

โครงการการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2442-สิ้นสุดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความคิดโต้แย้งในการจัดการศึกษา โดยตั้งด้วยความเห็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และรัชกาลที่ 5 ในการประชุมจัดการศึกษา พ.ศ. 2442 นั้นเอง ความเห็นนี้เป็นแนวนโยบายจัดการศึกษาของรัฐในขณะนั้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ การศึกษาพื้นฐานมูลสามัญ และการศึกษาระดับสูง ชั้นประถม-มัธยมและอุดมศึกษา การศึกษาทั้งสองระดับนี้ มีความแตกต่างกันทั้งองค์การจัดการ เป้าหมายและหลักสูตรความรู้อันเป็นมาตรฐานและกรอบความคิดทางสังคม อย่างไรก็ตาม การศึกษาระบบโรงเรียนที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนั้น ได้มีการศึกษาที่จัดโดยเอกชน และการศึกษาของสตรี ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการศึกษาของรัฐ ในการพิจารณาปัญหาโครงการศึกษาในบทนี้ จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ประเด็นคือ

การศึกษามูลสามัญในกรุงและหัวเมือง

การศึกษาระดับสูงในกรุง

การศึกษามูลสามัญในกรุงและหัวเมือง

ความคิดอันเป็นความมุ่งหมายของรัฐในการจัดการศึกษาระดับนี้ สำหรับราษฎรทั่วไป ก็คือ รัชกาลที่ 5 ทรงถือว่า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็น ~~ผู้ปกครอง~~ ตามคติพุทธศาสนา มีหน้าที่รักษาพลสกนิกร ให้ปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดจริยาที่ถูกต้อง พระองค์ทรงเห็นว่า เครื่องมือที่ช่วยทำนุบำรุงประชาชนของพระองค์ให้บรรลุตามพระราชภาระนี้ได้คือ อาศัยการศึกษาอักษรวิธี แบบจารึกจากวัด ซึ่งเป็นแหล่งความรู้ทางพุทธศาสนา ในอันที่จะฝึกหัดราษฎรตั้งแต่เขาวัววัย ให้ตั้งอยู่ใน "สัมมาปฏิบัติ แลให้เอื้อเฟื้อ ในการที่จะศึกษา

วิชาอันเป็นประโยชน์ เพื่อจะให้ถึงซึ่งความเจริญในลำดับ"¹

ด้วยเหตุนี้ ผลจากการประชุมจัดการศึกษา ตั้งแต่วันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2442 จึงได้กำหนดหน้าที่การรับผิดชอบการศึกษามูลสามัญในหัวเมืองและในกรุงเทพฯ ให้แก่คณะสังฆ อันมีสมเด็จพระพรหมวชิรญาณ เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการศึกษาฝ่ายสงฆ์ กับหน่วยงานของรัฐฝ่ายปกครองในหัวเมือง คือ กระทรวงมหาดไทย และในมณฑลกรุงเทพฯ คือ กระทรวงนครบาล ทั้งนี้ให้สมเด็จพระพรหมวชิรญาณ เป็นผู้รับผิดชอบ โดยใ้กว้างเป้าหมายการศึกษาให้เป็นที่ไปเพื่อให้ "ไพร่บ้านพลเมือง" มีความรู้ในจรรยา สร้างความประพฤติให้ดีขึ้น และรู้วิชาต่าง ๆ ให้สูงขึ้น เป็นเครื่องมือสำหรับกระทำกิจการ สร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง และได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาความรู้สำหรับการศึกษาระดับนี้ไว้ 4 ประเภทด้วยกันคือ ความรู้ในการอ่านเขียนหนังสือ เลข วิชาเลี้ยงชีพ และวิชาจรรยา³

เพื่อให้เข้าใจถึง สภาพการศึกษามูลสามัญในสังคมไทยขณะนี้ จะได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงกระบวนการทางการศึกษา ภายใต้การบริหารงานของคณะสังฆ ตั้งแต่การจัดองค์กร หลักสูตร อันเป็นเนื้อหาความรู้ ตลอดจนปัญหาในการจัดการศึกษาและผลการศึกษามูลสามัญที่มีต่อสังคมในช่วงนี้ ตามลำดับดังนี้

¹ หจข., ร. 5 ศ. 12/7, ลายพระหัตถ์ความเห็นสมเด็จพระพรหมวชิรญาณ เรื่องจะจัดการเลิกเรียนตามหัวเมือง กราบบังคมทูลลงวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 117 (พ.ศ. 2442).

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจข., ร. 5 ศ. 12/7 ลายพระหัตถ์ความเห็น ...

ก. การจัดการศึกษา : องค์กรและหลักสูตร

ในฐานะที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นรองเจ้าคณะธรรมยุติก และได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการศึกษาฝ่ายหัวเมือง รับผิดชอบงานกำรจัดการศึกษาชั้นมูลสามัญ ตั้งแต่ รศ. 117 ทรงดำเนินการแต่งตั้งผู้อำนวยการคณะสงฆ์ประจำมณฑลเป็นผู้อำนวยการศึกษา มณฑลลพบุรี ทำหน้าที่ตรวจให้คำแนะนำเป็นที่ปรึกษาการจัดตั้งโรงเรียนชั้นคามวัดในเขตชนบท หัวเมืองในระดับความมูลสามัญเทียบได้กับชั้น กชนโม

โรงเรียนสามัญนี้ แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ

1. สถานที่สอนหนังสือตามวัดไม่จัดเป็นโรงเรียน เพราะมีนักเรียนไม่ถึง 30 คน ทรงถือว่าเป็นสถานที่ครูบอหนังสือตามแบบเก่า
2. โรงเรียนเชลยศักดิ์ เป็นโรงเรียนนอกบารุงของรัฐ และ ไม่ไ้งบประมาณจากคณะสงฆ์ส่วนกลาง แต่เป็นโรงเรียนที่จัดขึ้นด้วยความร่วมมือของราษฎรและฝ่ายวัดในชุมชนนั้น ที่ช่วยกันบริจาคทานศึกษาโดยวัดเป็นฝ่ายให้ความอุปถัมภ์สถานที่และครู อย่างไรก็ตามคุณสมบัติสำคัญของการจัดตั้งโรงเรียนต้องมีนักเรียนมากกว่า 30 คน และเจ้าคณะวัดต้องทำรายงานการจัดตั้งโรงเรียนต่อผู้อำนวยการคณะโดยตรง เพื่อรับความอนุเคราะห์จากรัฐในด้านหลักสูตร เช่น ให้คำปรึกษากันการเรียน-สอนและค่ารายเรียนจากส่วนกลาง สำหรับโรงเรียนเชลยศักดิ์ขนาดใหญ่ และมีความสำคัญต่อท้องถิ่นนั้นอาจได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบ้างตามสมควร
3. โรงเรียนหลวง เป็นโรงเรียนในบารุง ซึ่งรัฐบาลจะจัดตั้งขึ้นอย่างน้อยเมืองหรือแขวงละโรง เพื่อให้เป็นโรงเรียนแม่แบบสำหรับโรงเรียนอื่น ๆ ที่จะได้จัดทำภายหลังโรงเรียนหลวงนี้สามารถขอเงินบารุงโรงเรียนได้จากคณะสงฆ์ส่วนกลาง ซึ่งรัฐบาล

1
 หจช., ร. 5 ศ. 12/4, สรุปรายงานการจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาหัวเมือง- รศ. 117 (พ.ศ. 2441).

พยายามจัดหางบประมาณ แต่ไม่ได้กำหนดจำนวนที่แน่นอนทุกปีไว้ แต่รัฐบาลก็เน้นให้ช่วยตนเองในค่านู่นทรัพย์มากที่สุด เงินอุดหนุนจากรัฐบาลนี้จัดแบ่งให้ตามระดับคุณภาพของโรงเรียนชั้นหนึ่ง ชั้นสองและชั้นสามตามลำดับ¹

โรงเรียนมูลสามัญทั้งสามประเภทนั้น รัฐบาลภายใต้การบริหารงานของคณะสงฆ์ได้กำหนดวิธีการเรียนสอนตามเนื้อหาความรู้ ซึ่งแบ่งเป็น 4 ประเภท โดยมีกรอบเนื้อหาและตำราเรียนที่รัฐบาลจัดพิมพ์เผยแพร่ กล่าวคือ

1. ความรู้ในวิชาหนังสือไทย ให้ใช้แบบเรียนเร็วเล่ม 1 ซึ่งเป็นแบบเรียนที่มีวิธีการสอนและเนื้อหาที่เรียนอ่าน—เขียนได้เร็ว ใช้ภาษาวงวาย ๆ ไม่มีศัพท์ที่ยากเหมาะแก่การใช้ภาษาในชนบทชาวบ้าน โปรดให้ใช้แบบเรียนเล่มนี้เป็นแม่แบบให้ครูใช้สอนภาษาไทย² ครู—พระ ส่วนใหญ่ไม่คุ้นเคยกับวิธีการแบบใหม่ที่ใช้ในแบบเรียนเล่มนี้ ทำให้มีผู้แบ่งแบบเรียนอย่าง เกา ซึ่งใช้วิธีการอ่าน—เขียนแบบคอหนังสืออย่าง เกาแต่ยื่นยอกว่าเช่น หนังสือประถม ก กา สำหรับพระในหัวเมือง

2. วิชาเลข ขณะนั้นมีแบบเรียนเลขแบบตะวันตกของนาย คัมบลิว ยี ยอนสัน (W.G. Johnson) ซึ่งเขียนไว้เป็นตำราเรียน เลขชั้นต้น เหมาะกับการใช้สอนในหัวเมืองที่ใหญ่เพียงवलลภคภูทารอย่างง่าย

3. วิชาเลี้ยงชีพ อันที่จริงยังไม่เคยมีงานเขียนหรือแปลประเภทนี้ ดังนั้นทรงวางแนวเรื่องสำหรับตำราเรียนคานนี้ คือ ให้อธิบายถึงชีวิตมนุษย์ที่มีร่างกายและจิต ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกัน ชีวิตมนุษย์นี้จะดำรงอยู่ใดครองอาศัยปัจจัย 4 คือ ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม

¹ หจข., เอกสาร ร.5 ศ. 12/7, ลายพระหัตถ์ความเห็นสมเด็จฯ กรมพระยา—
คำทรงราชูปถัมภ์ เรื่องจะจัดการเล่าเรียนคานหัวเมือง กราบบังคมทูล ลงวันที่ 24 กันยายน
รศ. 117 (พ.ศ. 2442).

² หจข., เอกสาร ร.5 ศ. 12/7, เรื่องเดียวกัน.

อาหาร และที่อยู่อาศัย¹

พ.ศ. 2445 สมเด็จฯ กรมพระวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ตำราเรียนนี้ขึ้น ชื่อ "มนุษยวิทยา" ให้สำหรับพระภิกษุจากหัวเมืองที่ถูกส่งเข้ามาเรียนการฝึกหัดครูสามัญในโรงเรียนมหามกุฏราชวิทยาลัย หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายถึงความรู้ ว่าเป็นเรื่องของมนุษย์ซึ่งมีองค์ประกอบเป็นกายและจิต ทั้งสองส่วนนี้ความสัมพันธ์กับปัจจัย 4 ที่ให้ความสุขแก่ชีวิตมนุษย์โดยมีหลักการอธิบายอย่าง เป็นระบบเหตุผล เริ่มต้นตั้งแต่การอธิบายถึงที่มาของความรู้ ว่าเกิดจากความคิดของมนุษย์ ความรู้นี้แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ

1. ความรู้ซึ่ง "ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด" ได้แก่เรื่องความต้องการแสวงหาปัจจัย 4 เพื่อบำรุงเลี้ยงชีวิต ความรู้นี้มีมาพร้อมกับกำเนิดสัตว์ทุกประเภท และเป็นความรู้ที่พัฒนาไม่ได้

2. ความรู้ซึ่งเกิดจาก "ปัญญาตรึกตรอง" ในส่วนนี้เป็นคุณสมบัติพิเศษของมนุษย์ โดยเฉพาะที่ทำให้มีความแตกต่างจากสัตว์อื่น ความรู้นี้คนนี้สามารถพัฒนาได้ เช่นเดียวกับความรู้ประเภทที่ 3

3. ความรู้ซึ่งเกิดจากการ "ถ่ายทอดสิ่งสมกันมาด้วยการเรียนการสอน"

ความรู้ทั้ง 3 มีประโยชน์ในการ "เป็นเครื่องหนทางที่สำหรับนำชีวิตให้เป็นไปโดยสะดวกทั้งตนเองและผู้อื่น" ความรู้นี้รู้มากขึ้นก็ยิ่งเป็นประโยชน์มาก เพราะสามารถยังความสุขให้แก่มนุษย์ซึ่งมีองค์ประกอบคือกายและจิต ความรู้นี้จึงแบ่ง เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เรียกว่า "เครื่องบำรุงกาย" และส่วนที่กล่าวถึง "อุบายสำหรับประพฤติกวี"

¹ เรื่องเดียวกัน

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส, มนุษยวิทยา เล่ม 1 ตอน

1-2; พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493), หน้า ก - ข

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1,

ในส่วนที่วาทะเรื่องกาย ผู้เขียนอธิบายด้วยความรู้เชิงสรีรวิทยาตะวันตก ว่าเป็น อวัยวะที่มีรูปร่างและการทำงานอย่างเป็นระบบ ยังผลให้เกิดการเคลื่อนไหวแกว่งกาย ส่วนเรื่องของจิตนั้นก็ให้ความรู้ตามแบบชีววิทยาว่า จิตมีลักษณะ " เป็นก้อนเนื้อมันอยู่ในสมอง โดยมีศีรษะเป็นบุ้งคัมภีร์ " และมี " สายเอ็น " คือประสาทที่เชื่อมต่อกับสมองและยึดติดกับ กล้ามเนื้อซึ่ง เป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของกายและเป็นเหมือน " ผู้รับใช้จิต " ซึ่งจิตหรือระบบการทำงาน ของสมองนี้เอง เป็น " ที่เกิดแห่งจิตทุกบาท " คือความคิดอย่างมีสติสัมปชัญญะสามารถแยกแยะ ความที่ชั่วได้ จิตจึง เป็นปัจจัยให้ประสาทและกล้ามเนื้อ " เคลื่อนไหวตามแต่จะให้เป็นอย่างไร " ดังนั้นจิตกับกายจึงสัมพันธ์กันและมีความสำคัญต่อชีวิตคือ " ถ้าหากมันสมองไม่ฉลาดบังคับการ สรีระก็จะทำอะไรผิด ๆ ไปตามอำนาจความไม่ฉลาดของมัน อันนำมาซึ่งความเดือดร้อน " ดังนั้นมนุษย์จึงต้องหาความรู้อันเป็นปัจจัยที่นำมาซึ่งความสุข เป็นเครื่องบำรุงกายและจิต ปัจจัย ที่ทำให้สภาวะของร่างกายเกิดความสุข ได้แก่ อาหาร อากาศ แสงสว่าง น้ำ ของเสีย เครื่องนุ่งห่ม การออกกำลังกาย และการพักผ่อน ผู้เขียนได้อธิบายถึงประโยชน์ของปัจจัยเหล่านี้ ต่อร่างกายตามหลักสรีรวิทยา ส่วนปัจจัยที่สร้างความสุขทางจิตคือ " วิธีการฝึกสมองให้บังคับการ ใหญ่ทาง เพื่อนำชีวิตให้มาสู่ " ความสุขทางจิตที่เป็น " หลักการดีสำหรับประพฤติก่อน " หลักการนี้ " เป็นกฎซึ่งธรรมดา (หมายถึงธรรมดา-ผู้เขียน) เป็นผู้ตั้งขึ้น ธรรมดาจะเป็นผู้ลง โทษ " ในที่นี้กฎเกณฑ์ที่ธรรมดาหรือธรรมชาติกำหนดไว้เพื่อฝึกหัดสร้างนิสัยและความประพฤติ ให้ถึงมาเพื่อความสบายใจ และความสำเร็วจิตในชาติ นั้นได้แก่ การสอนให้ฟังตนเอง ให้มีความเพียรพยายาม กระตือรือร้น ตั้งใจมั่นคง รอบคอบ และกฎเกณฑ์ที่สำคัญที่อธิบาย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 54 - 59.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส, มนุษยวิทยา เล่ม 1, หน้า 64. 54

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65 - 68.

จุดหมายของการ เป็นมนุษย์ว่ามนุษย์ไม่ได้เกิดมา " เพื่อจะสันนิษฐานต้นเหตุของพิภพนี้ แต่เกิดมา เพื่อค้นหาสิ่งที่เขาจะต้องทำ และกันตัวไว้ให้ดำเนินอยู่ แต่ในกิจที่เขาทำทางหาก" ¹ ดังนั้น เป้าหมายของมนุษย์คือ การแสวงหาหน้าที่ของตนเองในฐานะปัจเจกบุคคลและหน้าที่ที่ดีของแต่ละคนคือ หน้าที่ซึ่ง "เหมาะสมกับปัญญา" มนุษย์ที่เกิดมาด้วยปัญญาที่ต่างกัน จึงมีหน้าที่ที่ต่างกันด้วย ดังนั้น มนุษย์จึงควรต้องยอมรับสภาพ หน้าที่ที่แตกต่างกันของตนเองในสังคม และต้องรับผิดชอบต่ออกการปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพของตนด้วย ² คำอธิบายเช่นนี้สะท้อนถึงแนวความคิดทางสังคมของผู้นำรัฐ ที่ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความรู้ เรื่อง โลกและมนุษย์ด้วยการนำเอาเหตุผลทางวิทยาศาสตร์-กายภาพเข้ามาใช้ แต่ในเรื่องของสังคม หรือชีวิตที่คนนั้นกลับใช้เหตุผลทางพุทธศาสนายังมีการหาความรู้ในทางโลกหรือทางวัตถุ แต่ส่งเสริมให้หาความรู้ทางธรรม รักษาสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบเก่า

คำวิจารณ์หาเลี้ยงชีพตามแนวทางนี้ซึ่งสะท้อนถึง ความคิดของผู้นำทางการศึกษาซึ่งมุ่งปลูกฝังจรรยาบรรณในการประกอบอาชีพตามสภาพที่เป็นนั่นเอง ย่อมต้องยึดถือแนวทางแห่งการบำรุงกายและจิต ที่เป็นการส่งเสริมสภาพร่างกายให้สมบูรณ์ ตามหลักสูตรวิชา และบำรุงจิตใจให้ตั้งมั่นด้วยหลักธรรมที่ฝึกหัดวินัยเพื่อใช้เป็นข้อปฏิบัติให้สามารถอยู่ในสังคมขณะนั้นได้ คำวิจารณ์หาเลี้ยงชีพนี้ จึงมีใช้คู่มือความรู้ทักษะ เกี่ยวกับวิชาชีพ หรือเป็นคำร่ำการศึกษาความรู้

ถึงแม้ว่าหนังสือเล่มนี้ไม่ได้รับความนิยมในการศึกษาของสังคมมากนัก เพราะมีเนื้อหาที่แปลกใหม่ และยากต่อการทำความเข้าใจ แต่ก็เป็นการแสดงความคิดของผู้นำรัฐที่อธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากการผลักดันของผู้นำรัฐเอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 73 - 78.

4. วิชาสอนความประพฤติ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักร์ทรงกำหนดเนื้อหาไว้ 2 ประเด็น ประเด็นแรก ต้องเป็นการสอนความรู้เกี่ยวกับจรรยาที่ไชยปฏิบัติเพื่อตนเองและสังคม โดยให้มุ่งตระหนักถึงความทุกข์-สุข ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติเกี่ยวกับตัวมนุษย์ เนื่องจากความจริงเกี่ยวกับทุกข์-สุข เป็นตัวควบคุมความประพฤติของคนได้ ทุกข์และสุขในทัศนะของพระองค์ เป็นผลจากพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อตนเองและสังคม ดังที่ว่า "ประพฤติดีได้ความสุข ประพฤติชั่วได้ความทุกข์" ทั้งนี้มาตรฐานที่กำหนดความดี-ชั่ว นั้น เกิดจากค่านิยมที่สั่งสมกันมาเป็นชนบประเพณีในสังคม

ประเด็นที่สอง ต้องเป็นตำราสอนความประพฤติที่ปลูกฝังความรู้สึกร่วมกันของชนในชาติ ให้ตระหนักในปัญหาอิสรภาพบ้านเมือง ซึ่งขณะนั้นบ้านเมืองต้องเผชิญภัยรุกรานของชาติตะวันตก² โดยอธิบายถึงคุณประโยชน์ในการที่ราษฎรร่วมกันต่อสู้และป้องกันอิสรภาพของชาติ การปลูกฝังความรู้สึกร่วมกันดังกล่าว เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความรู้สึกร่วมกันของผู้นำรัฐ โดยผ่านระบบการศึกษา เป็นการผนวกรวมคนในรัฐให้มีความรู้สึกร่วมในปัญหาเดียวกัน

ปรากฏว่า ตำราเรียนสอนความประพฤติ ที่มีเนื้อหาเพื่อสั่งสอนความประพฤติของราษฎรในสังคมตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ เรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้ ปรากฏในหนังสือ เบญจศีลเบญจธรรม³ ซึ่งเป็นบทนิพนธ์ของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์โรต ใน รศ. 121 ให้เป็นหนังสือคู่มือของ ครู สอนนักเรียนเรื่องธรรมเนียมปฏิบัติ เพื่อสร้างนิสัย

¹ หจข., ร. 5 ศ. 12/7, ลายพระหัตถ์ความเห็น ...

² เรื่องเดียวกัน

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวงศ์โรต, เบญจศีลเบญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 7 กันยายน รศ. 121, พ.ศ. 2445).

ฝึกกายและใจให้มีความประพฤติอันดีงามพร้อมกับการให้ความรู้วิชาการ ข้อธรรมที่เป็นหลักเบญจศีล หรือข้อควรละเว้นอันเป็นฝ่ายความชั่ว และเบญจธรรม ข้อควรประพฤติอันเป็นสิ่งที่ดีงาม หลักปฏิบัติดังกล่าวนี้ ทรงอธิบายว่าเป็นความรู้โดยธรรมชาติของมนุษย์ที่เกิดจากการที่พระพุทธองค์ได้ เห็นเหตุการณ์ในเรื่องความเบียดเบียนกันทางโลก ทางกาย วาจา และใจ ในทางกายคือ เบียดเบียนชีวิตร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ และประเวณี ในทางวาจาได้แก่ การกล่าวมุสาวาท ในทางความประพฤติได้แก่ ประพฤติโดยประมาท อันเกิดจากการคมน้ำเมา เป็นต้น¹ ความรู้เหล่านี้เป็นการสร้างความสุข และหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นทุกข์สำหรับตนเอง

การสอนให้รู้จักความดี-ชั่วดังกล่าว มีลักษณะที่สอดคล้องกับแนวพระดำริของสมเด็จพระยาคั่งวรา ที่ทรงชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ที่เป็นเรื่องของวิธีการรักษาความสุขและป้องกันความทุกข์ที่มิชอบตนเอง คือ เรื่องของการทำดีได้คือและทำชั่วได้ชั่วมักความรู้ที่เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนในสังคมเดียวกัน โดยทรงชี้ให้เห็นว่า ธรรมชาติมนุษย์ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่ครอบครัว ญาติมิตร ทำให้ต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน เมือง จนถึงเป็นประเทศชาติ การอยู่ร่วมกันและพึ่งพากันนี้ต้องมี "กฎหมายและขนบธรรมเนียม อันเป็นสัญญากันในหมู่ประชาชน" โดยมี "พระบารมีพระมหากษัตริย์ปกครองให้เป็นไปตามกฎหมาย"² เหตุผลนี้ เป็นการอธิบายถึงการรวมตัวของสังคมแบบรัฐชาติในขณะนั้น เพื่อเป็นการยืนยันถึงความสำคัญของกฎหมายซึ่งเป็นสัญญาประชาคมอันเกิดจากธรรมชาติการรวมตัวของมนุษย์เพื่อพึ่งพากันถูกกำหนดขึ้นเป็นกฎเกณฑ์ตายตัว และชี้ให้เห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้รักษากฎหมาย (และเป็นผู้เปลี่ยนความสัมพันธ์ของระบบสังคมแบบมูลนาย-ไพร่ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับราษฎร เพื่อความเจริญของประเทศตามแบบอารยชน การให้ความรู้เช่นนี้เป็นการปลุกฝังความเชื่อทางสังคมให้เข้าใจและยอมรับอำนาจรัฐรวมศูนย์ภายใต้สถาบันกษัตริย์ ที่การปฏิรูปประเทศด้วยการจัดตั้งระบบบริหารราชการแบบใหม่ขึ้นภายใต้การควบคุมของพระองค์

¹ เรื่องเดียวกัน, คู่มือที่ว่าด้วย คำปรารภมณ.

² หจข., ร. 5 ศ. 12/7, ลายพระหัตถ์ความเห็น ...

การจัดองค์กรและหลักสูตรมูลสามัญในโรงเรียนหัวเมือง เช่นนี้ นั้น รัฐบาลสามารถจัดระเบียบควบคุมโรงเรียนเหล่านี้ได้โดยให้อำนาจการส่งคณะต่าง ๆ เป็นผู้ตรวจตรา และจัดการ ซึ่งรัฐบาลจัดการในด้านการกำหนดหลักสูตรวิชาโรงเรียนเดิมเดียวกัน นอกจากนี้คณะสงฆ์ส่วนกลางภายใต้การจัดการและบริหารงานของสมเด็จพระสังฆราช กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ยังรับผิดชอบด้านการผลิตครูสมณเพศสำหรับโรงเรียนหัวเมืองเหล่านี้ โดยตั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัยวัดบวรนิเวศ ขึ้นเป็นวิทยาลัยสงฆ์ สำหรับฝึกสอนวิทยาการและอักษรวิธิตามหลักสูตรระบบโรงเรียนสมัยใหม่ให้แก่พระสงฆ์มาจากหัวเมือง เพื่อกลับไปสอนหนังสือในโรงเรียนหัวเมืองนั้น วิธีการเช่นนี้ทำให้ได้ครูซึ่งเป็นสงฆ์ในหัวเมืองที่มีโลกทัศน์ และทักษะในการสอนหนังสือ ไม่แตกต่างกันมากนัก ทำให้การจัดการศึกษาระดับต้นในหัวเมืองมีระเบียบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น

ข. ปัญหาการขยายการศึกษา

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษามูลสามัญของสงฆ์ ภายใต้การบริหารงานของสมเด็จพระสังฆราช กรมพระวชิรญาณวโรรสและสมเด็จพระสังฆราช กรมพระยาดารังฯ ประสพปัญหาสำคัญหลายประการที่ทำให้การขยายตัวในระดับกว้างดำเนินไปได้อย่างไม่เต็มที่ ปัญหาดังกล่าวได้แก่

1. ปัญหาด้านการจัดการ ในที่นี้หมายถึง การขาดแคลนบุคลากร อุปกรณ และทุนทรัพย์ทางการศึกษา ในสถานมุกดลากร ถึงแม้ว่าวัดในสมัยก่อนเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่ราษฎรที่สำคัญ แต่ไม่ใ้ค้หมายความว่าวัดทั้งหมดสามารถทำหน้าที่นี้ได้ มีแต่วัดใหญ่ในชุมชนขนาดใหญ่ ซึ่งใ้ค้แรง เกื้อหนุนศรัทธาจากการสร้างบุญทานของราษฎรมากพอเท่านั้นซึ่งมีแรงเกื้อหนุนใ้ค้มีพระซึ่งรู้หนังสือพอที่จะสอนใ้ค้² ทั้งนี้ ภาระหน้าที่สำคัญของผู้อำนวยการคณะสงฆ์

¹ หจข., ร.5 ศ.12/4, สรุปรายงานการจัดการ ...

² หจข., ร.5 ศ.13/22 - 25, รายงานการคณะและการศึกษาของผู้อำนวยการศึกษามณฑลต่าง ๆ ระหว่าง รศ. 117 - 123.

ประจำมณฑลจึงต้องกระตุนให้วัดหัวพระราชอาณาจักรจัดเป็นสถานศึกษาอย่าง เป็นทางการและมีระเบียบกฎเกณฑ์การเรียน-สอนที่แน่นอน¹ ในขณะที่พื้นฐานของวัดส่วนมากไม่เคยทำหน้าที่สอนหนังสือมาก่อน จึงขาดแคลนทั้งครู ซึ่งเป็นภิกษุที่รู้หนังสือ และประสบการณ์เรียน-สอนอย่าง ไซกฎเกณฑ์ตามมาตรฐานจากส่วนกลาง ซึ่งเป็นแบบใหม่ทั้ง เนื้อหาและวิธีการตั้งได้กล่าวมาแล้ว¹ นอกจากนี้ พระ ครู ที่รู้หนังสือในวัดส่วนมากก็มีความรู้ตามแบบอักษรวิธีอย่าง เกาที่ใช้วิธีการสอนแบบค่อหนังสือ กข กกา ทำให้การเรียนในโรงเรียนวัดได้รับการอนุมัติให้สอนแบบวิธีค่อหนังสืออย่าง เกา² ถึงแม่สมเด็จ ฯ กรมพระวชิรญาณ ฯ ทรงแก้ปัญหาด้วยการเปิดให้มีการฝึกสอนพระที่จะออกไปเป็นครูขึ้นที่มหามกุฏราชวิทยาลัย³ แต่วิธีการนี้ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากภายหลังจำนวนพระหัว เมืองที่ส่ง เข้ามาเรียนนั้นลดลงจนต้องปิดโรงเรียนฝึกหัดครูของสงฆ์แห่งนี้ไปโดยปริยาย นอกเหนือจากคุณภาพในการผลิตครูสงฆ์เหล่านั้นก็ไม่ดีสักเท่าไร เพราะ เป็นแต่ฝึกหัดการสอนในวิชาภาษาไทยและ เลขชั้นต้นเท่านั้น⁴ ในขณะนั้นเป้าหมายการผลิตครูจากโรงเรียนฝึกหัดครูกรมศึกษาธิการนั้นมีจำนวนน้อย และผลิตพอเพื่อใช้สอนในโรงเรียนระดับสูงในกรุง เท่านั้น

ส่วนปัญหาค่านุนจัดการการศึกษานั้น เนื่องจากรัฐมีนโยบายให้วัดเป็นผู้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นเองจากเงินที่ราษฎรร่วมกันบริจาคซื้อที่ดินกุศลให้วัด สภาวัดในชุมชนเกษตรกรรมในสังคมไทยขณะนั้นตั้งอยู่ได้ควยแรงอุปราคาอุปถัมภ์จากชาวบ้านราษฎร ซึ่งเลี้ยงชีพควย

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจข., ร.5 ศ.12/21, 22, 23, 25 และ 319, สรุปจากรายงานการวิถณะ

และการศึกษาของผู้อำนวยการศึกษา กรมหลวง สมเด็จ ฯ กรมพระวชิรญาณวโรรส, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516) หน้า

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

การเกษตรกรรม ทำไร่นาสวน ซึ่งมีรายได้เป็นผลิตผลที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ และธรรมชาติในปีนั้น เป็นตัวกำหนด ปีใดที่ผลผลิตการเกษตรได้ผลดี ชาวบ้านก็มีรายได้เหลือจากการใช้จ่ายเข้าบำรุงวัด และในปีที่ทำการผลิตไม่ไคผล ศาสนิกจในรอบปีนั้น รวมถึงฐานะของวัดก็ทรุดโทรม ดังนั้น รายงานตรวจการศึกษาศึกษาของเจ้าคณะมณฑลต่าง ๆ จึงมักปรากฏอยู่เสมอว่า ในปีใดที่ราษฎรทำนาไคผล ปีนั้นกิจการวัดและโรงเรียนคือ เด็กเข้าเรียนมีจำนวนสม่ำเสมอ หากปีใดที่ราษฎรอพยัคฆ์ชดสนทานมีจจัย และกิจการวัดก็ทรุดโทรม เพราะมีพระยายออกมาก ทำให้ขาดแคลนครูชาวบ้านเองก็ไม่มีกำลังอุปถัมภ์การศึกษาของวัด กิจการโรงเรียนก็ทำหามลง ถึงกับยุบโรงเรียนก็มี¹

2. ปัญหาค่านิยม การศึกษาอักษวิธีแต่โบราณกาลจำกัดอยู่แต่ในกลุ่มชนชั้นสูง และชนชั้นนำทางปัญญา ในกลุ่มชนปวงครอง สำหรับราษฎรแล้วการอ่าน-เขียน นั้น ไม่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่ต้องให้ความสำคัญในการใช้แรงงานเพื่อการผลิตทางเกษตรกรรม ชุมชนหมู่บ้านนั้นต้องการแรงงานในครอบครัวเพื่อการผลิตอย่างมาก และกลุ่มบุตรเป็นส่วนน้อยอีกเช่นกันในชนบทที่ไ้รับการเล่าเรียนอ่านเขียนด้วยวิธีการเดียวคือ การบวชพระ ชาวบ้านจึงมองไม่เห็นประโยชน์ความรู้จักอักษวิธีต่อชีวิตประจำวัน ความนิยมของราษฎรในการศึกษาจึงมีน้อยมากแม้แต่ในเมืองและเกือบไม่มีเลยในเขตหมู่บ้านนอกเมือง ค่านิยมที่ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียนอักษวิธีนี้ผูกพัน อย่างลึกซึ้งในจิตใจของชาวบ้านจึงเป็นปัญหาใหญ่มากต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ไม่สามารถชักชวนให้ชาวบ้านส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนในวัดได้จำนวนมากนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่ทั้งที่มีฐานะดีและจนมักให้เหตุผลของการไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนว่า เป็นความสูญเปล่าทางแรงงาน³

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

3. ปัญหาความแตกต่างของวัฒนธรรมท้องถิ่น เนื่องจากสภาพทางสังคมการเมืองแบบนครรัฐสมัยเก่าก่อนหน้า มีลักษณะที่ศูนย์กลางวัฒนธรรมกระจายกันตามหัวเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางนครรัฐของแต่ละภูมิภาค เช่นในแถบพายัพ อีสาน และภาคใต้ ศูนย์กลางเหล่านี้มีภาษาพูดและเขียนเป็นของท้องถิ่นคน เป็นปัญหาในการจัดการศึกษาหัวเมืองของคณะสงฆ์อย่างมาก กล่าวคือ ในด้านวิธีการเรียน-สอนที่กำหนดให้ท่องฝึกอ่านเขียนอักษรภาษาไทยภาคกลางที่มีสำเนียงแตกต่างจากภาษาพื้นถิ่นในหัวเมืองซึ่งแม่ทัพพระที่เป็นครูสอนในโรงเรียนวัดในแถบนั้นเองก็ยังใช้อักษรและการออกเสียงตามภูมิภาคของตน การนำเอาภาษาภาคกลางเข้าไปใช้ในโรงเรียนวัด ซึ่งเดิมศึกษากันแต่ภาษาพื้นถิ่น จึงเป็นความยากลำบากทั้งครูและนักเรียนซึ่งคุ้นเคยต่อภาษาพื้นถิ่นนั้นต้องหันมาใช้ภาษาไทยภาคกลางในโรงเรียนในขณะที่ภาษาซึ่งใช้สื่อสารกันในชุมชนยังเป็นภาษาท้องถิ่นอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ การเรียนสอนจึงดำเนินไปได้อย่างเชื่องช้าและไม่สู้ได้ผลดีนักในระยะนั้น ยิ่งไปกว่านั้นในบางแห่งก็มีปฏิริยาไม่ยอมรับวัฒนธรรมใหม่จากราชธานีที่เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเก่าที่ตนยึดถืออยู่ในท้องถิ่น²

ปัญหาทั้งหมดนี้ มีผลทำให้การดำเนินงานขยายการจัดตั้งโรงเรียนในหัวเมืองท้องถิ่นหยุดชะงักลง ดังเห็นได้จากตารางที่ 1 จำนวนโรงเรียนซึ่งอยู่ใน พ.ศ. 2441 มี 99 โรงเรียนเพิ่มขึ้นเป็น 257 - 403 โรงเรียนใน พ.ศ. 2442 - 2443 หลังจากนั้นมาการขึ้นลงของจำนวนโรงเรียนก็ไม่แน่นอน³ ยิ่งในตอนปลายรัชกาล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงรับภาระหนักในด้านการจัดการปกครองคณะสงฆ์และยังต้องจัดการศึกษาปริยัติธรรมภายในหมู่สงฆ์

¹ หจข., ร. 5 ศ. 12/22 - 25, เรื่องเดียวกัน, และดูจากลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส, พระราชหัตถ์เลขาสรุปการศึกษามหาดไทย พ.ศ. 118, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516), หน้า 30 - 33.

² หจข., ร. 5 ศ. 12/22 - 25, เรื่องเดียวกัน.

³ ดูตารางที่ 1 ในภาคผนวกประกอบ

ซึ่งพระองค์เองใช้เวลาส่วนมากก็กับการนิพนธ์หลักสูตรการศึกษาและตำราเรียนของสงฆ์ทำให้ไม่อาจทุ่มเทงานการจัดการโรงเรียนวัดสำหรับราษฎรทั่วไปได้¹

ค. ผลการจัดการศึกษา

ถึงแม้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ของระบอบปัญหา แต่ผลจากการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนของวัดในหัวเมืองที่มีคณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินงานนี้ ก่อให้เกิดกระบวนการขยายวัฒนธรรมและอุดมการณ์ทางสังคมจากส่วนกลางไปยังภูมิภาคต่าง ๆ สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่อาณาจักร² ซึ่งเป็นการสร้างความสำนึกทางสังคมของราษฎรในสมัยใหม่ให้แก่ราษฎรในพระราชอาณาเขต ทำให้เพิ่มความเข้มแข็งทางการเมืองและสังคมให้แก่อาณาจักรรูปแบบใหม่ได้

การขยายอุดมการณ์สังคมแห่งรัฐชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ วิเคราะห์ได้จากเนื้อหาหลักสูตรและตำราแบบเรียนซึ่งเป็นมาตรฐานการศึกษาอย่างเดียวกันในหัวเมือง ความคิดอันเป็นอุดมการณ์ทางสังคมดังกล่าว คือความเชื่อทางพุทธศาสนา และความศรัทธาต่อองค์พระมหากษัตริย์ราชเจ้า ดังโคลงกล่าวมาแล้ว ความคิดหลักทั้งสองถือเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่ยึดถือกันมานาน และสามารถไขได้แม้ในสังคมสมัยใหม่ พุทธศาสนาก็สามารถอธิบายไขควยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เน้นหลักปฏิบัติตามหลักธรรม ผูกจิตใจเพื่อสร้างพฤติกรรมให้เป็นคนดีทั้งในกานส่วนบุคคลและต่อผู้อื่น เพื่อเป็นประชากรที่ดีของรัฐ ความคิดดังกล่าวนี้เป็นไปตามหลักเบญจศีล-ธรรม และหลักการห้าข้อ³ มาตรฐานของความดีและชั่ว

¹ พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส, มหามกุฎราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2516, หน้า 156

² Stephen J. Zack, Buddhist Education Under Prince Wachirayan Warorot; An Unpublished Phd. thesis, Cornell University 1977, P. 103.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

นั้นอยู่ในกรอบการศึกษาของคณะสงฆ์ส่วนกลาง ซึ่งได้รับการปฏิรูปด้วยการจัดระเบียบองค์กร และขยายอิทธิพลของธรรมยุติกนิกายที่มีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตคำขวัญใหม่ทาง พุทธศาสนาสำหรับสงฆ์ของสมเด็จฯ กรมพระวชิรญาณฯ

ปัจจัยที่มีส่วนกระตุ้นรัฐบาลให้เร่งการขยายอุดมการณ์ทางสังคมรัฐชาติ โดยผ่าน ระบบการศึกษาในโรงเรียนมากขึ้น เมื่อมีปฏิกริยาตอบโต้อย่างรุนแรงจากผู้นำท้องถิ่นและราษฎรสามัญในภาคต่าง ๆ ที่มีต่อการปฏิรูปการปกครอง สร้างระบบเศรษฐกิจการเมืองรวมศูนย์ ของอำนาจรัฐส่วนกลาง ซึ่งเป็นการสลายอำนาจรัฐในส่วนท้องถิ่นเดิมลงทำให้เกิดกรณีกบฏใน หัวเมืองอย่างในกรณีกบฏพระยาแชกเจ็ดหัวเมืองในภาคใต้ กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในภาคเหนือ และกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน¹ ซึ่งรัฐบาลกลางต้องอาศัยแสนยานุภาพการทหารและยุทโธปกรณ์ ที่เหนือกว่าเขาปราบปราม ในเวลาเดียวกันผู้นำรัฐ ทรงรับแรงกดดันจากความแตกแยกของ หัวเมืองต่าง ๆ อย่างเร่งด่วน เพราะเกรงการแทรกแซงจากชาติตะวันตกด้วยการใช้กลไก ทางสังคมคือสถาบันพุทธศาสนาให้ช่วยขยายอุดมการณ์ของรัฐดังกล่าวออกไปยังหัวเมืองด้วยการ กระตุ้นการทำงานของคณะสงฆ์คณาธิการศึกษา สมเด็จพระยาจารย์ฯ ทรงเห็นว่า ถึง เวลาที่รัฐจำเป็นต้องขยายการศึกษาออกไปยังภูมิภาคต่าง ๆ โดยเร่งด่วน สำหรับในเขต อีสานการศึกษาจะช่วยราษฎรให้อ่านออกเขียนได้ และเรียนรู้พุทธศาสนาที่แท้ มิใช่ยึดถือความ

¹ อานรายละเอียดและการวิเคราะห์เรื่องนี้ได้จากบทความของ เกษ บุนนาค, "ขบวนการผู้มีบุญภาคอีสาน รศ. 121", สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (มิถุนายน - สิงหาคม 2510) : 78 - 86. และ "พระยาแชกเจ็ดหัวเมืองคบคิกขบ รศ. 121", ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514, หน้า 15 - 39, และอยู่ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทวีพิสัยสาร "เจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้ว" หนังสือรวมบทความประวัติศาสตร์ สมาคมประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2521, หน้า 69 - 86.

เชื่อพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่เต็มไปด้วยคำสอนให้เชื่อในสิ่ง เทลว ไหล ซึ่งเป็นอำนาจลึกลับและไสยศาสตร์ โดยเฉพาะในเรื่องผีบุญและพุทธทำนายที่ทำให้ราษฎรเกิดการรวมตัว เพื่อรื้อผู้นำสังคมคนใหม่แทนผู้นำคนเก่า ซึ่งหมกมุ่นมั่งและเป็นที่เหตุให้นำมาซึ่งความทุกข์ยาก เช่นเดียวกับราษฎรในเขตภาคใต้ การสอนอักษรวิเชียรอัน—เขียนภาษาไทย ย่อมทำให้ราษฎร ซึ่งมีชนต่างชาติต่างภาษาโดยเฉพาะชาวมุสลิมจะได้สามารถรับข่าวสารและความคิดจากผู้นำรัฐในภาคกลาง² ทั้งนี้การศึกษาของรัฐที่จัดขึ้นในทัศนะของผู้นำรัฐ จึงเป็นเครื่องมือสื่อสารให้เกิดความเข้าใจและยอมรับอำนาจรัฐจากส่วนกลางนั่นเอง แร่งกระตุ้นที่สำคัญทางการเมืองในช่วงนี้ ทำให้มีความร่วมมือระหว่างข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน และสงฆ์ฆราวาสในการประกาศใช้ พ.ร.บ. ปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2448 ในการขยายการตั้งโรงเรียน ชักชวนให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน จำนวนโรงเรียน และนักเรียนจึงเพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตามการเพิ่มปริมาณนักเรียนในหัวเมืองนี้ เป็นการเริ่มปลูกฝังค่านิยมการศึกษาอักษรวิเชียรในหมู่ราษฎรมากขึ้นด้วย ปราบกฎการแต่งตั้งกล่าวสร้างความวิตกแก่มสมเด็จพระมหามุนีศรีวิบูลย์ ๑ และสมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระยาคำรง ๑ คอยเกรงว่า ความนิยมในการศึกษาของราษฎรอันเกิดจากการปลูกฝังชักชวนของข้าราชการและผู้นำสงฆ์นั้นเป็นการชี้ให้เห็นแต่ประโยชน์เฉพาะด้านความมุ่งหมายให้รับราชการ เท่านั้นซึ่ง เป็นอันตรายต่อระบบราชการได้ สมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระยาศรีวิบูลย์ ๑ ถึงกับมีลายพระหัตถ์ทูลเตือนกรมหมื่นสรรเพชญ์วิธานประสงค์ ข้าราชการพลเรือน ๑ ประจำมณฑลอีสาน ซึ่งทรงพยายามขยายการจัดการศึกษาในภาคนี้ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนระดับเมือง ฝึกหัดนักเรียนความรู้อันสูงในหัวเมืองภาคอีสาน เพื่อจัดให้เป็น

¹ ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษาของสมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระยาศรีวิบูลย์ ๑, หน้า 115 -

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 80 - 82.

กล่าวถึงในระบบราชการในท้องถิ่นนั้น สมเด็จพระวชิรญาณ ฯ ไม่เห็นด้วยกับวิธีการดังกล่าว เพราะทรงไม่ต้องการให้มีการสร้างความเข้าใจผิดในเรื่องจุดมุ่งหมายของการศึกษาในแกรราชการในอันที่จะก่อให้เกิดการละทิ้งโรงเรียน เป็นข้าราชการกันทำให้อาชีพเกษตรกรรม สลายตัวไปจากภูมิภาคนั้น และยิ่งถ้าราษฎรต้องสละที่ดินเพื่อเรียนหนังสือเปลี่ยนอาชีพ เข้าสู่ การรับราชการซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่จำนวนจำกัด ถ้าหากตำแหน่งงานราชการงวักงวมไม่พอแก่ จำนวนคนราษฎรก็ย่อมเข้าใจรัฐบาลผิดพลาด ก่อให้เกิดผลเสียแก่การปกครอง ดังนั้น การ จัดตั้งโรงเรียนระดับที่สูงกว่ามูลสามัญ จะต้องทำด้วยความรอบคอบ ควบคุมกำหนดตัวคนให้ พอแก่ตำแหน่งราชการ¹

บทบาทอันสำคัญยิ่งของโรงเรียนมูลสามัญในหัวเมืองที่มีเป้าหมายการศึกษามุ่งหวัง ให้ราษฎรเป็นพลนิกิริที่มีจิตใจยึดถือในพุทธธรรมและจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และมี ทักษะอ่านออกเขียนได้ในภาษาไทยภาคกลาง เพื่อสื่อสารทำความเข้าใจกับข้าราชการฝ่าย ปกครองจากส่วนกลาง ปรากฏว่า ผลระยะยาวในด้านการปลูกฝังแนวความคิดทางสังคม ด้วยวิธีการที่แยบยล สามารถแทรกซึมผ่านองค์กรศาสนาให้ราษฎรยอมรับได้ การผนวกรัฐชาติ ในด้านการสร้างแนวอุดมการณ์แห่งรัฐให้ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยผ่านกระบวนการ การศึกษาอักษรวิธีจึง เป็นผลดีต่อรัฐชาติในสมัยต่อมา แต่ความสำเร็จด้านการส่งเสริมทักษะ อ่านเขียนภาษาไทยภาคกลางนั้น ต้องใช้เวลายาวนาน ทั้งนี้เพราะสภาพสังคมหมู่บ้าน ในหัวเมืองภาคต่าง ๆ ที่ยังมีความเจริญล่าหลังระบบการสื่อสารความเข้าใจภายในหมู่บ้าน ยังไม่ชุกชุม คือการป่าวประกาศ บอกเล่าปากต่อปาก อักษรวิธีใช้กันแต่ในกิจการทาง

¹ ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, เรื่องพระหัตถ์เลขาถึงกรมหมื่นสรรพสิทธิ- ประสงค์ ลงวันที่ 21 พฤษภาคม รศ. 119 (พ.ศ. 2443). หน้า 291, และ หจข., ร. 5 ค. 2/5, ความเห็นเรื่องการศึกษา รศ. 125 (พ.ศ. 2449). และการประชุมคณะ- กรรมการศึกษา วันที่ 10 เมษายน รศ. 121 (พ.ศ. 2445).

ศาสนาในหมู่สงฆ์ และใช้ในการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้นำปัญญาชนในหมู่บ้านกับผู้ปกครองใน
 ระดับสูงขึ้นไป ราษฎรทั่วไปซึ่งมีฐานะยากจน และมีวิถีชีวิตในวัฏจักรกรรมวิธีการผลิตเกษตร
 กรรมที่ไ้แรงงานเป็นหลักนั้นยังยึดถือการสื่อสารด้วยวาจาจนเสวย จึงไม่นิยมในการส่งบุตรหลาน
 เข้าโรงเรียนนักทั้ง เป้าหมายในการเรียนหนังสือยังมุ่ง เน้นเพียงการอ่านเขียนและศึกษาคือ
 กรอบอุดมการณ์แห่งรัฐ คุณค่านี้มีได้เลือกหรือสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านเหล่านั้น
 เลย ทั้งนี้ เด็กส่วนใหญ่ที่เข้าเรียนชั้นมูลสามัญโดยไม่ได้ศึกษาอยู่ในระดับสูงจึงมักไม่
 สามารถจดจำทักษะการอ่านเขียนเพราะเมื่อจบการศึกษาก็ไม่เคยถูกนำมาใช้ในชีวิตของการ
 เป็นเกษตรกรอีกเลย ความสามารถด้านการอ่านเขียนมีผลแต่ เฉพาะผู้ที่ศึกษาอยู่ในระดับสูง
 ขึ้น อย่างไรก็ตามประสบการณ์ในโรงเรียนยังหลงเหลืออยู่ในความทรงจำของราษฎรเหล่านี้
 เป็นเพียงแต่ความคุ้นเคยกับสำเนียงภาษาพูดไทยกลางและภาพพจน์ของสถาบันกษัตริย์ใน
 ฐานะที่เป็นศูนย์รวมชีวิตทางสังคมที่อยู่เหนือที่สุดในชีวิตคนไทย ซึ่งนับได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อ
 การเริ่มต้นยุคคลื่นวัฒนธรรมทองถิ่นซึ่งเมื่ออำนาจต่อการปกครอง ระบบรวมศูนย์แบบราชาธิปไตย

การศึกษาในระดับสูงในกรุง

ผลจากการแบ่งหน้าที่จัดการศึกษาในการประชุมเมื่อ รศ. 117 ²⁴⁴² การศึกษาของ
 รัฐระดับสูงกว่าชั้นมูลสามัญ คือตั้งแต่ชั้นประโยค 1 - ประโยค 3 และสูงกวานั้น ให้อยู่ใน
 ความรับผิดชอบจัดการของกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ และกระทรวงอื่น ๆ อย่าง
 ไรก็ตามการศึกษาระบบโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ นอกเหนือจากการศึกษาของรัฐแล้ว
 สามารถแบ่งออกเป็น

ก. การศึกษาประโยคสามัญของรัฐบาล

ข. การศึกษาของสตรี

ค. การศึกษาเอกชน

ง. อุดมศึกษา

ในที่นี้จะได้พิจารณาถึงการศึกษาในแต่ละประเภทที่กล่าวมา โดยคำนึงถึงรูปแบบ
 และหลักสูตร ตลอดจนเป้าหมายของการศึกษา

ก. การศึกษาประโยคสามัญของรัฐบาล เป็นโรงเรียนที่จัดขึ้นในความรับผิดชอบ ทั้งการจัดการ และการบริหารของกรมศึกษาธิการ ซึ่งจัดชั้นการศึกษาออกเป็นประโยค 1 - 3 ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตวิชาที่เรียนดังนี้¹

ประโยค 1 แบ่งเป็น 3 ชั้น เทียบได้กับชั้นความรู้แบบตะวันตกในระดับ ประถมศึกษา หลักสูตรความรู้ระดับนี้ในการสอนทักษะการอ่าน-เขียน คัดลายมือ ไวยากรณ์ ภาษาไทย ใ้หนังสือแบบเรียนเร็ว เล่ม 1 - 3 เป็นตำราเรียน และมีหนังสืออ่านประกอบ ได้แก่ หนังสือแบบสอนอ่านเล่ม 1 ซึ่งกรมศึกษาฯ จัดให้แก่งานขึ้นเพื่อเสริมความรู้วิชาการ และฝึกหัดทักษะการอ่าน เป็นความรู้เรื่องร่างกายของมนุษย์ สำหรับหัดอ่านในชั้น 1 ประโยค 1 ส่วนชั้นที่ 2 ขยายขึ้น อ่านแบบสอนอ่านเล่ม 2 และพงศาวดารย่อตอนกรุงเก่า ส่วนวิชาเลขเริ่มตั้งแต่บวกลบคูณหาร เศษส่วน มาตราเงิน ชั่งตวงวัด

ประโยค 2 มี 3 ชั้น เทียบได้เท่าชั้นความรู้ระดับมัธยมศึกษา ในระดับนี้ กำหนดวิชาที่เรียน-สอน ยังเน้นทักษะอ่าน-เขียน-คัดภาษาไทยไวยากรณ์ไทยชั้นสูง ฝึกหัด การแต่งเรียงความ ขอความ ตามหัวข้อที่กำหนดให้เวลาสอบ แต่งเรื่องจากการอ่านให้ฟัง ของชาหลวงสอบได้ ส่วนวิชาเลขก็เรียนระดับที่สูงขึ้น เช่น เศษส่วน ไตรยางค ตรีศร. หรม. ทศนิยม มาตราเงินไทย คอกเบี้ย หักทำใจหยเลขเศษส่วน จนถึงบัญญัติไตรยางค 3 ชั้น วิธีการคิดค้นทุน กำไรเฉลี่ย แลกเงิน การคำนวณพื้นที่ปริมาตรรูปเหลี่ยม รูปกลมต่าง ๆ วิธีคิดหน้าไม้ ส่วนหนังสืออ่านประกอบนั้น ใ้พระราชพงศาวดารราชวงศ์ ปัจจุบัน (จักรีวงศ์) และพงศาวดารฉบับพิสดาร เล่ม 1 - 2 กำหนดให้อ่านจนตลอดแล้ว เล่าเรื่องปากเปล่าได้

¹ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องการจัดชั้นและหลักสูตร รศ. 114 (พ.ศ. 2438 - 2449), หน้า 171 - 177.

ประโยค 3 มี 4 ชั้น เป็นการศึกษาเทียบไต่ระดับอุดมศึกษา ส่วนหลักสูตร
วิชาภาษาไทยระดับสูง ให้เรียนอ่านเขียน เรียง ย่อความ ตามหัวข้อที่กำหนดให้ และบังคับ
เรียนภาษาบาลีอันจำเป็นต่อการประพันธ์ชั้นสูง และบังคับเลือกเรียนระหว่างภาษามลายู และ
อังกฤษ ซึ่งจำเป็นสำหรับราชการฝ่ายปกครองและคานตางประเทศ วิทยาการอื่น ๆ นั้น
ไคแก่เลข รวมเรขาคณิตตามหลักยูคลิด เริ่มเรียนภูมิศาสตร์ โลก ทวีปและประเทศต่าง ๆ
ในเอเชียและยุโรป ภูมิศาสตร์การค้า ตลอดจนถึงการเขียนแผนที่ ความรู้วิทยาศาสตร์
ธรรมชาติ อันไคแก่ ชีววิทยา ฟิสิกส์ ออโตย มีแคนิกส์ และฟิสิกส์

ในส่วนของหลักสูตรและตำราเรียนต่าง ๆ นั้น ไคสะท้อนให้เห็นถึงเนื้อหาความรู้
ซึ่งนักเรียนสมัยนั้นไคเล่าเรียนกัน ความรู้ดังกล่าวแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ความรู้ด้านวิทยา-
ศาสตร์ธรรมชาติ และความรู้ด้านสังคม ความรู้ทั้ง 2 กลุ่มนี้สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นระบบ
เหตุผล สะท้อนให้เห็นถึงการปลูกฝังโลก-ชีวิตทัศน์ให้แก่เด็กเรียนสมัยนั้น กล่าวคือ

ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เป็นการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์และเลข ซึ่ง
อธิบายถึงกฎเกณฑ์หรือธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งสิ่งมีชีวิตคน พืช สัตว์ และสิ่งที่ไม่มีชีวิต
คือสิ่งของที่ปรากฏแก่สายตา ความรู้เหล่านี้เกิดจากความพยายามของมนุษย์ที่จะเข้าใจ
ธรรมชาติ และนำเอาความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตัวมนุษย์เอง สำหรับสังคมไทย
ขณะนั้น บรรดาชนชั้นนำและปัญญาชนรุ่นใหม่ต่างก็ยอมรับความรู้ดังกล่าว ว่าเป็นศาสตร์ที่
ชาติตะวันตกเรียนรู้ไคก่อนจนสามารถสร้างความเจริญ และความเข้มแข็งให้แก่ประเทศเหล่านั้น
คนกลุ่มนี้ยอมรับการศึกษาเกี่ยวกับศาสตร์เหล่านี้ ก็เพราะเห็นประโยชน์ของความเจริญ
ทางวัตถุอันเป็นผลจากความรูทางวิทยาศาสตร์ การเรียนรู้ศาสตร์เหล่านี้ เป็นลักษณะหลัก-
สูตรสำเร็จที่ไม่มีการตีความเพื่อหารากฐานความเป็นจริงหรือศึกษาวิธีการหาเหตุผลของ
ศาสตร์เหล่านี้

ตำราซึ่งสอนความรู้วิทยาศาสตร์นี้ คือหนังสือสอนอ่าน เล่ม 1 - 3 ซึ่งเป็นหนังสือ
ชื่อตำรา "บทสิ่งของ"(สภาพวิทยา) เล่ม 1 เขียนขึ้นเพื่อให้เด็กเรียนแพทย์ยุคแรกเข้าใจ
วิทยาศาสตร์เบื้องต้นเกี่ยวกับวัตถุ สัตว์ พืช ควบคู่การแยกแยะให้เห็นถึงหน้าที่และระบบการ

ทำงานของสิ่งเหล่านี้ เช่น คินเทเนีย อีรู ถนน กระจกปลุกคนไม้ ถ้วยแก้ว หิน-
 ขวาน เข็มเย็บผ้า มีคิโคะ คินสอกำ กระจกเงา นาฬิกาใหญ่ หนังสือ พืชต่าง ๆ
 ไคแก ออย ข้าว พริกไทย กลวย มะพร้าว คนสีก สัตว์ทอง ๆ ไคแก หนูทองขาว
 แมว สุนัข นกพิราบ สุนัข ช่าง มา นอกจากนี้ยังอธิบายเรื่องราวสิ่งอันเป็นประคิษฐ-
 กรรมที่เกิดจากความรู เทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ที่นำมาใช้ประโยชน์ กรรมวิธีในการผลิตของ
 มนุษย์ เช่น กรรมวิธีการปลูกข้าว โรงสีข้าว การทำน้ำตาล การทอผ้าแพร์ - ไหม
 ทำซีเมนต์ เรื่องเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์และความก้าวหน้าของเครื่องจักร อันเกิดจาก
 ความรู้พื้นฐานคานวิทยาศาสตร์ ตัวอย่างเช่น การปลูกข้าว ไคเลาตั้งแต่วิธีการทำนาประ-
 เภทต่าง ๆ จนถึงขั้นตอนการนวดสีข้าว ผู้เขียนไคยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นถึงประ-
 โยชน์ของกรรมวิธีการผลิตแบบใหม่ ซึ่งใช้โรงสีข้าวควยเครื่องจักร กับการนวดข้าวแบบเก่า
 ว่า "แต่ก่อนเขาใช้แรงคนสี ผู้ซีกสีนั้นต้องเหนื่อยมาก วันหนึ่งสีเขาไคนอย แต่ทุกวันนี้ใน
 กรุงเทพ มีโรงสีไฟหลายแห่ง และใช้แรงจักรสี โรงหนึ่ง ๆ นั้นวันหนึ่งสีเขาไคหลายร้อย
 เกวียน"¹ ในอีกตัวอย่างหนึ่ง เป็นเรื่องการปลูกข้าวโพค ผู้เขียนไคเลาถึงกรรมวิธีการ
 ปลูกข้าวโพค ข้าวสาลี และการเก็บเกี่ยวโดยใช้เครื่องจักรและความรู้คานวิทยาศาสตร์-
 เกษตรโดยเฉพาะคานระบบชลประทาน ที่ปรากฏอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา

การให้ความรู้วิทยาศาสตร์ เป็นการอธิบายสิ่งทีปรากฏ รอบตัวในชีวิตประจำวัน
 รวมถึงสิ่งทีเป็นประคิษฐกรรม เครื่องจักรกลนี้ไคแฝงจุดมุ่งหมายของการ เรียนวิชานี้เพื่อสร้าง
 ประโยชน์สุขให้แก่วิตชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ไคยทั่วไป ตัวอย่างเช่น การอธิบายเรื่อง
 น้ำ ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นถึงส่วนประกอบของน้ำ ด้วยความรู้วิทยาศาสตร์อย่างคอนข้าง
 จักควา น้ำซึ่ง เป็นของเหลว มีอยู่ในพืชและสัตว์นั้น มีรสต่างกันไป ทั้งเปรี้ยว เค็ม

¹ กอกเคอระ เอส.บี. แมกฟาร์แลนค และพนักงานเวรแต่งคำกราวเรียน, หนังสือ-
 แบบสอนอ่านเล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร : กรมศึกษาธิการ โรงพิมพ์สรรพคิตยธนากร, รค.

หวาน มัน นั้นเป็นเพราะ "ธาตุต่างๆ เหล่านี้ลงมาถึงธาตุน้ำนั้นจึงมีรสแปลกกันออกไป ความฉ่ำน้ำของธาตุนั้น เช่น รสหวานก็มีธาตุหวานลงมาถึง น้ำนั้นจึงหวาน..."¹ ดังนั้น น้ำซึ่งมีลักษณะ โดยธรรมชาติ คือ

มีความเย็นเป็นของมันเองโดยธรรมชาตินั้นจัดเป็น 3 อย่างคือ ละลายเหลว อย่างแข็ง เป็นก้อน อย่างอ่อนเป็นไอ มีของส่วแข็งให้ผิดจากลักษณะเดิมไปได้ 3 อย่าง คือ ปรากฏเป็นสี่ เป็นกลืน เป็นรส กล้วยของที่มาระคนปนเจือ ปกติเดิมที่เหลวอยู่นั้น มีอาการหลงไหลซึมซาบไป จะบีบจะจับกำเขาเหมือนของที่พืพวยบยุบไม่ได้ ครั้นถูกเย็นจัด รกตัวเป็นก้อน ถูกรอนจนกลัดกรวมเป็นไอ ส่วนที่บดที่อุญลาคัย อยู่เป็นปกตินั้น คือพินดินและอวกาศ²

ดังนั้นการเรี่ยนรูธรรมชาติของน้ำ ทำให้เรารู้ถึงคุณและโทษของน้ำว่า สำหรับมนุษย์ การกินน้ำไม่บริสุทธิ์ "เป็นโทษฝ่ายร้ายโดยธรรมชาติ แต่เป็นอาหารอย่างชอบของ คนไม่โดยมาก เพราะคนไม่มีอินทรีย์และไอซ์ที่เอิบอาบนั้นแรงกว่าคนและสัตว์"³

เช่นเดียวกับวิชาแลชนั้น ซึ่งนอกจากเป็นคำเรี่ยนหลักความจริงเกี่ยวกับจำนวน แต่ประโยชน์จาก การรู้ความจริงเหล่านี้ก็เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ขอสังเกตนั่นเห็นได้จากตัวอย่างแบบฝึกหัดโจทย์เลข เป็นการสมมุติโจทย์ที่เป็นเรื่องซึ่งเกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน เกี่ยวกับการซื้อขายหรือการนับจำนวนที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน⁴

¹ หลวงประดิษฐไพฑูริย์, หนังสือแบบสอนอาณานิคม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศึกษาธิการ โรงพิมพ์ศาลาบรรณคดี, รศ. 119 (2444)).

² เลมเคียวกัน

³ เลมเคียวกัน

⁴ หจข., ระเบียบ 5 ศ. 1/47, โจทย์เลข ประโยค 1 รศ. 117. (พ.ศ. 2442)

ความรู้ความสังคม เป็นเรื่องที่ยธิบายความเป็นมาและหน้าที่เกี่ยวกับบ้านเมือง ชาติ และศาสนา เป็นความรู้ที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ทาง สังคมขณะนั้น ความเข้าใจของมนุษย์ที่มีต่อจักรวาล โลก ประเทศ และชีวิตมนุษย์ทั้งแก่กำเนิด จุดหมายการใช้ชีวิต สถานภาพ วิธีปฏิบัติสำหรับการใช้ชีวิตทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม ความรู้ส่วนนี้เป็นความมุ่งหมายที่ผู้ปกครองรัฐต้องการให้ศึกษาเพื่อปลูกฝัง บำรุงความซื่อสัตย์ ความรักในชาติ ศาสนาและบ้านเมือง เนื้อหาความรู้แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

1. ความรู้เกี่ยวกับจักรวาลและโลก
2. ความรู้เกี่ยวกับรัฐในทัศนะของ วิชาชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับรัฐ

1. ความรู้เกี่ยวกับจักรวาลและโลก เป็นความรู้ในเนื้อหาวิชาภูมิศาสตร์ อธิบายถึงโลกว่าเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล ซึ่งมีอยู่หลายหลาก หนึ่งในจำนวนนั้นคือ สุริยจักรวาล ที่มีดวงอาทิตย์เป็นดาวฤกษ์ศูนย์กลางจักรวาล ประกอบด้วยดาวบริวาร คือดาวเคราะห์ 9 ดวง ซึ่งรวมถึงโลกที่เราอาศัยอยู่ การทำงานของระบบสุริยจักรวาลนี้สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้โดยเหตุผลว่า ดาวบริวารทั้งหมด โค้ดแกดาวนพเคราะห์และดาวบริวาร อันมีดวงจันทร์ เป็นอาทิ หมุนรอบดวงอาทิตย์ในเวลาเดียวกับที่หมุนรอบตัวเอง ระบบการโคจรของสุริยจักรวาล โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของการหมุนของโลกรอบตัวเองและรอบดวงอาทิตย์

1. แบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ เท้าที่เขียนขึ้นในสมัยนั้น และนำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ โค้ดแก พระยาเทพศาสตร์สถิตย์, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์เล่ม 1, เล่ม 2 ของกรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ, (กรุงเทพฯ นคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ รัช. 122 (พ.ศ. 2446). และคัมภีร์วิบูลย์ ยี่ ยอนสัน (ตำแหน่ง เจ้ากรม กรมตรวจการศึกษาศึกษา กระทรวงธรรมการ เป็นชาวอังกฤษ), ภูมิศาสตร์สยามสำหรับชั้นประถมศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ นคร : กรมตรวจการศึกษาศึกษา, โรงพิมพ์อักษรนิติ รัช. 126 (พ.ศ. 2450).

และการหมุนของดวงจันทร์ที่มีต่อโลกและดวงอาทิตย์ก่อให้เกิดกาลเวลา กลางวัน และ กลางคืน ข้างขึ้นข้างแรม และฤดูกาล ความรู้นี้เป็นการนำระบบการนับเวลาของ สรีรวิทยาของมนุษย์มาเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องกาลเวลา ซึ่งแต่เดิมใช้นับวันตามการหมุนรอบ ของดวงจันทร์ที่เรียกว่าระบบจันทร์คติ การสอนเรื่อง เวลาจึงนำเอาทั้งสองระบบเข้ามาใช้ และยังยึดการนับปีตามระบบจันทร์คติอื่นเป็นความเชื่อประเพณีในพุทธศาสนา ซึ่งในพุทธศักราช เป็นเกณฑ์ที่ยังรักษาความสัมพันธ์ระหว่าง เวลา กับ ประเพณีที่สัมพันธ์กับชีวิตทาง สังคมแบบเดิม ไว้ เช่นการกำหนดวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ แบบเก่าในวันสงกรานต์ การเข้า-ออกพรรษา ใน เรื่องของการแบ่งเวลานี้ สามารถนำมาอธิบายประติษฐานกรรมเครื่องจักรกลแบบตะวันตกที่คิด ขึ้นใช้นับเวลาคือนาฬิกา ตั้งแต่วินาที นาที ชั่วโมง และวัน²

การอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่าง โลกกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นี้ ชี้ให้เห็นถึงการ แสดงการ เกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ในโลก เช่น ความรู้ที่ว่า โลกเป็นชิ้นส่วนหนึ่ง ของดวงอาทิตย์ที่แยกหลุดออกมา ในสภาพที่หลอมเหลวร้อนระอุ ต่อมาเมื่อมีความเย็นลงที่ เปลือกนอกจึงจับตัวกันมีสัณฐานกลม ส่วนภายในยังร้อนและเหลวหลอมอยู่ ทำให้เกิดการ ปรากฏขึ้นมาในบางครั้ง เป็นแผ่นดินไหว หรือภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น หรือเรื่องความร้อน จากดวงอาทิตย์ เป็นแสงแดดแผดเผาพื้นน้ำในโลก เช่น ทะเล มหาสมุทร แม่น้ำ คลอง ก็ทำให้เกิดการหมุนเวียนของน้ำระเหยกลายเป็นไอ และจากไอน้ำกลั่นตัวเป็นเมฆ และ เกิด ฝนตก หรือในเรื่องของแรงดึงดูดระหว่างโลก-ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ก็เป็นสาเหตุของ การเกิดน้ำขึ้น-น้ำลงในโลก³

¹ อานรายละเอียดยุคใน พระยาเทพศาสตร์สถิตย์, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์เล่ม 1,

หน้า 12 - 28.

²

หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือแบบสอนอ่านเล่ม 4 (กรุงเทพฯ: กรม- ศึกษาธิการ โรงพิมพ์สรรพอนงค์จิว รศ. 120 (พ.ศ. 2444).

³

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์เล่ม 1, หน้า 8 - 9.

นอกจากนี้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ก็กล่าวที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างจักรวาลและโลก ยังได้อธิบายถึงกำเนิดของมนุษย์ว่า เมื่อโลกเย็นลง อยู่ในบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การเกิดของสิ่งมีชีวิต เช่น พืช และสัตว์ต่าง ๆ แล้ว มนุษย์ก็เกิดขึ้นต่อมาได้ อาศัยอยู่ในส่วนเปลือกโลก โดยมีการรวมกลุ่มกันตามส่วนต่าง ๆ ของโลก ที่เป็นภาคพื้นดินของโลกที่แยกออกเป็นทวีปต่าง ๆ และมีความแตกต่างกันในภูมิอากาศและภูมิประเทศ สภาพนี้ทำให้มนุษย์สร้างลักษณะ เผ่าพันธุ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มตามลักษณะทวีปที่ตนอาศัย กลุ่มมนุษย์เหล่านี้มีพัฒนาการสร้างความเจริญให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่และภาษาที่เรียกว่าวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ทำให้มีการรวมกลุ่มขึ้นเป็นชาติหรือประเทศเฉพาะของคนชั้น

อย่างไรก็ตามการ เรียนรู้ เรื่องภูมิศาสตร์ที่ให้ เหตุผลแสดงความสัมพันธ์ระหว่างจักรวาล ดวงอาทิตย์ และโลก ตลอดจนความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพของโลกนี้ ไม่มีความสำคัญหรือจำเป็นเลย ถ้าหากโลกมีไคเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ ความรู้ทางภูมิศาสตร์จึงได้ให้ความรู้เรื่องกำเนิดของมนุษย์ในโลกนี้ว่า เมื่อโลกซึ่งหลุดออกจากดวงอาทิตย์ไคเย็นลงจนอยู่ในบรรยากาศที่เหมาะสมต่อการเกิดของสิ่งมีชีวิต คือพืช และสัตว์ตามลำดับ มนุษย์ไคเกิดขึ้นหลังสุด สิ่งมีชีวิตเหล่านี้ ไครวมกลุ่มอาศัยอยู่บนผิวโลกซึ่งเป็นส่วนเปลือกโลก ตามส่วนต่าง ๆ ของพื้นดินและพื้นน้ำ ซึ่งมีภูมิอากาศและภูมิประเทศที่แตกต่างกัน ความแตกต่างกันนี้ในภูมิภาคต่าง ๆ ในโลก ทำให้มนุษย์ซึ่งอยู่รวมกัน และมนุษย์ก็มีธรรมชาติที่ต่างจากสัตว์อื่น ก็สามารรถเรียนรู้ความจริงอันเป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติ และสามารถนำความรู้ขึ้นมาประยุกต์ใช้สร้างความเจริญทางกายและจิตใจและยกระดับวิถีชีวิตให้เจริญขึ้นเรื่อย ๆ ที่เรียกว่าวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมของคนต่างกลุ่มก็ย่อมแตกต่างกันควย การเรียนรู้ประวัติของมนุษยชาติ คือการศึกษาถึงขั้นตอนความเจริญของวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เจริญสูงสุดจนถึงขั้นอารยธรรม ซึ่งแบ่งออกตามเวลาไค เช่นยุคหินโบราณ ยุคหินใหม่ ยุคทองสัมฤทธิ์ ยุคเหล็ก และยุคปัจจุบัน

ซึ่งถือความนิยมได้สร้างความสำเร็จทางสังคมขึ้นมาสู่ความเป็นชาติ คือแบ่ง เป็นประเทศ และสร้างความสำเร็จได้จากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เช่นเดียวกับสังคมไทยที่ปัจจุบันนี้ได้ก้าวขึ้นสู่ความเป็นรัฐชาติและกำลังขยายความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อพัฒนาประเทศให้เจริญ ดังนั้นการอธิบายจักรวาลและโลกในทัศนะใหม่ จึง เป็นการนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกที่ไขเหตุผลจากการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติมาอธิบายกำเนิดของโลกมนุษย์และประเทศหรือรัฐชาติ

2. ความรู้เกี่ยวกับรัฐในทัศนะของรัฐชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับรัฐ

ก. ความหมายของรัฐ ภายใต้ผลตามความรู้ในเชิงภูมิศาสตร์อธิบายว่ารัฐเกิดจากการ รวมกลุ่มของมนุษย์ตามภูมิภาคต่าง ๆ แต่ละกลุ่มได้สร้างบ้านเมือง ชาติพันธุ์ ภาษา ขนบประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่เป็นลักษณะเฉพาะกลุ่มของตน ความเป็นชาติจึงหมายถึงดินแดนของชุมชนแต่ละแห่งที่กำหนดขอบเขตแน่นอนและมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง รัฐจึงเป็นเรื่อง "ภูมิลำเนาบ้านเมือง ซึ่งประชาชนโคเอาไว้ครอบครอง แลตั้งทำมาหากิน มีประเทศเขตแดน ข้างหวัด ข้าง "แม่น้ำลำคลอง ซึ่งติดต่อกันหรือแยกกันเป็นพืด เป็นแถว เป็นแนว ไปก็ดี หรือขาดควย ทั้งต้น สดปลาย อย่างไรก็มีแจ้งในตำราแผนที่ภูมิศาสตร์นั้นแล้ว"² การศึกษาเรื่องของรัฐนั้นควร เรียนรู้เรื่องราวของรัฐในสังคมก่อนด้วย เพื่อจะไ้รู้ว่า

นานาประเทศยึดกับประเทศของเราอย่างไร และเรียนหลักหนังสือซึ่งไ้คนำผลรวมมาให้แก่ประเทศนั้น เพื่อจะไ้เป็นเครื่องแนะนำให้เห็นว่า สิ่งใดที่ควร และไม่ควรจะเอาอย่างมากระทำในบ้านเมืองของเรา³

¹ พระยาเทพศาสตร์สถิตย์, หนังสืออานุมิตศาสตร์เล่ม 2, บทที่ 22, 23, 24.

² หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือพุทธจริยา, กรุงเทพมหานคร : กรมศึกษาธิการ, โรงพิมพ์ศาลบรรณนิติ, รศ. 119 (พ.ศ. 2443), หน้า 30.

³ คัมภีร์วิบูลย์ ยี่ ยอนสัน, ภูมิศาสตร์สยามสำหรับประถมศึกษา, หน้า 1 - 2.

สำหรับเรื่องเกี่ยวกับรัฐในสยามประเทศ ถือเป็นเรื่องที่ควรรู้เป็นอันดับแรก เพราะเป็นเรื่องของ "ประชาชนชาวไทย" มีการกำหนดให้ศึกษาเกี่ยวกับอาณาเขต ที่ตั้ง ขนาด พื้นที่ ดินแดน ทิศต่อความลักษณะแผนที่ภูมิศาสตร์ สภาพภูมิประเทศ ภูเขา แม่น้ำ หนอง คลอง และแม่น้ำ ตลอดจนเมืองสำคัญริมน้ำ เมืองท่า และเขตชายทะเลน้ำลึก สภาพภูมิอากาศ ฤดูกาล แร่ธาตุ ทรัพยากรธรรมชาติ ที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเติบโตของพืชไร่ และสัตว์ต่าง ๆ และมีผลถึงการท่ามาหลักถิ่น และหัตถกรรม สินค้าเข้า-ออก ดังนั้น ความรู้ในเรื่องภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นเรื่องที่จำเป็นต้องศึกษา เพื่อให้ "... ราษฎรบำรุงบ้านเมือง" เรื่องท่ามาหลักถิ่น ของดินที่ค้ำบัลนั้นทั่วประเทศ แล้ว จะได้เห็นคนมีประเภทต่าง ๆ ชาติ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตามชาติตามดินมนานเท่าไร"²

กิจการบำรุงบ้านเมืองนั้น เป็นการเรียนรู้ที่จะนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในประเทศมาใช้ในการประกอบอาชีพ สร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง สำหรับสยามประเทศ การประกอบอาชีพที่สำคัญของคนไทยนั้น แบ่งได้เป็น 3 ประเภทตามลักษณะภูมิประเทศและทรัพยากรธรรมชาติในภาคต่าง ๆ คือ ภาคกลางมีที่ราบลุ่มแม่น้ำกว้างใหญ่ มีอาชีพทำนา ในภาคเหนือราษฎรมีอาชีพทำ "ป่าไม้ขนอสัก" และเป็นการทำเหมืองแร่ในหัวเมืองภาคใต้ อาชีพเหล่านี้มีทางที่จะทำให้เจริญขึ้นได้ ด้วยการท่ามาบำรุงส่งเสริมของรัฐบาล เช่น ในเรื่อง การทำนา "ถ้าหากรัฐบาลจัดการให้น้ำเข้าน้ำให้โคทั่วพระราชอาณาจักรแล้ว ก็จะได้รับผล ยิ่งกว่านี้"³ นั่นคือขอเสนอแนะการทำโครงการชลประทานทั่วประเทศนั้นเอง ส่วนการป่าไม้ นั้น ช่วงเวลาถึงกล่าวรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติห้ามตัดไม้ ซึ่งมีขนาดต่ำกว่า 9. กาลง-

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

2 หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือพหุจวิทยา, หน้า 30 - 31.

3 คับบิลวยู ยี่ ยอนสัน, หนังสือภูมิศาสตร์สยาม, บทที่ 5.

มาเพื่อสงวนและป้องกันการลักลอบตัดไม้ และต่อไปเมื่อกรมป่าไม้สามารถจัดการออกประกาศ การบำรุงป่าไม้รัฐบาลยอมเก็บภาษีได้เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกับการทำเหมือง ซึ่งรัฐบาลควรส่งเสริมมากกว่านี้ เพื่อให้ได้เงินค่าภาษีได้มากขึ้น

ดังนั้นการบำรุงความเจริญในทางทำมาหากินของประชาชนในอาชีพต่าง ๆ ย่อม ทำให้รัฐบาลสามารถเก็บภาษีผลผลิตได้มากขึ้น และสามารถนำเงินนั้นกลับมาพัฒนาสร้าง ความเจริญให้แก่บ้านเมืองได้อีก เนื่องจากหน้าที่ในการจัดการบำรุงดังกล่าว เป็นภาระของ รัฐบาล นักเรียนในฐานะที่เป็นทั้งพลเมืองและข้าราชการในอนาคตย่อมต้องศึกษาถึงลักษณะการปกครอง และหน้าที่ของรัฐบาลสยามด้วย โดยระบุดังรูปแบบการปกครองหลังการปฏิรูประบบบริหาร ราชการว่า "มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน สิทธิขาดในพระองค์ทั้งดิน ไม้วากิจการสิ่งใดที่กระทรวงใดจะทำขึ้น กฎหมายใหม่หรือเลิกถอนกฎหมายว่า พิกัดอัตรา ภาษีอากร หรือทั้งตำแหน่งราชการสำคัญ ๆ ต้องมีพระบรมราชานุญาต" ² อย่างไรก็ตาม เนื่องจากทรงดูแลการบริหารราชการทั้งหมดเพียงพระองค์เดียวไม่ได้

จึงแต่งตั้งเจ้านายและข้าราชการที่ประกอบด้วยวิ ความสำเร็จ และมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด อาจารย์ราชการสำคัญ ๆ ฉลองพระเดชพระคุณ และเป็นผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้แทนพระเนตร พระกรรณใด ให้แบ่งกันจรร ราชการแทนพระองค์ ออกไปเป็นแผนก เรียกว่าเสนาบดีของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และศาลาที่วางราชการของท่านเสนาบดีทั้ง ปวงนี้เรียกว่า กระทรวง³

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 56 - 64.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

กระทรวงนี้แบ่งหน่วยงานออกเป็นกรม กอง ซึ่งมีอธิบดีเป็นเจ้ากรม รองอธิบดี ปลัดกรม เลขาธิการ นายเวร และเสมียน โดยได้ให้รายชื่อเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ในขณะนั้นไว้ด้วย¹ กระทรวงเหล่านี้ได้แก่ มหาคไทย กลาโหม โยธาธิการ วัง พระคลังข้างที่ พระคลังมหาสมบัติ ยุติธรรม ต่างประเทศ ธรรมการ เกษตร กระทรวงเหล่านี้บริหารราชการได้ เพราะอาศัยผลประโยชน์อันเป็นรายได้ของรัฐบาล จากการเก็บภาษีของกระทรวงพระคลัง เช่น อากรบ่อนเบี้ย สรา ผืน หวย ภาษีที่ดิน ภาษีขาเข้า-ออก ร้อยชักสาม ป่าไม้ ชอน สัก บอแร ผลประโยชน์จากกิจการโทรศัพท โทรเลข รถไฟ ค่าผูกปิ่น ล่วงแลก ผลประโยชน์จากกระดาษปอนด์ และอื่น ๆ²

การบริหารงานของกระทรวงเหล่านี้คือ การทำหน้าที่ของรัฐบาลในการสร้าง ความเจริญให้แก่บ้านเมือง ซึ่งใ้กว้าง "ความเจริญในอนาคต" ไว้ 2 ประการคือ³

1. ขยายการศึกษาให้แพร่หลายในหมู่ราษฎร
2. ส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎร เพื่อให้การค้ากับนานาประเทศ

ขยายตัว

การจัดการศึกษาถือเป็นหน้าที่สำคัญเพราะ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

กระทรวงนี้แบ่งหน่วยงานออกเป็นกรม กอง ซึ่งมีอธิบดีเป็นเจ้ากรม รองอธิบดี ปลัดกรม เลขานุการ นายเวร และเสมียน โดยได้ให้รายชื่อเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ในขณะนั้นไว้
 1 ภาย กระทรวงเหล่านี้ได้แก่ มหาดไทย กลาโหม โยธาธิการ วัง พระคลังข้างที่ พระคลัง
 มหาสมบัติ ยุติธรรม ต่างประเทศ ธรรมการ - เกษตร กระทรวงเหล่านี้บริหารราชการได้
 เพราะอาศัยผลประโยชน์เป็นรายได้ของรัฐบาล จากการเก็บภาษีของกระทรวงพระคลัง
 เช่น อากรบอบเบี้ย สุรา ฝิ่น หวาย ภาษีที่ดิน ภาษีขาเข้า-ออกร้อยชักสาม ป่าไม้ขน สัก
 บอแร ผลประโยชน์จากกิจการโทรศัพท โทรเลข รถไฟ ค่าผูกปิ่น สวยเล็ก ผลประโยชน์
 จากกระษาปณ์ และอื่น ๆ 2

การบริหารงานของกระทรวงเหล่านี้คือ การทำหน้าที่ของรัฐบาลในการสร้าง
 ความเจริญให้แก่บ้านเมือง ซึ่งใควาง "ความเจริญในอนาคตกาล" ไว้ 2 ประการคือ 3

1. ขยายการศึกษาให้แพร่หลายในหมู่ราษฎร
2. ส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎร เพื่อให้การค้ากับนานาประเทศ

การจัดการศึกษาถือเป็นหน้าที่สำคัญเพราะ

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ในเวลาแต่ก่อนนั้นราษฎรที่มีความจริง ๆ ยังมีอยู่น้อย บัดนี้รัฐบาลก็ได้จัดการศึกษาให้แพร่หลาย และให้สูงขึ้นไป ไม่ใช่แต่กลุ่มที่มีตระกูลสูง เช่นผู้ที่ออกไปภายนอกจะใคร่เป็นผู้บังคับบัญชา และเป็นหัวหน้าของผู้น้อยเท่านั้น แต่ได้วางแผนจัดการประถมศึกษาอันเป็นพื้นฐานของบ้านเมือง ตั้งโรงเรียนฝึกสอนราษฎรทั่วไปให้มีความรู้บริบูรณ์ด้วย

เมื่อบำรุงความรู้และสติปัญญาของราษฎรแล้ว ภาระต่อไปของรัฐบาลจึงเป็นเรื่องของการบำรุงสินค้า และทำมาหากินของราษฎร คือ

1. สร้างทางรถไฟ ถนน คลอง
2. ขยายทำเลที่นา การเพาะปลูก ควบคุมการอนุญาตให้ตั้งบริษัทชุกคองคูนาสยาม
3. ออกพระราชบัญญัติ ว่าด้วยการตัดไม้ ฆ่า

นอกจากนี้ยังขยายโครงการบำรุงการทำมาหากินในการปรับปรุงกิจการแร่ดีบุก และบำรุงส่งเสริมที่ดินใหม่การเพาะปลูกพืชไร่อื่น ๆ เช่น ใบชา กาแฟ น้ำตาล มัน ยาสูบ พริกไทย มะพร้าว²

การเรียนรู้ว่ารัฐคือ กิณแดนที่มีขอบเขตแน่นอนของชุมชนหนึ่ง ซึ่งยอมมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร ที่แตกต่างกันออกไปนั้น และอธิบายให้เห็นชัดถึงภาระหน้าที่ของรัฐบาล ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบใหม่ในระบบรวมศูนย์ ที่ได้สร้างความเจริญให้แก่สังคมไทย เป้าหมายของการเรียนรู้เรื่องเหล่านี้ นอกจากเป็นควมสร้างควมสำนึกให้ราษฎรตระหนักในการระกำรสร้างควมเจริญให้แก่ประเทศแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังควมยอมรับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการปกครองแบบใหม่ด้วย

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับรัฐ คำว่า เรียนส่วนนี้ เป็นการอธิบายถึงหน่วยสังคมซึ่งรวมตัวกันเป็นรัฐ หน่วยสังคมเหล่านี้มีบทบาทและหน้าที่สัมพันธ์ ชุมชนชนกัน ขยายตัวขึ้น กลายเป็นหน่วยปกครองใหญ่ที่เป็นรัฐชาติ หรือบ้านเมืองใด ความรู้ เรื่ององค์ประกอบสังคม สำหรับสังคมไทยซึ่ง เป็นสังคมรัฐชาติในขณะนั้น ได้เป็น เรื่องของลักษณะของหน่วยหรือกลุ่มสังคมและความสัมพันธ์หรือหน้าที่ของมนุษย์ที่มีต่อหน่วยสังคม

ลักษณะของหน่วยสังคมหรือกลุ่มสังคมของคนไทยนั้น เริ่มจากการรวมตัวของปัจเจกบุคคลขึ้นมา สามารถแบ่ง เป็น 2 ระดับด้วยกันคือ

1. หน่วยสังคมระดับครอบครัวและเครือญาติ ครอบครัวถือว่าเป็นการรวมตัวของกลุ่มคนซึ่งสัมพันธ์ใกล้ชิดกับตัวเองหรือปัจเจกบุคคลมากที่สุด ความสัมพันธ์นี้เป็นการสืบสายโลหิต เริ่มจากฐานะของพ่อ แม่ บุคคลทั้งสองนี้ " เป็นบุคคลที่ควรรัก เพราะ เป็นผู้สร้างตัวของเราให้เป็นคนขึ้น และรักษาเลี้ยงดูเราให้ใคร่ค้อยจนเดี๋ยวนี้" การเลี้ยงดูนี้ใช้วิธี การ "อบรมสั่งสอน ถึงแม่ต้องเขี่ยนตี ก็เป็นเพราะท่านเห็นว่าเรายัง เด็ก ความดีก็ยัง เหล่าอยู่ กล่าวว่าจะทำความผิด ความชั่วต่าง ๆ กล่าวทำต่อไปข้างหน้าจะเป็นคนชั่วรักษาตัวไม่รอด จึงต้องทำโทษเป็นการสั่งสอนให้จำได้"

ลำดับหลังจากพ่อ แม่ ก็คือ เครือญาติ มีพี่น้อง ปู่ย่า ตายาย อาน่า ลุงป้า ลูกพี่ ลูกน้อง สามีและภรรยา บุคคลเหล่านี้มีสัมพันธ์ เนืองกัน ในทางสืบเชื้อสาย³ โดยเฉพาะ สามีและภรรยาซึ่งมาจากต่างครอบครัวเพื่อรวมกันตั้งครอบครัวใหม่

¹ หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือแบบสอนอ่านเล่ม 4, กุมภาพันธ์ 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, กุมภาพันธ์ 4.

กลุ่มสังคมที่มีความสัมพันธ์ระดับเครือญาตินี้ กำหนดให้มีการปกครองกันด้วยกฎ-
เกณฑ์อันเป็นที่ยอมรับในกลุ่มที่เป็นประเพณีสังคม และมีการคัดเลือกผู้นำเครือญาติจากผู้อาวุโส
ด้วยวัยและคุณวุฒิ ก่อปรวญอำนาจความคิด และคุณธรรมโอบอ้อมอารี จากบรรพชาญาติให้ขึ้น
เป็นใหญ่ เพื่อกอกระวังความแตกแยกออกจากกลุ่ม¹

ห่างจากเครือญาติออกมาคือ เพื่อนฝูง ครูอาจารย์ กลุ่มนี้สัมพันธ์กับตัวปัจเจก-
บุคคลด้วยการรู้จักคบหา เช่น ครูมีหน้าที่อบรมสั่งสอนนิสิตสหายก็เป็นการรู้จักและเกื้อกูลกัน
ความความคุ้นเคย.

2. กลุ่มสังคมนระดับหน่วยปกครองของรัฐ เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของคน
ในสังคมตามลักษณะการปกครองแบบ เขตปกครองของราชการสมัยใหม่ ในพระราชบัญญัติการ
ปกครองท้องที่ พ.ศ. 2441 ซึ่งแบ่งชุมชนออกตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ เมือง มณฑล จนถึง
ประเทศ หน่วยปกครองเหล่านี้มีผู้ปกครองซึ่งได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ตามลำดับมา
เป็นข้าราชการ-ขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ในเขตนั้น เช่น กำนัน นายอำเภอ พลตระเวร
(ตำรวจ) ทหาร ตำรวจ ราชการ เหล่านี้ทำหน้าที่จัดการปกครองคนต่าง ๆ ให้
แก่ราษฎรในหมู่นั้น นายอำเภอ "มีหน้าที่ระงับค้ำชกของชาวบ้าน" พลตระเวร
"ต้องเผ่าถนนวนตรวจตราคนเดินไปมา ว่าประพฤติกว้างอย่างไร ในกรณีที่สงสัยสิ่งนี้เพื่อรักษา
ความปลอดภัยบนท้องถนน" ทหารนั้น "ต้องเป็นคนใจกล้า ไม่กลัวตาย เกิดมารักษาแผ่นดิน
ป้องกันศัตรูปราบข้าศึก" และต้องปกครองกัน เป็นกองทัพคอยนายทหาร เป็นผู้บังคับบัญชาเพียง
คนเดียว โดยมีอำนาจเด็ดขาดและเป็นพี่รักของลูกน้องและราษฎรทั่วไป สำหรับตระลา-
การก็มีหน้าที่ "คลี่คลายความทุกข์ความไม่สำเอียง... และคนเราถ้าไม่ตั้งตระลาการสำหรับ
ชำระความแล้ว คางคนคางจะชมเชงกัน บ้านเรือนจะตั้งไม่ติดจะต้องเหี่ยวระเหไรน เขา
ป่าเขาควรวนวายยิ่งกว่าสัตว์"²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, คุมাত্রา 5.

อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครองสูงสุดที่มีอำนาจควบคุมบัญชาการแต่งตั้งขุนนางทั้งหมด และเป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุดในชาติคือ พระมหากษัตริย์ แต่ในทางปฏิบัติ พระองค์ทรงมอบให้เจ้านายซึ่งเป็นเชื้อสายในราชวงศ์ และขุนนาง เป็นผู้ช่วยราชการบริหารปกครองแทนพระองค์ พระมหากษัตริย์ทรงมีสถานภาพเป็นผู้ "ทรงพระเดชพระคุณ ปกแผ่คุ้มครอง คนเรากล้าให้อำศรีอยู่ด้วยความร่มเย็น... ทรงมีพระบรมเดชานุภาพปราบปรามเครื่องความชั่วของคนใจทงพระราชอาณาจักร เหมือนกับพระอาทิตย์ที่ส่องแสงไปทั่วโลก" ๑ ด้วยพระบารมีสูงสุด จึงทำให้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดแก่เพียงผู้เดียว

สิ่งที่ต้องเรียนรู้จากคำจำกัดความสังคมที่เกิดจากการแบ่งเขตการปกครองแบบใหม่สำหรับนักเรียนก็คือ ความรู้เกี่ยวกับฐานะและหน้าที่อันชอบธรรมของผู้ที่เป็นผู้ปกครองตามระเบียบการปกครองแบบใหม่นี้ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นข้าราชการ

พระมหากษัตริย์

ฐานะและบทบาท อันเป็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์คือ "รัฐชาติ" เป็นเรื่องสำคัญที่นักเรียนและราษฎรควรต้องเรียนรู้ แบบเรียนประวัติศาสตร์ จึงเป็นตำราเรียนอีกประเภทหนึ่งที่เพิ่มขึ้นมาเพื่ออธิบายถึงความสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์ ต่อความเป็นชาติไทย ซึ่งมีเนื้อหาย่อเรื่องจากพระราชพงศาวดารอยุธยา-รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 แทรกษาเค้าโครงการเขียนแบบเดิม แบบเรียนประวัติศาสตร์ในยุคนั้น แบ่งเป็น 3 เล่มคือ พระราชพงศาวดาร เล่ม 1 (สำหรับชั้น 5 หรือประโยค 2 ชั้น 2) เป็นเรื่องตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) - แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 7 (พระศรีสุธรรมราชา) พระราชพงศาวดาร เล่ม 2 ตั้งแต่รัชกาลพระมหาธรรมราชา - สิ้นยุคกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และพระราชพงศาวดาร เล่ม 3 ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าตากสิน - รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี และท้ายเล่มเป็นเทศนาพระราชประวัติ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 4

เนื้อหาอันเป็นประเด็นสำคัญของการเรียนประวัติศาสตร์พงศาวดารนี้ คือนักเรียนต้องจดจำ

ข้อสำคัญว่า กษัตริย์องค์ใด ได้ทำการปกครองแผ่นดิน จัดการบ้านเมืองให้
เป็นสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย กฎหมายขนบธรรมเนียมและพิธีกรรม แลการทำ
มาหากินของพลเมืองเจริญอย่างไร การศึกศัตรูที่จะมาลวงผลาญชาติ
ท่านใดจัดการต่อสู้อย่างไร แลพลเมืองเอ็ง ทั้งแต่เสนาข้าราชการลงมา
มีความปรองดองกันอย่างไร ทั้งไพร่พลเมืองได้ผลเจริญอย่างไร.....

ดังนั้นแบบเรียนประวัติศาสตร์ ชุดของพงศาวดารทั้ง 3 เล่มนี้ จึงกล่าวถึงแต่เนื้อ
หาในส่วนพระราชประวัติพระบรมกษัตริย์แต่ละรัชกาล ของแต่ละพระราชวงศ์ ในสมัยอยุธยา
ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ และใ้ภาพที่ถือว่า เป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์คือเรื่องราว
ที่เกิดจากกิจกรรมของกษัตริย์แต่ละองค์ที่มีความสำคัญต่อความเป็นไปของชาติบ้านเมือง¹ ใน
ฐานะอุปถัมภ์ของรัฐ นักเรียนต้องศึกษาเหตุการณ์เหล่านั้นด้วยหัวใจให้สนใจ โดยมีตัวอย่าง
คำถามท้ายเรื่อง ซึ่งช่วยให้ตระหนักถึงความมุ่งหมายประเด็นเรื่องที่ต้องการให้ศึกษา² ซึ่ง
ได้แก่ พระราชประวัติของพระมหากษัตริย์องค์สำคัญ ๆ บางองค์ ปัญหาการตั้งราชวงศ์ เช่น
ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 อุทอง โดยต้องให้รู้ถึง เมืองเดิมที่อพยพผู้คน วัน เวลา
ที่สร้างกรุง เหตุการณ์การขยายเมืองหลวง หรือประเด็นปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองใน
หมู่ราชวงศ์ เช่น คำถามที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าทองจันทร์ ที่ว่า "เป็นพระโอรสของทวน
พระองค์ใด ทำไมจึงครองราชย์ไม่นาน" หรือรัชกาลพระยอดฟ้าว่า "เมื่อสมเด็จพระยอดฟ้า
เสวยราชย์นั้น มีผู้ใดคิดร้าย พระองค์ทำอย่างไรบ้าง" เป็นบางรัชกาลที่เน้นพระราชกรณีย-
กิจที่สร้างพระบารมีและแสนยานุภาพของกษัตริย์นักรบในการทำสงคราม ขยายหรือป้องกัน

1 หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือพุทธจริยา, หน้า 29.

2 กระจายละเอียดในตัวอย่างคำถามท้ายบทพระราชพงศาวดาร เล่ม 1 (กรุงเทพฯ-
มทานคร : กรมวิมลการ โรงพิมพ์อักษรนิติ พ.ศ.2445).

พระราชอาณาเขต. อธิบายถึงสาเหตุวิธีการทำสงคราม เช่น "สมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ 1 โค่นข้าศึกที่ไทรบุรี มีเมืองขึ้นเท่าใด" หรือ "พระนเรศวรชำนานูการสงครามแต่เมื่อ
ไร โค่นทัพด้วยวิธีอย่างไร เสด็จเมืองไกลถึงไหน" หรือ "พระบรมโกศโค่นศึกเมืองกลาง
เมื่อใดด้วยเหตุใด" หรือ เป็นเรื่องของกวีรบุรุษเสียพระราชอาณาเขต อันเนื่องมาจากเหตุ
ผลที่อธิบายไว้ด้วยหลักของกรรมที่-ชั่ว ในพุทธศาสนา ที่เกิดจากพระราชกรณียกิจของกษัตริย์
เช่น การเสียดวงครั้งที่ 2 อยากรู้ก็ตาม เรื่องของพระบารมีขององค์กษัตริย์ราชเจ้า
ยังรักษาหลักการอธิบายไว้ด้วยสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับพระจักรพรรดิราช เช่น
เรื่อง "ช้างแก้ว" อย่างในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงไขว่คว้าเมื่อมาสู่พระบารมี
หรือการอธิบายถึงความสามารถของพระเพทราชาในวิชาศิลปศาสตร์คานคชกรรม หรือในรัช-
กาลหลวงสรศักดิ์ "โค่นช้างก็คราว เสด็จประพาสที่ไทรบุรี ควบราชการอะไร" นอกจากนี้
พระปรีชาสามารถของความเป็นกษัตริย์นักรบแล้ว พระมหากษัตริย์ของไทยในอดีตยังมีบทบาท
สมควรแก่การจดจำในเรื่องของการสร้างความรู้เรื่องใหญ่แก่อาณาจักรทางด้านการปกครอง
เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ "การจัดการก่อสร้างแลขนบธรรมเนียม กฎหมาย
บ้านเมือง" หรือ คำถามที่เกี่ยวกับบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการปกครอง "พระเอกา-
เทศรัต จักถว้วิธีราชการบ้านเมือง เป็นอย่างไร หัวเมืองขึ้นเป็นอย่างไร" และบทบาทในด้าน
เจริญสร้างสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับชาติตะวันตก เช่น "พระนารายณ์
พระองค์ใดแม่พระราชไมตรีไปถึงไหน มีชาวประเทศอะไรเข้ามาสู่พระบารมี แลเป็นพระ-
ราชไมตรีบ้าง" หรือในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งโปรดให้มีการก่อสร้างเส้นทางคมนาคม
เช่น "ขุนหลวงท้ายสระโค่นคัตถนน ชุกคลองที่ไทรบุรี"

คำถามเหล่านี้แสดงให้เห็นถึง การสร้างคำตอบสุจริตสำเร็จในกรณีเรียนประวัติ-
ศาสตร์นั้นคือ เนื้อหาเรื่องราวในประวัติศาสตร์พงศาวดาร ถือว่าเป็นเรื่องราว ซึ่งเกิดขึ้น
และยุติลงอย่างสามารถหาข้อสรุปเป็นข้อเท็จจริงที่แน่นอนตายตัว ถือว่าเป็นความจริงที่สิ้นสุด
โดยไม่ต้องการข้อพิพาทหรือการคนควาคือไป คำตอบในปัญหาทาง ๆ ที่ถามขึ้นนั้นนี้อยู่แล้วใน
พงศาวดาร การเรียนจึงเน้นให้ครู "ถาม" ให้เด็ก "ตอบ" คำตอบเรื่องแมนเป็นตอน ๆ แลวก

จะต่อเรื่องนาง" 1

คำตอบนี้เป็นสูตรสำเร็จของประวัติศาสตร์นั้นจำกัดเนื้อหาอยู่ในนอกจากบทบาทของพระมหากษัตริย์แล้วยังอยู่ในกรอบเรื่องทามพงศาวดารซึ่งเปรียบเสมือนบันทึกเหตุการณ์สำคัญในพระราชพิธี หรือ ขบวนการปกครองตามประเพณีของรัฐในสมัยก่อน หรือเป็นปัญหาทางการปกครองระหว่างพระมหากษัตริย์กับชนนาง แทนเรื่องดังกล่าวจึงเป็นคำสอนยุทธศาสตร์ในราชการ เมืองการปกครองชนพื้นบ้านไทแก่เหล่านักเรียน ซึ่งต้องประกอบด้วยราชการต่อไป และขณะเดียวกันก็เป็นแบบฝึกหัดของข้าราชการระดับต้นในการหัดหารายงานราชการ เพื่อทราบขงมทล เช่น รายงานรายงาน ไบยอด สภาตรา เป็นต้น 2

ข้าราชการ

คนกลุ่มนี้ เป็น 2 กลุ่มคือ

ขุนนาง คือข้าราชการที่ได้รับการคัดเลือกแล้วจากพระมหากษัตริย์ โดยคุณความดี จึงสมควรได้รับยศ ตำแหน่ง เพื่อรักษาหน้าที่ราชการ ช่วยการปกครองแผ่นดิน ขุนนางจึงต้องมีจริยธรรมอันเป็น "ธรรมสมาทานแลกรประพฤติ แดงารปลุกสันดานของตนให้สมควรแก่ยศ" 3 นอกจากนี้ยังต้องรักในราชกิจ และมีหน้าที่รับบำเพ็ญเสถียรภาพ เพื่อความเจริญแห่งตน เป็นการถวายความจงรักภักดีของ คณษัตริย์เพียงผู้เดียว

พระบรมวงษานวงศ์หรือเจ้านาย คนกลุ่มนี้มีสถานภาพที่ต่างจากราษฎรและขุนนางโดยกำเนิด เพราะเป็น "ชาติคิวงศ์ มีตระกูลอันสูงสุกกว่าตระกูลอื่น ๆ ตระกูลเจ้าน

1 คุบหน้าใน หนังสือพระราชพงศาวดาร เลม 1

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

3 หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือแบบสอนอ่าน เลม (4), มาตรา 4.

เป็นของ เนิ่งมาแต่บรรพต คือเรียกว่า ซาคิ กษัตริย์ สืบวงศ์กันมาเป็นลำดับ" ¹ ทั้งนี้ราชฎ
 จึงทอให้ความนับถือเกรงกลัว แต่ขณะเดียวกัน เจาก็ต้องมีหลักฐาน "มีความประพฤติอยู่
 ในมารยาทของเจ้า ไม่ทำผิดต่อคนเหล่านั้น คือไม่ประพฤติล่วงจริยาไพร่ เปรียบความประ-
 พุติแก่ความสะอาดทุกคตตาย ๆ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นสาวกชั้นสูงของพระพุทธเจ้า ในพุทธศาสนา" ²
 ดังนั้น เจ้านายจึงมีอำนาจโดยกำเนิดชั้นหนึ่ง และยังมีอำนาจมากขึ้นเพราะ "มีคนเนี้ย
 เกรงของคนที่ทำชั่วผิดกฎหมาย, ท่านรักษาความเจริญของพลเมือง, ท่านเป็นผู้ช่วยราชการ
 ของพระมหากษัตริย์ด้วย" ³ ทั้งนี้ในรัชกาลที่ 5 ไปโปรดให้บรรดาเจ้านายมีโอกาสรับ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะแต่เดิมเจ้านายไม่มีการถวายตัวใน
 กรมมหาดเล็กอย่างบรรชนาง

ทั้งหมดเป็นการอธิบายถึงสถานภาพของชนปกครองในสังคมโดยชี้ให้เห็นว่า โดย
 พระบารมีของกษัตริย์แล้วราชฎย่อมไม่อาจสงสัยในพระราชอำนาจสิทธิขาดของพระองค์แล้ว
 เหล่าผู้ช่วยดูแลราชการทางพระเนตรพระกรรณทั้งหลาย ย่อมถือว่าความการคัดเลือกจากพระ-
 องค์มาแล้ว ถวายคุณความดีและซาคิตระกูลหรือซาคิยวงศ์ ซึ่งถือว่าย่อมไม่กระทำผิดให้ใ
 อำนาจและดำรงอยู่ในฐานะที่สูงกว่าราชฎทั่วไป โดยมีหลักฐานเป็นแนวประพฤติเป็นหลัก
 การยึดอยู่ ทำให้เรามองเห็นการลบล้างของสถานภาพทางการเมือง สังคมที่มีศูนย์กลางสูง
 ลึกที่องค์พระมหากษัตริย์ รองลงมาคือ เจ้านายและข้าราชการ ส่วนราชฎสามัญก็เป็นเพียง
 พลตบิกรที่อยู่ภายใต้การปกครองขององค์พระมหากษัตริย์

1 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
 2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
 3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความสัมพันธ์หรือหน้าที่ของมนุษย์ที่มีต่อหน่วยสังคมต่าง ๆ หลังจากที่ได้เรียนรู้ถึง
 กลุ่มสังคมต่าง ๆ แล้ว ความรู้ที่กำหนดหน้าที่ของคนในสังคม ทั้งแก่หน้าที่ที่มีต่อตนเองจนถึง
 หน้าที่ที่แต่ละบุคคลพึงมีต่อสังคม หน้าที่เหล่านี้สร้างความสัมพันธ์ประสานกลุ่มต่าง ๆ เข
 ้วยกัน เพื่อรักษาระเบียบใหม่ขึ้นในรัฐด้วยกฎเกณฑ์ซึ่ง เป็นความรู้ในขอบเขตทางศาสนาและ
 ประเพณีแต่เดิมมา กฎเกณฑ์เหล่านี้จึง เป็นจริยธรรมที่ปฏิบัติกันมาในสังคมไทย การเรียนรู้
 จริยธรรมนั้น กระทำโดยการศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งแบ่ง เป็น 2 ลักษณะ ลักษณะหนึ่ง เป็น
 การศึกษาพุทธศาสนาเชิงประวัติ เพื่อสร้างความเข้าใจและผูกพันต่อศาสนาพุทธในฐานะที่
 เป็นสถาบันความเชื่อทางสังคม เนื้อเรื่องส่วนนี้จึง เป็นการบรรยายถึงพุทธประวัติ โดยชี้ให้
 เห็นถึงพระพุทธรูปในฐานะบุุตรบุญบารมี เปี่ยมด้วยปัญญา หาแนวทางอันเป็นความรู้ยิ่งใหญ่
 และจำเป็นต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์ นั่นคือ ทางปฏิบัติไปสู่นิพพาน คือการไม่เกิดและไม่ตาย
 การตีความหมายของนิพพาน มีทั้งนิยามเก่าและแบบใหม่ ในแบบเก่าอธิบายการเข้าสู่อมต-
 นิพพานของพระพุทธองค์ว่า "พระองค์ใดของคิที่ไม่ตายเลยไฉนเสด็จเขาอยู่ในเมืองแก้ว"
 ส่วนแบบใหม่คือ เน้นว่าเสด็จออกจากเครื่องผูกพัน แห่งชีวิตวัฏจักรการเกิด-ตาย อันเป็นวั
 ฏกรรมชาติมนุษย์ นอกจากพระพุทธองค์แล้ว ยังศึกษาถึงพระธรรมคุณจากพระไตรปิฎกต่าง ๆ
 และพระสังฆคุณเพื่อชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการรักษาพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างโบสถ์
 วัด สร้างหนังสือพระไตรปิฎก สร้างทานบำรุงสงฆ์ ยึดถือประเพณีทางพุทธศาสนา เช่น การ
 บวช การรักษาและปฏิบัติตามศีลธรรมของพระและคฤหัสถ์ ² อนึ่ง แม่จะมีการเปิดโอกาส
 เสนอแนะอย่างใจกว้างในเรื่องการนับถือศาสนาอื่น แต่มีการอธิบายถึงคุณสมบัติเด่นของ
 พุทธศาสนาว่า "ถึงแม้ศาสนาทุกศาสนาสอนให้คนทำดี แต่ทางสุดคิถึงซึ่งนิพพานนั้น เป็นของ
 พุทธศาสนา ซึ่งเป็นทางวิเศษกว่าโลกทั้งปวง แต่การนับถือศาสนานี้ ไม่กะเกณฑ์ให้ถือ คือ
 สู้แล้วแต่ความเห็นของผู้นั้นจะถือ" ³ การศึกษาพุทธศาสนาอีกลักษณะหนึ่ง เป็นการศึกษาหลัก-

1 หลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือพุทธจริยา, หน้า 2 - 3.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ธรรมอันเป็นปรัชญาของพุทธศาสนา ที่สร้างจริยธรรมทางสังคมให้แก่คนไทย ซึ่งจริยธรรมนี้ เป็นสิ่งที่กำหนดหน้าที่ของคนในสังคมไว้ ดังนี้

ก. หน้าที่ของมนุษย์ต่อตนเองในฐานะปัจเจกบุคคล

ตามหลักการของพุทธศาสนามนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นหน่วยสังคม และมีบทบาทสามารถกำหนดสภาพสังคมระดับ กว้างได้

ในหลักการนั้น ได้อธิบายถึงหน้าที่ของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเอง ด้วยการให้ความหมายที่เป็นความจริง เกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนที่เป็น "กายและจิต" "กาย" นั้นคือลักษณะภายนอกที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะ ไก่ เลือด เนื้อ โครงกระดูกและประสาท แต่ "กาย" มิใช่ตัวมนุษย์ "จิต" ทางหากที่มีสถานะที่เป็นจริงชั้นสูงกว่าและเป็นตัวมนุษย์ แต่ "จิต" มีสภาพที่มนุษย์มองไม่เห็น อยู่เหนือผัสสะ แต่จิตนี้ทำให้มนุษย์มีคุณสมบัติที่สูงกว่าสัตว์อื่น คือ "สามารถหาความรู้ มีความกล้าหาญ ความรู้สึก และความบงการ" ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียกว่า "สติปัญญาและสัมปชัญญะ" ซึ่งสัตว์อื่นไม่มี อย่างไรก็ตามถึงแม้จิต "ต้องอาศัยกายเป็นเครื่องพำนัก"² แต่สถานะเป็นอยู่ของจิตนั้นสูงกว่า คือไม่ถูกทำลายหรือสูญสลายเปลี่ยนแปลงได้เหมือนกายที่ต้องเสื่อมตามสภาพเกิดแก่เจ็บตาย จิต สามารถเคลื่อนย้ายสถานะให้ปฏิสนธิ "ไปสู่สุคติหรือทุคติได้ แล้วแต่การที่ตนได้กระทำเมื่อชาติที่แล้ว"³ ด้วยสถานะของจิต จึงสามารถดึงมนุษย์ให้พ้นจากกิเลส หรือความชั่วได้

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สุนัน เทพหัสดินทร ณ อยุธยา), หนังสืออานธรรม-จริยา เล่ม 5. สำหรับชั้นมัธยม, (กรุงเทพมหานคร : กรมศึกษาธิการ-โรงพิมพ์อักษรนิติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2449 (รศ. 124), หน้า 23 - 24

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 24

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25

การมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ จึงได้รับการอธิบายให้เห็นว่า

อันมนุษย์ที่เกิดขึ้นในโลก ตามที่พหุศาสตร์โนวาทกล่าวไว้ อยู่ในกองกิเลสที่เป็นเพลิงเผาไหม้เรารอนอยู่เสมออัน ก็คือความประจันบาน ทอสูกันระหว่างฝ่ายสูง (คือจิต) และฝ่ายต่ำ (คือกาย) . . . นั่นคือกฎเอาชนะความชั่วปกครองตนควยเจตสิกธรรมคือความรู้ ความคิด ความใคร่ครวญ ความไตร่สวนเปรียบเทียบสติ และความรับผิดชอบ . . . แล้วจึงบงการให้ร่างกายกระทำ

นี่คือการมีชีวิตของมนุษย์ที่ดีถือว่าเป็นการต่อสู้ แข่งขันกันระหว่างกายและจิต บุคคลที่ท้าวความคิด เป็นบุคคลที่มีจิตใจ เอาชนะความต้องการของร่างกายที่เรียกว่า ความกระหายอย่างสัตว์ ที่ต้องการจะปฏิบัติตนตามต้องการไม่ว่าผิดหรือถูกใด. ถ้าเป็นคนที่สามารถใช้จิตใจควบคุมกายได้ (ที่เรียกว่าบังคับตนได้) หรือทำตนให้เป็นคนดีใคร่นต้องฝึกหัดตนเองให้มีธรรมจริยาอันประเสริฐ. ให้มีสติสัมปชัญญะ รู้จักละอายแก่ใจ จนสามารถคลี่คลายใจได้ถึงสิ่งชั่วร้ายตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ที่มีคุณค่ามากกว่าความรู้ในเรื่องวิชาการ เพราะเป็นแนวทางที่ทำให้คนมีพฤติกรรมดี ที่พาไปสู่ความเป็น "สุคติ" ใดคือ ที่กล่าวไว้

วิชาความรู้ดีก็เป็นคนประเสริฐ มีความพิเศษส่วนตนเอง แตกต่างจากลาโดยธรรมจริยาก็เป็นคนประเสริฐสูงสุด ไม่เป็นแค่นั้นที่มีปัญญาเฉียบแหลมเท่านั้น ยังเป็นผู้ที่มีความสามารถ มีตำแหน่งสูงอยู่ในมนุษย. กระทำหน้าที่อันประเสริฐที่เป็นสาธารณประโยชน์ และหาเป็นคนที่ต้องอยู่ตามลำพังตนเอง ไม่ยอมเป็นคนที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ. เกี่ยวข้องกับญาติพี่น้อง. เพื่อนร่วมชาติ เพื่อนมนุษย์โดยสาธารณ²

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร ณ อยุธยา), หนังสือสอนอ่าน-ธรรมจริยา เล่ม 5, หน้า 26.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 28

ในแง่การฝึกหัดกรรมจริยานี้ต้อง เริ่มขึ้นที่ตัวของปัจเจกบุคคล เป็นการฝึกหัดหน้า
ที่หันต่อตนเอง เพื่อทำตนให้เป็นคนดี กอนที่จะสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ หรือเรียนรู้หน้าที่ที่คอง
ปฏิบัติต่อผู้อื่น

จริยธรรมสำหรับฝึกหัดตนเอง เป็นหลักการฝึกหัดจิตใจให้เป็นคนดี สร้างประ
โยชน์และความสุขให้แก่ตน เช่น สร้างพละทานมิให้ร่างกายแข็งแรงด้วยหลักโภชนาการแห่ง
อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยาน ยารักษาโรค และรักษาสภาวะแวดล้อมให้สะอาด รุจักฝึกจิตใจ
ให้มีสมาธิสงบ ควบคุมการสำรวมตน รุจักทำหน้าที่ของตนด้วยความจริงใจ ตั้งใจด้วยความสัตย์
มองสรรพสิ่งด้วยความบันเทิงแห่งสมบัติโลก รุจักพระคุณของพระรัตนตรัย องค์สัมมาสัมพุทธ
เจ้า หมั่นฝึกฝนตนเองให้มีจิตใจรับรู้ความเป็นไปเปลี่ยนแปลงของโลก นอกจากนี้ ให้มีจิต
ใจที่ถ่อมตนสันโดษ มีความเพียรเพื่อยอมรับสถานภาพทางสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นให้เข้าใจ
และเห็นด้วยในความแตกต่างของคนในสังคม เช่น ในเรื่องความเพียร โคธธิบายให้เห็นชัด
ในประเด็นนี้ ชี้ว่า "โลกของเรูปัจจุบันนี้ มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น พร้อมทั้งพระพรหม แร และวัตถุ
ต่าง ๆ พอที่จะปฏิบัติความประสงค์นำความทุกข์มาให้แก่เราได้ ก็เพราะอาศัยกำลังความ
กระทำของมนุษย์ ตลอดจนมาแตกาลโบราณ"² และถึงนั้นมนุษย์จึง เป็นผู้สร้างความเจริญกว่า
หน้าให้แก่โลก อย่างไรก็ตาม "แม้เราจะยึดถือเอาความสำคัญขอนี้เป็นหลัก เราจะแลเห็น
ได้ทุกคนว่า มนุษย์ต้องช่วยกันทำก้าวร้าว แบ่งหน้าที่กัน เป็นคานาเป็นตอนความชำนาญและความ
พอใจ ผู้ใดไม่ทำการบุญนั้นจะไ้ความชดสน จะไม่ไ้สมบัติโลก เพราะไม่มีทรัพย์จะ
จ่ายช้อ"³

1 พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร ๗ อัยยยา), หนังสือสอนอา
จริยธรรม เล่ม 5, บทที่ 8 หน้า 41 - 52.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

ดังนั้น ความแตกต่างในฐานะของมนุษย์ จึงเป็นไปเพื่อการแบ่งหน้าที่กันทำ สร้าง
ความเจริญให้แก่ชาติ อย่างไรก็ตามสถานภาพทางสังคมของมนุษย์ ก็มีไต่เป็นลำดับขั้น
สามารถเลื่อนฐานะทางสังคม จากฐานะกรรมยากจนไปสู่สภพดี หรือข้าราชการที่สุขสบายโดย
การยึดถือจริยธรรมบางอย่าง เช่น ความเพียร ความมัธยัสถ์ และความสันโดษ

ข. หน้าที่ของมนุษย์ก่อน

จริยธรรมอันดีเป็นหน้าที่ของปัจเจกมนุษย์ในสังคมไทยซึ่งกระทำก่อน ในฐานะ
ปัจเจกบุคคลด้วยกัน

ในที่นี้แยกประเภทให้เห็นชัดได้เป็น

1. จริยธรรมสำหรับสร้างตนเอง เป็นหลักปฏิบัติ เพื่อฝึกหัดสั่งสอนตนเองให้มี

บุคคลิกภาพเป็นที่ยอมรับของผู้ที่โคพบเห็นโดยทั่วไป จริยธรรมเหล่านี้ได้แก่ การมีเมตตา
ก่อนตามระเบียบขระเพณีอันดีงามของไทย การรักษาวินัยให้ดี เช่น รุกจักเก็บมณฑล ทำตน
ใหม่วิริยปฏิบัติ เรียบร้อย รักษาความสะอาด สภาพอดคนทุกฐานะทกวัย การสร้างเมตตาจิต หัด
ใหม่จิตใจยินดีต่อสมบัติและความเจริญ (ได้แก่ ลาภยศ บริวาร สรรเสริญ สุข) ที่ผู้อื่นไ้รบ
และมีจิตใจสงสารสมเพชก่อน เมื่อเลื่อนจากสิ่งเหล่านี้ การมีใจดี ของเริ่มหัดก่งแต่การ
มีเมตตาจิต นึกถึงความดีของผู้อื่นด้วยจิตยศธรรม และเอื้อเฟื้อความสุขให้เขามากขึ้นไปอีก
โดยไม่มีอคติ 4 มีการแสดงออกอย่างจริงใจทั้งมิตรและศัตรู ประการสุดท้ายคือ หัดใหม่
ความเป็นผู้ดี โดยที่ผู้ดีคือบุคคลที่รักษาไว้แล้วซึ่ง กวญ วจิ และมโนสุจริต ยอมรับนับถือ
ความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ผู้ดีจึงพึงปฏิบัติตนกับซันดี เมตตาการณา รักษาตนมิให้ประพฤติเสื่อม
เสีย เช่น ขมเหง เยื่อหยิ่ง หลงตนเอง ผู้ดีพึงมีทริและโอคติบปะ

อ่านรายละเอียดจาก พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และขนอนกิจจิฐกร, หนังสือ

สอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 2, 3, 4 (กรุงเทพมหานคร : กรมศึกษาธิการ, โรงพิมพ์จักรวรรดิ

จริยธรรมเหล่านี้ เป็นการฝึกฝนคุณธรรมตนเอง ให้เป็นคนดี และเป็นที่น่าภาคภูมิใจ
ของคนโดยทั่วไป นับเป็นจริยธรรมส่วนบุคคล

2. จริยธรรมที่พึงปฏิบัติต่อบุคคลอื่น เป็นคุณธรรมสำหรับส่วนคนที่ใช้ในการปฏิบัติ
ต่อบุคคลทั่วไป ขอปฏิบัติพื้นฐานแรกสุด คือ

มีความเคารพ บุคคลที่พึงเคารพ ได้แก่ ผู้ที่ก่อปรักไถ่ ชาคิวดี วิทยุณี กณวชิ
และยังมีสิ่งที่ควรเคารพ 6 ประการคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ การศึกษา ความไม่
ประมาท และปฏิสันถาร ความเคารพให้ เป็นไปทั้งสามมารยาทหลังผม และความจริงใจที่พึง
มีต่อกัน จริยธรรมว่าด้วยความเคารพนี้เป็นพื้นฐานการปฏิบัติคุณธรรมอันได้ง่าย เพราะ
ความเคารพเมื่อเกิดขึ้นในตัวของบุคคล ย่อมเท่ากับสร้างความรู้สึกรัก ความยอมรับความ
กับเป็นการถือเอาตนเอง เป็นผู้น้อย บุคคลอื่นเป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อยพึงปฏิบัติต่อบุคคลอื่นด้วยความ
เคารพ และยอมรับสถานภาพของตนที่ด้อยกว่า รับฟังและปฏิบัติตามผู้ใหญ่อย่างไม่มีเงื่อนไข
หรือโต้แย้ง

ความเชื่อฟัง เป็นจริยธรรมข้อต่อมาที่บุคคลพึงฝึกหัดเพื่อใช้ในการปฏิบัติ
ต่อบุคคลอื่นเพื่อสร้างความกลมกลืน การยอมรับ และรักษาไว้ซึ่งสถานภาพของตนเองในฐานะ
ผู้น้อย และผู้น้อยคือผู้ใหญ่ ความเชื่อฟังนี้ เกิดจากการหัดบังคับใจตนเอง ธรรมข้อนี้เป็น
"มูลที่ทั้งแห่งความปรักไถ่ของ" และ "เป็นมูลที่ให้เกิดความฉลาดแก่เรา" ความเชื่อ
ฟังนี้ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อรักษาระเบียบสังคมแบบเก่าไว้ กล่าวคือ ถือว่า "คนเราเกิดมา
เพื่อกัน ต้องอาศัยกัน จึงต้อง เชื่อฟังความนิยมอันเป็นธรรมคำ หรือประเพณี เพื่อให้เกิด

1 พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือธรรมจริยา เล่ม 6,
(กรุงเทพมหานคร :- กรมศึกษาธิการ โรงพิมพ์อักษรนิติ พิมพ์ครั้งที่ 1 รศ. 124 พ.ศ.
2448), คุมที่ 10.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

ความพรอมเพียงปรองคองกัน" ¹ ดังนั้น ผู้น้อย จึงต้อง เชื่อฟังผู้ใหญ่ เพื่อรักษาประเพณีที่ปฏิบัติกันมา โดยเริ่มจากบุคคลและก้าวฝึกฝนอบรมภายในครอบครัว จนถึงชาติ ดังนั้น บุตรจึงต้อง เชื่อฟังบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ บัณฑิตบัณฑิต ผู้ปกครอง เนื่องจาก "เราจะต้องยอมตนอยู่ใต้มงคัมมูชาของผู้นปกครอง หรือผู้มีอำนาจเหนือเรา ซึ่ง เป็นผู้มี ความรู้ความฉลาด สามารถปกครองบังคับเราได้ และเราจำเป็นต้องฝากกายฝากใจ เชื่อฟัง คำของท่านผู้นั้น" ² และบุคคลเหล่านั้น ถือโดยฐานะและตำแหน่ง ตามระเบียบประเพณีสังคม เป็นผู้ที่พึง ได้รับความยกย่อง ให้ความเคารพและเชื่อฟัง เพราะยอมเป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้วว่า ผู้ซึ่งถึงตำแหน่งดังกล่าวได้ ถือว่าทรงไว้แล้วซึ่งจริยธรรมส่วนคนอันมีคุณค่าควรแก่การให้ความเคารพเชื่อฟังได้ นับว่าเป็นจริยธรรมแห่งการยอมรับผู้น้อยอย่างไม่มีเงื่อนไข และเป็นไปตามลำดับชั้นแห่งวัย-คุณ-ชาตวิญญู

ความกตัญญู เป็นจริยธรรมที่ตามมาหลังจากที่เราให้ความเคารพและเชื่อฟังต่อบุคคลนั้นแล้ว เป็นหลักปฏิบัติที่เป็นการตอบแทนความช่วยเหลือของผู้นั้น ในฐานะผู้มีพระคุณต่อตนเอง บุคคลเหล่านี้ ได้แก่ บิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครู เจ้านาย และพระมหากษัตริย์ สำหรับบิดามารดา ครู และเจ้าสำนักพุทธ มีคุณในฐานะบพการี และเป็นผู้ให้การสั่งสอนความรู้อันมีค่ายิ่ง ส่วนเจ้านายโดยเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์นั้นทรงไว้ซึ่งพระเดชพระคุณในการปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็น การตอบแทนคุณจึงต้องฝึกหัดตนให้ประพฤติในสุจริตธรรม สร้างประโยชน์ชนแ่กบ้านเมือง ³

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอานธรรมจริยา เล่ม 6, หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4 - 5.

³ เรื่องเดียวกัน, กุญหที่ 11.

ความสามัคคี เป็นจริยธรรมที่สร้างให้ปัจเจกชนเกิดความร่วมมือกับผู้อื่น หลังจากที่ได้ฝึกหัดการยอมรับและปฏิบัติต่อความทุกข์ของแล้ว โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ มีลักษณะที่ต้องอยู่รวมกัน จริยธรรมแห่งความสามัคคี ทำให้การรวมตัวของประชาชน สามารถประกอบกิจการร่วมกันให้สำเร็จได้โดยเร็วและพร้อมเพรียง บุคคลสร้าง ความสามัคคีให้มีขึ้นได้ ด้วยการสร้างพรหมวิหาร 4 ให้มีขึ้นในตัวเอง คือ มีเมตตา กรุณา มหิตา อุเบกขา จากนั้นการเห็นแก่ตัว มีใจเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือผู้อื่น มุ่งสร้างความสุขให้แก่ผู้อื่น ด้วยความรักและนับถือ ๑ คุณธรรมข้อนี้ จึงมุ่งสร้างให้ตนเองมีความสัมพันธ์ต่อบุคคลอื่น และกลุ่มสังคม เพื่อสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้เกิดขึ้นในสังคม โดยเฉพาะระดับชาติ

ความลดหย่อนผ่อนคน เป็นคุณธรรมที่เรียกว่า "ขันติธรรม หรือความอดกลั้น" เป็นหลักธรรมที่ผูกครองในขณะนั้นมุ่งปลูกฝังให้เกิดขึ้นในหมู่ราษฎร เพื่อให้เกิดการยอมรับและในความคิด ขนบประเพณี วัฒนธรรมของสังคมกลุ่มอื่นนอกจากสังคมไทย แก่การยอมรับนี้ ท่องกระทำด้วยการฝึกหัดความรู้สึกที่เป็นกลางให้เกิดขึ้น ใช้ความคาริไทรตรอง ควบเหตุผลของตนเอง ๒ เพื่อยุติ เลือกรับเอาสิ่งที่ดีและถูกต้องบางส่วนที่มีอยู่ในสังคมต่าง ชาติและศาสนาเข้ามาไว้ โดยยึดหลักประเพณีเดิมของไทย ความมุ่งหมายนี้เป็นหลักการที่ นอกเหนือจากการสร้างจริยธรรม อันก่อให้เกิดการรวมตัวของสังคมที่ยอมรับระเบียบ สถาน ภาพสังคมตามประเพณีแบบเก่าแล้ว จริยธรรมอันเป็นการลดหย่อนผ่อนคนตามนี้ ยังเป็นข้อเคื่อน ใจสำหรับนักเรียนซึ่ง เป็นชนชั้นนำในสังคมไทยต่อไป ให้อุทิศวิถีการเลือกรับเอาวัฒนธรรมต่าง ชาติ ซึ่งหลังไหลเข้ามาโดยไม่ผ่านกระบวนการคัดสรรใจของผู้นำรัฐตั้งในสมัยก่อน และการ

๑ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอาณาธรรมจริยา

เล่ม 6, คุุบทที่ 12.

๒ เรื่องเดียวกัน, คุุบทที่ 7.

รับวัฒนธรรมที่แปลกใหม่เหล่านี้เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ จริยธรรมข้อนี้จึงเป็นการสอนแนว
ทางสายกลางในการรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามา ซึ่งรัชกาลที่ 5 ใฝ่ยาให้เห็นถึงจุดมุ่ง
หมายนี้ และเป็นสิ่งที่ผู้นำทางการศึกษาก็คองการให้นักเรียนตระหนักไว้

มีโชหลงหรือเกลียดประเพณีไทยเดิมหรือทางประเทศอย่างใดอย่างหนึ่ง
..... และเราทั้งหลายต้องพยายามที่จะเอาเพียงอย่างความดีความ
อื่น ๆ และเวลาเดียวกันนั้น เราทั้งหลายไม่พึงควรเฉพาะแต่ที่จะรักษา
ยังควรจะทำให้จำเริญขึ้นในสิ่งอันดี และสิ่งที่เคารพนับถือว่าเป็นอาคาร
กิริยา และขนบธรรมเนียมแห่งประเทศของเราด้วย

จริยธรรมข้อนี้จึงมีประโยชน์ในการสร้างความยอมรับประเพณีต่างชาติเข้ามา ด้วยการลด
หย่อนคุณค่า ประสมประสานให้เข้ากับวัฒนธรรมไทยเดิม นับเป็นการคัดแปลงหรือย่อย
สภาพวัฒนธรรมต่างชาติเหล่านั้นให้เข้ากับวิถีวัฒนธรรมไทยเสียก่อนนั่นเอง

ค. หน้าที่หนึ่งของพึงปฏิบัติต่อสังคม

คงใคร่คาดแลว่า หน่วยสังคมไทยเริ่มตนจากครอบครัว เครือญาติ ชชาติ บ้าน-
เมือง การสร้างจริยธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกันภายในกลุ่มสังคมจึง เป็นการกำหนดหน้าที่อันเกิด
จากความเกี่ยวข้องกัน ถ้าใกล้ชิดก็มากย่อมต้อง เกี่ยวข้องกันมาก โดยเริ่มจากตนเอง
ครอบครัว มิตรสหาย คนรู้จัก คนยานหรือตะแวงเดียวกัน คนเชื้อชาติเดียวกัน และห่างออกไปคือ
เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความสัมพันธ์เหล่านี้คือ¹ จวงลงตามลำดับ² หลักจริยธรรมที่

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือธรรมจริยา เล่ม 6,
เป็นข้อความจากประกาศราชกิจจานุเบกษา รศ. 116.

² เรื่องเดียวกัน, บทที่ 13.

กำหนดให้ เรียบรหน้าที่ของถนนในฐานะสมาชิกของหน่วยสังคมที่มีต่อกลุ่มทั้งแก่กลุ่มย่อยขึ้นไปจนถึงกลุ่มใหญ่ดังนี้

1. จริยธรรมอันเป็นหน้าที่ระหว่างครอบครัวและเครือญาติ . เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ภายในสมาชิกครอบครัวเดียวกัน เป็นหน้าที่ระหว่างสามี-ภรรยา บิดา-มารดา-บุตร พี่ชาย-สาว และน้องชาย-น้องสาว นาย-มา

หน้าที่ระหว่างสามี-ภรรยา เป็นความสัมพันธ์ที่เห็นถึงความสำคัญกว่าของ เพศชาย ในกลุ่มชนชั้นนำที่มีโอกาสรับการศึกษา ถ้าวาเพศชายผู้เป็นสามีนั้นเป็นผู้นำครอบครัว ทั้งภายใน-นอกบ้าน มีฐานะสูงกว่าภรรยา เป็นผู้อุปถัมภ์ภรรยา เพราะเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า นอกจากสามีแล้ว ก็ไม่มีใครอุทิศตนอุทิศใจถึงเพียงนี้ เพราะผู้หญิงต้องอยู่ในบังคับปกครองของสามี ถือเป็นกรรมสิทธิ์พิเศษ (ความสัมพันธ์ในที่จะทำอะไรก็ได้โดยชอบธรรม)¹ ดังนั้น ภรรยาจึงมีหน้าที่ "ต้องทรง พยายามเอาใจปฏิบัติ ถนอมนำใจสามี ช่วยกิจการภายในครัวเรือนให้เรียบร้อย เพื่อให้ยังความรักเกิดขึ้นแก่สามี รักษาชีวิตภายในบ้าน ให้มีความสุขสามัคคี"² ในขณะที่เดียวกับที่สามี เป็นผู้ที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจ และรักษากฎเกณฑ์ระเบียบภายในครอบครัวสูงสุด ให้ความรัก และความสุภาพสุครอบคอบ โดยถือว่าบ้าน เป็นหน่วยสังคมแห่งแรกในการให้การศึกษาอบรมแก่สมาชิกสังคม และเป็นที่เชื่อว่า การอบรมในระยะแรกเริ่มมีอิทธิพลต่อจิตใจเด็ก ซึ่งถือว่า แรกเกิดความีจิตใจว่างเปล่า การเรียนรู้แต่แรกเท่ากับการสร้างภาพพิมพ์สะสมที่ละน้อยให้ฝังแน่นในจิตใจเด็ก

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และทูลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอนาจารธรรมจริยา

เล่ม 6, บทที่ 13.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

หน้าที่ภายในครอบครัวที่สำคัญรองลงมาคือ หน้าที่ระหว่างบิดามารดา-บุตร รวมถึงระหว่างพี่น้อง ถือว่าเป็นหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพในวัย-ชาติ-และคุณวุฒิ โดยอาศัยหลักจริยธรรมของปัจเจกบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว¹

ส่วนนาย-บาวนั้นถือหน้าที่ตามการปกครองที่เป็นการบังคับบัญชาตอกันอย่างมีเหตุผล ยึดหลักความยุติธรรม เพื่อให้เกิดความผูกพันทางจิตใจ เนื่องจากความแตกต่างระหว่างนาย-บาว เป็นเรื่องของชาติกำเนิดที่ต่างกัน บาวจึงมีสถานะภาพที่ต้องพึ่งพิงนาย ดังนั้น บาวต้องตอบแทนคุณนายด้วยความซื่อสัตย์ ซื่อสัตย์ และจงรักภักดี จึงจะได้รับการปฏิบัติ ตอมนอกด้วยความรัก และการให้ความสุขจากนาย²

2. จริยธรรมอันเป็นหน้าที่ซึ่งพึงมีต่อชาติบ้านเมือง

หน้าที่ต่อชาติบ้านเมืองนี้เกิดขึ้นได้ต่อเมื่อได้ปลูกฝังความรักที่มีต่อชาติแล้ว ความรักชาตินี้มีความแตกต่างจากรักทั่วไป แม้แต่ความรักในเพื่อนมนุษย์ ซึ่งยังมีขอบเขตความรู้สึกลึกถึงถึงความแตกต่างทางภาษา³ คำว่าเรียนจึงได้อธิบายลักษณะความรักชนิดนี้ว่า

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอาณธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 63 - 70.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 70 - 72.

³ เรื่องเดียวกัน, บทที่ 16.

ความรักชาติ เป็นความรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกัน มีภักษานมธรรม-
นิยมเดียวกัน เป็นความรู้สึกผูกพันเพราะบ้านเมืองหรือชาติของเรา เป็น
แผ่นดินที่เรารักมากที่สุด เพราะมีคนที่เรารักที่สุด เพราะเราได้อยู่
(อาศัยอยู่) โดดเห็นใครสักเป็นเจ้าของใครรับความสุข ทุกขและความหวัง
ต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดมากกว่าแผ่นดินอื่น ๆ ในโลก

ความรักในบ้านเมืองนี้เกิดขึ้นโดยด้วยการยอมรับถึงสภาพสังคมของกลุ่มคนต่าง ๆ อย่างไม่มี
เงื่อนไข ด้วยการให้ความรักในกลุ่มที่มีฐานะต่างกัน ถือว่า "การที่คนเราเกิดมา มียศฐา-
ตำแหน่งสูงต่ำต่างกันก็ดี จะต้องมีความรักซึ่งกัน" ² ความรักนี้ก่อให้เกิดความร่วมมือและสมัคร
สมานสามัคคีกันในสังคม ที่นำไปสู่หน้าที่อันพึงปฏิบัติของราษฎร เพื่อสร้างความเจริญให้แก่
บ้านเมือง หน้าที่เหล่านี้คือ

- 1) เป็นผู้ตรงต่อการทำงาน
- 2) ซื่อสัตย์ภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนมาจนถึงเจ้าบ้านขุนเมือง

อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้รับอำนาจปกครองข้อ ๆ กันลงมา โดยชี้ให้เห็นถึงองค์
กษัตริย์ที่มีประโยชน์แก่แผ่นดิน คือ

รัชกาลที่ 1 ผู้สถาปนาราชวงศ์ และรัชกาลที่ 5 องค์ปัจจุบัน-ผู้ทำหน้าที่ท่าน
บำรุงศาสนา อำมาตย์ราชราษฎร ให้ใคร่รับความสุข จักการบ้านเมืองให้
เจริญ พนจากอำนาจย่ำยีของประเทศต่าง ๆ ที่มีกำลังยิ่งในสมัยอันเนบว-
สำคัญคือ เป็นหัวทอ สมัยที่เราจะก้าวล่วงจากความทมิฬเข้าสู่ความศิวิไลซ์
ทรงไพบรชชา กว้านำประเทศให้หลุดลง และเมื่อ รัช. 1-16 ก็เสด็จต่าง
ประเทศ อันแสดงความจริงใจในการรักชาติ³

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา

เล่ม 6, บทที่ 16 หน้า 75

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79 - 80.

พระผู้มีพระภาคทั้งสองพระองค์นั้น รัชกาลที่ 1 ทรงเป็นปฐมกษัตริย์สถาปนาราช-
วงศ์จักรี¹ เป็นการสร้างความยอมรับสายสัมพันธ์วงศ์ของกษัตริย์ราชวงศ์นี้ ส่วนรัชกาลที่ 5
นั้น ทรงเป็นผู้นำรัฐที่สร้างความเจริญให้แกบ้านเมืองในแบบทันสมัยตามอารยประเทศ
ในตะวันตก

3) ประพจน์คติคนให้ไปไปตามกฎหมายชนบทร่วมเน่เฒ่าและประเพณี โดยถือ
ว่าเป็นข้อประพจน์คติของชุมชนที่สืบเนื่องต่อกันมา อันควรแก่การ เรียนรู้ ประเพณีเหล่านี้ได้แก่²

การเล่าเรียน ถือว่า "เพื่อใ้รู้วิชา เป็นของที่มีอยู่สำหรับโลก ท่านนักปราชญ์
ได้คิดแก่งตั้งขึ้นไว้เป็นส่วนของการเล่าเรียนสืบ ๆ กันมา วิชาต่าง ๆ ได้แก่ วิชาเลข วิชา
หม้อ สำหรับคนที่ไม่เล่าเรียนวิชา ก็ไม่รู้เรื่องงมงาย และไม่เป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป"

การทำมาหากิน โดยอธิบายถึงความจำเป็นต้อง เรียนรู้ควยการสังเกตและฝึกหัด
การประกอบอาชีพต่าง ๆ เพราะถือว่าการทำอาชีพเป็นการสร้างผลประโยชน์รายได้ให้แก่คน

การวางตัวในที่ประชุม เป็นการให้หลักเกณฑ์การพูดในที่ประชุมควยการคำนึงถึง
ยศ วิทย ของผู้ประชุม

การชำระความ ถือว่าคดีความที่เกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ จากการฆ่ากัน แย่งทรัพย์
โต้เถียง-เกิดจากการที่คนเราประกอบด้วยความโกรธ โลก เซลา การชำระคดีเป็นการยุติ
อารมณ์เลสเหล่านั้น ทำให้คู่ขัดแย้งมีใจยอมกัน

¹ พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา
เล่ม 6, บทที่ 16 หน้า 79.

² ทรายละเอียดในหลวงประเสริฐอักษรนิติ, หนังสือแบบสอนอ่าน เล่ม 4,
มาตราที่ 5 ว่าด้วยเรื่องประเพณี.

ประเพณีมา-นาย โดยอธิบายถึงความเป็นมา-นายว่าหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะ

ประเพณีมาแต่โบราณ เป็นธรรมเนียมที่อำนาจน้อย จะทอ้งฟังผู้มีอำนาจ
มาก: ถ้าผู้มีอำนาจมากปกแผยอยู่แล้ว ก็อาจคุมภัย คือความเบียดเบียนพมเหง
ต่าง ๆ ใล และใล่ฟังกำลังรับความอนุเคราะห์ต่าง ๆ ที่เขาช้ศนกัน
นายทานเป็นรมบังเงาแดคของบาวโดยแท้ บาวจะใล่ชื้อเสียงดีก็เพราะ
นายเลียง

การเสียภาษีอากร ถือว่าเป็นการอธิบายถึงหน้าที่อันสำคัญต่อรายได้ของรัฐ ซึ่ง
ใล่เหตุผลถึงการเสียภาษีซึ่ง เป็น "สิ่งที่เขาทำได้โดยความเห็นคเห็น้อยควยกำลังของเขา"
ว่า

คนทั้งปวงล้วนแต่อาศัยทำมาหากินอยู่ในแผ่นดิน ก้าวที่ตองเสียส่วยภาษี
อากรเป็นประโยชน์ในแผ่นดิน ก็เป็นประเพณีอย่างสำคัญมาแต่โบราณ ก็
แปลว่า ถ้าเราไม่มีเขา (ชาว) เราก็ตองเอาเงินชื้อกินนี้ ก็เราเป็นผู้นอย
ไม่มีอำนาจรักษาตัวพอ จึงใล่ออกเงินแผ่นดิน สำหรับใล่ทำการปกครอง
เรา ใล่มีอำนาจที่ใคร ๆ ตองเกรงเรา ก็ใล่ชื้อวาชื้ออำนาจ หรือความสุข
ใล่ตัวเรา เอาคล้ายกับชื้อเขากินนั่นแล

4) ทำคนใล่เป็นพลเมืองก็ ควยการยับยั้งผู้ที่ประพฤติคนทำลายผลประโยชน์
ของแผ่นดิน

เห็นใล่ความที่ตวง ๆ เหล่านี้ เป็นการผูกพันรวมกันในสังคมควยการปลูกฝัง
ความ ใล่ตระหนักในชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความรู้สึกลงพวกเดียวกัน
ภาษาและวัฒนธรรมเดียวกัน สิ่งนี้ถือเป็นการที่สำคัญในทัศนะของผู้นำรัฐ ใล่มอง เห็นว่า
เป็นแนวทางที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้ามั่นคงใล่แก่ประเทศ พนจากการยึดครองของตาง
ชาติ โดยเฉพาะชาติตะวันตก การปลูกฝังความตระหนักในการรักษาติ และสร้างควม

พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา

รับผิดชอบร่วมกันในหมู่มารยาท ไม่ว่าจะจากตระกูลใดนั้นเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง ดังไคร่บวรา

การรักษานเมือง โดยนับที่จะพยายามแก้กฎหมาย หรือวิธีแห่งราชการ บานเมือง ก็ยังไม่สำคัญเท่าที่จะชักจูงพลเมืองให้ขึ้นสูงชัน ใหญ่จักแก่ ตัวเอง คว้าความเค็มใจ ที่จะแลเห็นผิดและชอบ อำนาจปกครองที่มาแต่ ภายนอกนั้น ถ้าจะเปรียบกับอำนาจปกครองภายในตนเองแล้ว ก็น้อยกว่า กันมาก อะไร ๆ ก็แล้วแต่ใจหึงสิ้น จะทำดีหรือทำชั่วก็แล้วแต่ใจ

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความรู้ในเรื่องรัฐและหน้าที่ของคนในรัฐ พึ่งมีต่อชาติบ้าน เมืองนี้ เป็นความพยายามสร้าง ระบบเหตุผลหรือความรู้แบบใหม่ทางสังคมแก่นำรุ่นต่อไป ซึ่งก็คือกลุ่มผู้ได้รับการศึกษา โดยนำเอาความรู้ทางภูมิ-วิทยาแบบตะวันตก เขามาอธิบาย กว่เน็ดของรัฐในแง่วิทยาศาสตร์ และให้เหตุผลถึงการรวมตัวทางสังคม ที่ทำให้รัฐมีวิวัฒนาการ เป็นรัฐชาติของสังคมไทย คว้าการนำเอาการศึกษาความบางอย่างที่เปลี่ยนไป เพื่อสร้าง ความถูกต้องให้แก่สถาบันและระเบียบสังคมของเก่าไว้ อันมีชาติ ซึ่งหมายถึง กษัตริย์ ศาสนาพุทธ และบ้านเมือง ความรู้ดังกล่าวนี้มีความสำคัญที่ถ่ายทอดความรู้ ทั้งทางโลก-ชีวิตที่เกี่ยวกับสังคมทั้งหมดให้แก่ปัญญาชนชั้นนำรุ่นใหม่ในสังคม ซึ่งมีผลต่อการสร้างแนว ความคิดของระรัฐชาติในยุคใหม่

กรตั้งระดับ สุวาทนกร

* ข. การศึกษาของสตรี ทั่วกำหนดสภาพการศึกษาของสตรีไทยที่สำคัญในยุคนี้คือ ความคิด หรือค่านิยมของสังคมที่มีต่อสตรีไทย เนื่องจากสังคมขณะนั้นยังมอง เห็นบทบาทของสตรีไทย ในแบบของช่าง เทวหลัง ซึ่งต้องตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของพ่อ แม่ หรือสามีตลอด เวลา ่ขอกำหนดความประพฤติหรือจริยธรรมสำหรับความเป็นสตรีนั้น ยังยึดถือจารีตประเพณีอย่าง เกว สตรีจึงถูกกำหนดให้เรียนรู้ในเรื่องของการวางตัวและรู้จักการปรนนิบัติสามี

พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร, หนังสือสอนอนาธรรมจริยา

เล่ม 6, คุบที่ 16.

แต่เนื่องจากการหลั่งไหลของวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ค่านิยมบางส่วนเกี่ยวกับ การศึกษาของสตรีเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ การเข้ามาของหมอสอนศาสนาในยุโรป-เทศแทนที่ ที่มอง เห็นความสำคัญของการศึกษาศตรี โดยเห็นว่านอกจากทองกองปรกยคุณ-ธรรมและจรรยาความประพฤติอันเป็นคุณสมบัติของการ เป็นแม่บ้านการ เรือนที่ดีแล้ว ยังต้อง เรียนรู้อักษรวิธี อันเป็นเครื่องมือค้นหาหาความรู้วิทยธรรมและวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อที่จะ ได้เป็นผู้ช่วยเหลือสามีและเป็นผู้ดูแลปลูกฝัง ความรู้ชั้นเริ่มตนให้แก่บุตรหลานในครอบครัวได้ ดังนั้น กลุ่มมิชชันนารีเหล่านี้ จึงสนับสนุนจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น เช่น โรงเรียนกุลสตรีวัง หลัง ความคิดดังกล่าว ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงในบทบาทของสตรีชั้นสูง ตามประ-เพณีตะวันตก สตรีเหล่านี้จำเป็นต้องฝึกหัดการ เรียนรู้อักษรวิธีและภาษาต่างประเทศ เพื่อการ สماعกับชาวตะวันตก

แต่เดิมนั้นการศึกษาของสตรีในคานอักษรวิธี มีอยู่แต่ในกลุ่มชนชั้นสูง ในศูนย์กลาง ราชสำนักฝ่ายใน ตามคำหนักของเจ้านายสตรีชั้นสูง เช่น ตำแหน่งพระวิมาดาเธอ กรมพระ-สุทธาสินีนาฏ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระนางเจ้าสว่าง วัฒนา เป็นต้น แต่ละสำนักต่างก็ฝึกหัดกิจกรรมการเย็บปักถักร้อยแบบกุลสตรีชั้นสูง และ เรียนรู้ศิลปะการวางคนเป็นแม่เรือนที่ดีด้วยการฝึกหัดทักษะพิเศษ เช่น ร้อยดอกไม้ เย็บปัก-ถักผ้า การตกแต่งบ้านเรือน และบางสำนักก็เน้นการศึกษานเขียนอักษรภาษาไทยเป็นพิเศษ ในพ.ศ. 2442 ได้มีความพยายามของขุนารัฐที่จะจัดตั้งสถานศึกษาสำหรับสตรีขึ้น ทั้งนี้ สถาบันการศึกษาที่มีอยู่ คือพระอารามต่าง ๆ นั้น จำกัดแต่เฉพาะผู้ชายเท่านั้น อย่างไรก็ตามมีปัญหาที่ต่องระวังในเรื่ององค์การจัดการใดแก่ ผู้จัดการธุรการและครูสอน ซึ่งต้องใช้ บุคคลที่เป็นชาย และหลักสูตรที่ใชสอนก็ต่องวางขอบเขตให้อยู่ในกรอบประเพณีอันดั้งเดิมตาม

1. ดร. เคนเนท อีแวลด์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนท์ในประเทศไทย ค.ศ. 1828 - 1958 (กรุงเทพฯ: สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย, 2501), หน้า 44 - 48, และดูใน พจน., กศ. 4/1700, ระเบียบการก่อสร้างโรงเรียนสตรีสำหรับประเทศไทยสยาม.

แบบจารีตในราชสำนัก ทามมิให้สอนความคิดฟุ้งสร้านและความประพฤติมารยาทอย่างหนึ่ง
 ตะวันตก¹ เหล่านี้ยังเป็นข้อจำกัดในการคิดจัดการศึกษาสำหรับสตรีของรัฐ

ในพ.ศ. 2445 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงรับเป็นธุระจัดการ
 ตั้งโรงเรียนสตรีราชินีขึ้น ซึ่งมีลักษณะ เป็นโรงเรียนที่จำลองห้องเรียนจากราชสำนักฝ่ายใน
 แบบเก่าที่ยังเป็นสถานศึกษาสำหรับนักเรียนสตรีที่มาจากตระกูลชนชั้นสูง เชื้อสายเจ้านายและ
 ขุนนาง โรงเรียนเหล่านี้กำหนดหลักสูตร คือ วิชาสามัญคานเลข ภาษาไทย และ
 วิชาสำหรับบริการ เป็นหลักสูตรที่ดี มีการฝึกหัดทอผ้าไหมและการเย็บปักถักร้อย โดยใช้
 ครูสตรีชาวญี่ปุ่น²

หลังจากนั้นมาได้มีการตั้งโรงเรียนสตรีของรัฐในแห่งอื่น ๆ เช่น โรงเรียนมัธยม-
 สตรีวิทยา หรือ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ โดยยังรักษาหลักสูตรการเรียนสอนในแบบเดียวกับ
 กับโรงเรียนราชินี และสอนการฝึกหัดครุฑด้วย ทั้งนี้เป็นแบบแผนที่วางหลักสำหรับกรสร้าง
 แบบอย่างหลักสูตรที่มีคุณธรรมความประพฤติอันงามตามแบบจารีตของราชสำนัก³

โรงเรียนสตรีนอกจากโรงเรียนของราชสำนักฝ่ายในแล้วยังมีโรงเรียนของคณะ
 มิชชันนารีอย่างโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โรงเรียนแห่งนี้ตั้งขึ้นตามอุดมการณ์คริสต์ศาสนาที่
 ต้องการสร้างสตรีที่ดี พระผู้เป็นเจ้าใหม่จิตสำนึกในกรรับใช้พระองค์ด้วยความศรัทธา มีวิถี
 ชีวิตที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมแห่งการช่วยเหลือผู้อื่น โดยโรงเรียนมีหน้าที่ให้การศึกษากิจกรรมชีวิต
 และฝึกหัดความรู้เพื่อการเป็นแม่บ้านที่ดี ควบคู่การเรียนรู้อุปนิสัยระวีเรือน เรียนรู้การฝีมือ

¹ หจข., ร. 5 ศ. 2/6, หนังสือกรมบังคับมณฑลพระวรวงศ์เธอ ของสมเด็จพระเจ้า
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 22 ตุลาคม รศ. 111 (พ.ศ. 2436).

² สุรางค์ศรี กันเสียมสม, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น
", หน้า 107 - 113.

³ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507, หน้า 106.

เยี่ยมักัดกรวยเซนเกี่ยวกับโรงเรียนในราชสำนักฝ่ายใน

ในช่วงแรกนักเรียนสตรีในโรงเรียนหมอสอนศาสนาเหล่านี้เป็นเด็กกำพร้าหรือมีฐานะครอบครัวยากจนทั้งสิ้น แต่ต่อมาความนิยมเรียนภาษาอังกฤษในหมู่สตรีชั้นสูง เพื่อการ "ออกแขก" สัมผัสกับชาวต่างประเทศมีมากขึ้น บรรดาข้าราชการขุนนางชั้นสูงและระดับกลาง รวมทั้งสามัญชนจากครอบครัวคหบดี จึง เริ่มส่งบุตร เขารับการศึกษาฝึกหัดภาษาและความรู้ในศิลปะการเรือน เพื่อความเป็นกุลสตรีที่ดีในโรงเรียนเหล่านี้

การศึกษาของสตรีในช่วงนี้ ส่วนใหญ่ยังเป็นการศึกษาที่จำกัควงแขนชั้นสูงส่วนน้อย และการศึกษาที่มีไคเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรี เหล่านี้ไปจากเดิมมากนัก ทั้งนี้สภาพคานิยมในสังคมยังคงมีอิทธิพลในการกำหนดให้สตรีอยู่ในฐานะผู้ตามที่ดีของครอบครัวและสามี สตรีส่วนใหญ่ที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนจึงยังคงมุ่งหวังแต่เพียงการเป็นแม่เรือนที่ดี ที่พ้อมมีความรู้ในการอ่านเขียนขั้นพื้นฐาน เพื่อช่วยดูแลอบรมการศึกษาให้แก่บุตรธิดาในวัยเยาว์ไค

ก. การศึกษาของเอกชน เป็นส่วนโรงเรียนที่เอกชนจัดตั้งขึ้นโดยแจ้งต่อเจ้าพนักงานกระทรวงธรรมการเพื่อการลงทะเบียนและจัดส่งเจ้าหน้าที่จากกรมตรวจการศึกษา ไปตรวจสอบการเรียน-สอนเป็นครั้งคราว รัฐไม่ได้อำนาจควบคุมการศึกษาเอกชนอย่างเต็มที่ โรงเรียนเอกชน แฉงเป็นโรงเรียนเซนต์คักดี ซึ่งสอนภาษาไทยหลักสูตรเดียวกับโรงเรียนหลวงตามวัด และโรงเรียนวิเศษเซนต์คักดี ซึ่งสอนภาษาไทยหลักสูตรเดียวกับโรงเรียนแขก จีน และอังกฤษ⁴ โรงเรียนซึ่งมีบทบาทและอิทธิพลในสังคมไทยขณะนั้น คือโรงเรียนจีนและโรงเรียนมิชชันนารี

1 กร. เคนเนท อี แวลส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนท์ , หน้า 47.
2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.
3 ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ , หน้า 98.
4 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

โรงเรียนจีนเป็นสถานศึกษา ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงการสอนหนังสือจีนตามบ้าน หรือตามศาลเจ้า ให้แก่เด็กลูกจีนในย่านนั้น¹ เป็นการศึกษาที่ฝึกหัดความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาจีน, เลขลูกคิด และหลักการทำบัญชีขั้นพื้นฐาน วิชาเหล่านี้ถือเป็นความรู้ในทางอาชีพธุรกิจค้าขาย ซึ่งคงคิดคอกันในหมู่พ่อค้าจีน ซึ่งมีบทบาทในระบบการค้าทั้งภายในและต่างประเทศ² นอกจากนี้ความรู้ทางด้านการค้าแล้ว การเรียนภาษาจีนยังเป็นการถ่ายทอดความคิดโลกทัศน์ที่สัมพันธ์กับรูปแบบประเพณีวัฒนธรรมของชาวจีน ที่ยังยึดมั่นอยู่ในความเป็นเชื้อชาติจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนรุ่นหลังที่อพยพเข้ามาจำนวนมากขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ชาวจีนส่วนนี้โดยมากเป็นพวกกระตือรือร้นใฝ่เรียนวิชา เขามาเป็นกรรมกรแรงงาน พวกนี้มักตั้งหลักแหล่ง เกาะกลุ่มรวมกันเป็นชุมชนของตนเอง และมีสภาพการดูแลกันภายในกลุ่ม และยึดมั่นอยู่ในวัฒนธรรมของตน³

องค์กรการศึกษาของชุมชนจีนนี้ ได้พัฒนาการจัดตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนเมื่อขบวนการเผยแพร่ความคิดทางการเมืองจากกลุ่มคนจีนที่นิยมก๊กมินตั๋ง ที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ลัทธิไตรราษฎร์ จึงเข้ามาในปลายรัชกาลที่ 5 คนกลุ่มนี้ได้จัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนขึ้นชื่อโรงเรียนฮั่วเอี้ยะเมื่อ พ.ศ. 2451 โรงเรียนนี้มีครูชาวจีนทำการสอนเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์

¹ พลกุล อังกินันทน์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (ปริญญาบัตรการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2515), หน้า 43.

² สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, "คนกำเนิชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 25 - 27.

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ประวัติศาสตร์กรุงเทพ," และคุณานิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางพม่าศ," วารสารธรรมศาสตร์ (กรกฎาคม - กันยายน 2522) : 7 - 8.

ทางการเมืองดังกล่าว ส่งเสริมอุดมการณ์ปฏิวัติในจีนของคร. ชุนยัคเซิน โดยวางหลักสูตร และวิธีการตามแบบโรงเรียนในประเทศจีนซึ่งรัฐบาลไม่ได้เข้ามาตรวจสอบแต่แรก แต่เมื่อสภาวะการณ์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ ตลอดจนปฏิริยาการแผ่รังสีออกของหนังสือพิมพ์ในเมืองไทย เรื่องความเสมอภาคทางสังคม ซึ่งยังไม่เคยมีมาก่อนในเมืองไทย ทำให้รัชกาลที่ 5 เริ่มตระหนักถึงปัญหาความขัดแย้งในความคิดทางการเมืองที่จะเกิดต่อไป แต่ยังมีได้วางแนวทางแก้ไขสำหรับการควบคุมการจัดตั้งโรงเรียนจีน ก็พ้องกับที่โรงเรียนดังกล่าว เลิกกิจการ เพราะครูเดินทางกลับประเทศจีน¹

ส่วนโรงเรียนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ โรงเรียนของหมอสอนศาสนาชาติตะวันตก ซึ่งดำเนินการโดยกลุ่มมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ โรงเรียนประเภทนี้จัดตั้งขึ้นเพื่อเผยแพร่ความเชื่อทางศาสนาของผู้เผยแพร่เหล่านี้ และฝึกหัดความรู้ด้านภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส การศึกษา โรงเรียนกลุ่มนี้ประสบความสำเร็จในหมู่ชาวจีนในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง เช่น ราชบุรี เพชรบุรี ชาวจีนเหล่านี้มักเป็นผู้มีอาชีพใช้แรงงาน ถ้าไม่เป็นการรวมกรก็ประกอบอาชีพการเกษตร ทำไร่-สวน มิได้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีนัก ความคิดและวิธีการสอนศาสนาโดยเฉพาะของกลุ่มโปรเตสแตนต์นั้นเน้นให้เห็นว่า ความเชื่อทางศาสนาและความรู้ด้านวิทยาการ เป็นสิ่งที่คริสตชนที่ศรัทธาเรียนรู เพื่อทำสิ่งดีในกึ่งพระเจ้า ในพระศาสนจักรโรมันคาทอลิก ส่วนนี้สอนศาสนาของกลุ่มโปรเตสแตนต์จึงกระทำไปพร้อมกับการสอนภาษาและความรู้วิทยาศาสตร์ แต่เดิมได้จัดให้มีการสอนอยู่ในกลุ่มนักเรียนซึ่งเป็นลูกจีนที่ยากจน หรือไม่ก็กำพร้าเพื่อหวังผลในการเปลี่ยนศาสนา ต่อมาได้มีการจัดตั้งโรงเรียนทั้งหญิงและชายขึ้น เช่น โรงเรียนแม่มแมตุณ โรงเรียนวัฒนา ซึ่งได้เป็นโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีด้วย โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน ส่วนในหัวเมืองตามเขตที่มีชุมชนจีนตั้งหลักแหล่งอยู่ พวกนี้ได้เดินทางเข้าไปสอน

¹ คร. เคนเนท อี แวลส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ , หน้า 40 - 60.

ศาสนาและทั้งโรงเรียนขึ้น เช่น ที่ราชบุรี เพชรบุรี¹ ทอมากก็ได้เดินทางขึ้นไปเผยแพร่ทางเหนือแถบเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน รวมกันจัดตั้งโรงพยาบาล และโรงเรียน² บทบาทนี้ต่อมาคลุมหมอสอนศาสนาฝ่ายแคทอลิกก็ได้จัดตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญขึ้นบาง³

โรงเรียนเหล่านี้ ต่อมาได้สอนวิชาสามัญแบบเดียวกับโรงเรียนประโยคมัธยมของรัฐบาลให้เรียนภาษาอังกฤษ เลข ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สอนทั้งพงศาวดารไทยและประวัติศาสตร์ของชาติตะวันตก และวิทยาศาสตร์ การสอนความรู้ในวิชาสังคม เลข และวิทยาศาสตร์มักใช้เป็นภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ยังเรียนวิชาสามัญที่ควบคู่ไปด้วย ต่อมาได้เปิดสอนภาษาจีนขึ้นในโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนระดับมัธยมเพื่อประโยชน์ในอาชีพธุรกิจ⁴

¹ ดร. เคนเนท อี แวลส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ , หน้า 41.

² เล่มเดียวกัน, บทที่ 6 - บทที่ 7, หน้า 61 - 105.

³ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507, หน้า 103 - 104.

⁴ ดร. เคนเนท อี แวลส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ , หน้า 163 - 171. และคูโน เสฐียรโกเศศ, พื้นความหลัง, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศึกษิตสยาม, 2510), หน้า 389 - 419.

สำหรับนักเรียนในโรงเรียนนี้แต่เดิมเป็นพวกเด็กจีนฐานะยากจน หรือกำพร้าซึ่งนำมาเลี้ยงไว้ในโรงเรียนและได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาต่อต่างประเทศในด้านการแพทย์ พยาบาล หรือครู เพื่อสำเร็จแล้วจะได้ออกมาทำงานเผยแพร่ศาสนา ในเมืองไทย ต่อมาได้มีการรับนักเรียนทั่วไป กลุ่มหนึ่งเป็นพวกเชื้อสายบรรดาขุนนางและราชวงศ์ระบอบกลางที่นิยมส่งเข้ามาเรียน เพราะชื่อเสียงในด้านการสอนภาษาอังกฤษซึ่งเป็นที่ต้องการมากในสมัยนั้น กับอีกกลุ่มหนึ่งเป็นพวกบุตรหลานราษฎรสามัญซึ่งโดยมากเป็นลูกจีน นักเรียนเหล่านี้มีพื้นฐานความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศทั้งอังกฤษ-ฝรั่งเศสได้ดีมาก ส่วนใหญ่นักเรียนกลุ่มแรกมักเรียนต่อในโรงเรียนอุดมศึกษาในกระทรวงต่าง ๆ และเข้ารับราชการ

ส่วนกลุ่มหลังมักใช้ความรู้ทางด้านภาษาช่วยการประกอบอาชีพธุรกิจการค้า เริ่มต้นด้วยการเป็นเสมียนบริษัท ห้างร้านตะวันตกซึ่งเข้ามาลงทุนกิจการป่าไม้ เหมืองแร่ โรงสี รวมทั้งเป็นบริษัทนายหน้า ทำการค้าในคานอื่น ๆ ซึ่งบริษัทเหล่านี้ก็มีความต้องการบุคคลที่รู้ภาษาอังกฤษก็ทำงานช่วย ปรากฏว่าหลายคนประสบความสำเร็จในคานธุรกิจ สามารถสะสมทุนและประสบความสำเร็จในการทำงานกับหน่วยงานเหล่านี้ จนได้สามารถลงทุนประกอบการค้าเป็นของตนเอง

ง. การศึกษาระดับอุดมศึกษา การศึกษาระดับอุดมศึกษา ที่ถือเป็นการศึกษาขั้นสูงสุดในระบบโรงเรียนเท่าที่มีอยู่ในสังคมไทยขณะนั้น เป็นการศึกษาที่มีรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการโดยจัดให้มีตั้งแต่ชั้นการศึกษาสามัญระดับประโยค 2 - 3 และฝึกหัดความรู้เทคนิควิทยาเฉพาะอย่างระดับกลาง ซึ่งจำเป็นต้องใช้ในราชการ รัฐบาลได้จัดการศึกษาชั้นนี้ขึ้น โดยมีหน่วยงานกระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้รับผิดชอบจัดการและบริหารการเรียนการสอนขึ้นภายในกระทรวงของตน โรงเรียนในสังกัดกระทรวงต่าง ๆ ของรัฐบาล จึงทำการผลิตบุคลากรข้าราชการ นักเทคนิควิทยาระดับกลาง ขึ้นใช้ภายในหน่วยงานของตนเอง โรงเรียนเหล่านี้แบ่งออกตามประเภทความรู้ที่สอนได้ดังนี้

- โรงเรียนที่สอนเทคนิควิทยา ได้แก่ โรงเรียนกรมคลอง และแผนที่และโรงเรียนกรมช่างใหม่ในสังกัดกระทรวงเกษตร โรงเรียนแพทยาลัย และโรงเรียนผดุงครรภ์ในสังกัดกระทรวงธรรมการ โรงเรียนป่าไม้ โรงเรียนสรรพากร โรงเรียนกรมราชโลหกิจ สังกัดกระทรวงมหาดไทย โรงเรียนประเพณี วางหลักสูตรความรู้สามัญศึกษา วิชาเลข ภาษาไทย ไว้ในระดับประโยคสองชั้นไป และทำการสอนเทคนิควิทยา วิชาช่าง โดยเน้นความรู้วิชาเลข และวิทยาศาสตร์ นักเรียนกลุ่มนี้ผลิตขึ้นเป็นกลุ่มน้อย เฉพาะให้ใช้ประโยชน์ต่อทางราชการเท่านั้น เช่น นักเรียนกรมคลองและแผนที่ ซึ่งเรียนรู้ความรู้ทางการชลประทาน ชั้นต้นก็ให้เป็นพนักงานดูแลรักษาระดับน้ำประจำตามโครงการชลประทานของรัฐที่สร้างขึ้นในขณะนั้น นักเรียนป่าไม้ก็ให้ทำหน้าที่วัดแผนที่ป่าเพื่อให้รัฐสามารถควบคุมการตัดไม้ และการเก็บภาษีป่าไม้ เช่นเดียวกับนักเรียนสรรพากร ซึ่งมีหน้าที่เป็นพนักงานคำนวณงานจัดเก็บภาษีตามท้องที่ต่าง ๆ นักเรียนกรมราชโลหกิจก็เป็นพนักงานของรัฐที่ควบคุมกิจการเหมืองแร่ของบริษัทเอกชน พวกแพทย์นั้น รัฐบาลก็กำหนดให้ทำหน้าที่บริการสวัสดิการแต่เฉพาะวงข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ

- โรงเรียนการปกครอง เป็นโรงเรียนที่ฝึกหัดข้าราชการฝ่ายปกครอง ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ โรงเรียนฝ่ายทหาร ได้แก่ โรงเรียนนายทหารบก - เรือ สังกัดกระทรวงกลาโหม โรงเรียนฝ่ายพลเรือน ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็ก สังกัดกระทรวงมหาดไทย โรงเรียนตำรวจสังกัดกระทรวงนครบาล และโรงเรียนกฎหมายสังกัดกระทรวงยุติธรรม

- โรงเรียนการฝึกหัดครู ซึ่งมีโรงเรียนฝึกหัดครูสังกัดกระทรวงธรรมการและโรงเรียนฝึกหัดครูฝ่ายสงฆ์

โรงเรียนทั้งสามประเภทนี้ ทำหน้าที่ผลิตบุคลากรให้เป็น ข้าราชการ ทำงานเป็นกลไกบริหารราชการ อันเป็นฐานอำนาจรัฐที่สำคัญ มาตรฐานระดับความรู้ที่เทียบได้กับข้าราชการสัญญาบัตรระดับเสมียน หรือถ้าเป็นช่างเทคนิค ก็เป็นเพียงนายงานระดับกลาง (Overseer) ทั้งนี้นโยบายรัฐขณะนั้น สำหรับการลงทุน การศึกษาระดับฝึกหัดผู้บริหารหรือการตั้งมหาวิทยาลัยนั้น ใ้กว้างวิธีการส่งคนออกไปศึกษาต่อยังประเทศตะวันตกมากกว่าที่จะฝึกจักษุภายในประเทศ

อนึ่ง นักเรียนที่ศึกษาต่ออยู่ในโรงเรียนอุดมศึกษามีจำนวนไม่มากนักและไม่เพียงพอต่อความต้องการของหน่วยราชการ นักเรียนเหล่านี้ส่วนมากมักลาออกจากโรงเรียนก่อนจบการศึกษา เมื่อสามารถเข้าทำงานในหน่วยราชการ ซึ่งขณะนั้นขาดแคลนบุคลากรรุ่นหนึ่งคือ วิธีการแก้ปัญหาของผู้บริหารในแต่ละกระทรวง จึงหาวิธีจูงใจให้นักเรียนศึกษาต่อจนจบ ด้วยการให้อภิสิทธิ์สำหรับการศึกษา เช่น ไม่ต้องเสียเงินค่าเล่าเรียน และยังได้รับเบี้ยเลี้ยง ประมาณเดือนละ 15 - 20 บาท ระหว่างการเล่าเรียน และเมื่อสำเร็จการศึกษาก็ได้รับบรรจุในตำแหน่งสัญญาบัตร เสมียนระดับสูง เงินเดือนขั้นต้น 25 - 30 บาท และยังเป็นผู้ที่มิผลกว่าเรียนดี ก็มีโอกาสดำเนินการให้ได้รับทุนการศึกษาต่อต่างประเทศในสาขาวิชานั้น และกลับเข้ามาบริหารราชการในระดับผู้บริหารต่อไป

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตุว่า สำหรับความนิยมสาขาวิชาในระดับอุดมศึกษาของนักเรียนและบุคลากรในสมัยนั้นแตกต่างกัน ส่วนมากให้ความสำคัญต่ออาชีพรับราชการฝ่ายปกครอง ไม่วางการทหารหรือฝ่ายมหาดไทยมากกว่าข้าราชการช่างเทคนิค ทั้งนี้อาชีพการปกครองเป็นตำแหน่งข้าราชการที่มีเกียรติ อำนาจ และยศสูงกว่า ทำให้มีชีวิตที่สุขสบาย

และมีชื่อเสียงต่อวงศ์ตระกูล ส่วนตำแหน่งในฝ่ายเทคนิคเฉพาะอย่างไม่ว่าจะเป็นด้านกรแพทย์
วิศวกรรม เพาะปลูก นั้นถือว่าเป็นงานหนักที่ต้องใช้แรงงาน ความนิยมเช่นนี้ทำให้นักเรียน
ศึกษาต่อในโรงเรียนเทคนิควิทยานี้มีพื้นฐานการศึกษาไม่สู้ดีนัก ทั้งที่วิชาการในโรงเรียนนี้
ต้องการความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ และการคำนวณชั้นสูง มาตรฐานความรู้ของโรงเรียนจึง
ค่อนข้างต่ำในสมัยเริ่มแรกตั้งนี้ และทั้งยังเป็นปัญหาในการเรียนการสอนที่ครูชาวต่างประเทศ
และตำราเรียน ซึ่งไร้อ่อนในขณะนั้นต้องใช้ภาษาตะวันตกเป็นหลัก ทำให้การเรียนดำเนินไป
ได้ค่อนข้างช้า

บทบาทของโรงเรียนระดับอุดมศึกษาบางแห่ง ซึ่งจะได้นำมาชี้ให้เห็นชัดต่อไปนี้
เป็นบทบาทที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและต่อความเคลื่อนไหวทางการศึกษา คือ
โรงเรียนนายทหารบก, โรงเรียนมหาดเล็ก และโรงเรียนฝึกหัดครู

โรงเรียนนายทหารบก : ฐานอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลในราชการฝ่ายทหาร

โรงเรียนนายร้อยทหารบกแห่งนี้ ตั้งขึ้นโดยมีรากฐานจากโรงเรียนสราอรัมย์
ของพระยาศรีสุนทรโวหาร ตั้งแต่ พ.ศ. 2413 ซึ่งฝึกหัดนักเรียนกรมทหารมหาดเล็ก ให้มี
ความรู้ในวิชาการทหารและอาวุธอย่างทหารตะวันตก จนเมื่อ พ.ศ. 2435 มีการตั้งกระทรวง
ยุทธานธิการ ซึ่งแบ่งราชการทหารออกเป็น 9 กรมรวมเข้าด้วยกัน มีสมเด็จพระยา
ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช เป็นผู้บัญชาการกรม และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ช่วย
จัดการให้ โรงเรียนดังกล่าวเป็นสถานฝึกหัดนายทหารชั้นนายร้อย ที่เรียกว่า คาเค็ต ให้แก่
นักเรียนจากกรมทหารหน้า กรมทหารมหาดเล็ก และกองแผนที่ โดยสอนวิชาการทหารชั้นสูง
ในการทำยุทธสงคราม มีครูเป็นนายทหารกองทัพบกอังกฤษประจำอินเดียเป็นผู้ฝึกวิชาการทหาร
และจ้างครูชาวไทยและอังกฤษสอนวิชาสามัญ คือ ภาษาไทย อังกฤษ และเลขเป็นต้น

ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อนุสรณ์ครบรอบ 80 ปีบริบูรณ์
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2510)
หน้า 3 - 4

การผลิตกำลังคนระดับนายร้อยทหารนี้ ถือเป็นเป้าหมายสำคัญของรัฐบาลในการสร้างความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะการบำรุงกองทัพเป็นปัจจัยหลักในการเพิ่มความมั่นคงทางการเมือง ทั้งภายในและภายนอกให้แก่กองทัพระมหากษัตริย์ และตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางรากฐานให้แก่กิจการทหารได้อย่างเข้มแข็งมากกว่ากิจการอื่นใด โรงเรียนการทหารซึ่งตั้งขึ้นในสมัยนี้ ทั้งทหารเรือและบก โดยเฉพาะโรงเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งอยู่ในสังกัดกระทรวงกลาโหม ได้รับความสนใจจัดการให้มีความรู้ทางการศึกษาสูงกว่าโรงเรียนระดับอุดมศึกษาในสังกัดกระทรวงอื่น ๆ

พื้นฐานเริ่มแรกของโรงเรียนนายร้อยทหารบก แห่งฝึกหัดการทหารแบบใหม่ นั้นรับแต่เฉพาะบุตรขุนนางและเชื้อสายเจ้านายชั้นหม่อมเจ้าลงมา เพื่อให้เข้ารับราชการในกรมทหารมหาดเล็ก แนวความคิดในการคัดเลือกนักเรียนนี้มิได้เปลี่ยนแปลงโดยพิจารณาว่าตำแหน่งค่าเด็ชของฝ่ายการทหารนี้ ถือเป็นยศออฟฟิศเซอร์ชั้นนายทหารที่มีอำนาจควบคุมบังคับบัญชากองทหาร อันมีทหารชั้นนายสิบลงมาจนถึงพลทหาร ที่เป็นราษฎรสามัญที่ถูกเกณฑ์การเลือกบุคคลมาเป็นทหารชั้นนาย จำเป็นต้องพิจารณาประสิทธิภาพความสมบูรณ์ทั้งร่างกายสติปัญญาและความสามารถ เพื่อให้ควบคุมไพร่พลกองทหารมิให้เกิดครอนเสียหายแก่ราษฎรที่อาจมีผลต่อความมั่นคงทางการเมืองของรัฐได้ ดังนั้น กฎเกณฑ์ซึ่งใช้ในการคัดเลือกนักเรียนนายร้อยทหารบกจึงต้องคำนึงถึงคุณสมบัติที่เหมาะสมให้ยึดหลักชาติตระกูลสูง เป็นสำคัญอย่างพวกเชื้อสายราชวงศ์ตระกูลขุนนางออฟฟิศเซอร์ และนายทหารนอกสังกัดาบัตรในกรมกองต่าง ๆ เพราะบุคคลเหล่านี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับขุนนางรัฐ

ระเบียบการรับสมัครนักเรียนนายร้อยทหารนี้ จำกัดกลุ่มให้อยู่แต่เฉพาะผู้มาจากตระกูลสูงกลุ่มข้าราชการและเจ้านาย จนกระทั่งใน พ.ศ. 2441 อันเป็นสมัยที่สมเด็จพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ซึ่งจบการศึกษาการทหารบกจากอังกฤษ กลับมาดำรงตำแหน่งเสนาธิการ

ทหารบก ได้ปรับปรุงและขยายโรงเรียนรับนักเรียนเพิ่มขึ้น เป็นโอกาสให้คัดเลือกนายทหาร
 คาเจ็ตจากราชภริยาสามัญ เพราะชาวกำลังคนระดับนายทหารอยู่มาก จึงทำให้มีการปรับปรุง
 ระเบียบการรับนักเรียน เช่น มีการรับนักเรียนเรียนปีที่ 1 - 4 จากโรงเรียนนายสิบ
 และแก้ไขระเบียบการสอน รับสมัครบุคคลสามัญเข้าเป็นนักเรียนนายทหาร ในจำนวนซึ่งเหลือ
 จากการรับเอานักเรียนจากกลุ่มผู้มีตระกูลแล้ว โดยให้มีการสอบรับนักเรียนภายนอกเข้าเรียน
 ในชั้นการศึกษาที่ 1 - 4 ของโรงเรียนนายทหารบก จากจำนวน 6 ชั้นเรียน 1 อย่างไรก็ตาม
 นักเรียนสามัญชนที่มีโอกาสสอบเข้าที่เขาคอกไคในโรงเรียนแห่งนี้ ต้องเป็นผู้ที่มีพื้นฐานการศึกษา
 จากโรงเรียนระดับสามัญศึกษาที่ดี อย่างโรงเรียนหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ เช่น โรงเรียน
 สวนกุหลาบ โรงเรียนราชวิทยาลัย หรือโรงเรียนหลวงในวัดเขตกรุงเทพฯ หรือมีเงินนั้นก็ต้อง
 ประกอบด้วยสติปัญญาดี เพราะปรากฏว่าวิชาที่กำหนดให้สอบนั้น มีมาตรฐานอยู่ในระดับสูง

ตั้งแต่ พ.ศ. 2449 เป็นต้นมา สมเด็จพระเจ้าจ้าวจักรพงษ์ภูวนารถ ซึ่งเสด็จกลับ
 เข้ามารักษาตำแหน่งมกุฎราชกุมารทหารบก หลังจากสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อย
 ทหารบกของรัสเซีย พระองค์ทรงรับนิคมอบในหน้าที่จัดการศึกษาทหารบกโดยตรง ทรงจัดการ
 ปรับปรุงชั้นการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกใหม่² แบ่งเป็นชั้นปฐมและมัธยม เพื่อเป็น
 ความพยายามในการชักจูงและปลูกฝังความนิยมการศึกษาวิชาทหารให้แก่เจ้านายในราชวงศ์
 และตระกูลขุนนางระดับสูงเสียตั้งแต่เยาว์วัย ด้วยการรับนักเรียนนายร้อยทหารระดับปฐม
 จำกัดแค่เฉพาะเชื้อสายตระกูลสูงเท่านั้น ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2451 ซึ่งมีการประกาศใช้
 พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารขึ้นในมณฑลต่าง ๆ ทำให้กองทัพองทหารประจำการอยู่ตามมณฑล
 ต่าง ๆ รัฐบาลจำเป็นต้องเร่งผลิตนายทหารขึ้นเพื่อให้เพียงพอแก่การควบคุมมกุฎราชกุมาร

¹ ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 35.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 85 - 90.

กองทหารเกณฑ์ประจำการเหล่านั้น ดังนั้นจึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนนายดาบขึ้น ตามศูนย์กลาง
มณฑลเหล่านั้น คัดเลือกนักเรียนจากมณฑลท้องถิ่น ที่มีความรู้ชั้นประโยคเข้ามาเรียนและ
ฝึกหัดวิชาการทหารระดับนายสิบ และวิชาทหารพลรบ 1 ปี เมื่อจบแล้วก็เป็นทหารกองหนุน
เพื่อรอการเรียกระดมพลประจำการ ทำการควบคุมกองทหารระดับนายสิบและพลทหารตาม
หัวเมืองนั้น ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น โรงเรียนนายร้อยทหารบกได้ประกาศกำหนดระเบียบ
คุณสมบัติของนักเรียนที่จะเข้าสมัครสอบเข้าเรียนในชั้นมูลของนักเรียนนายร้อยปฐมน ว่าต้อง
เป็นบุคคลที่มีชาติกำเนิดจาก 3 กลุ่มด้วยกันคือ บุตรข้าราชการสัญญาบัตร เชื้อสายราชินิกุลใน
ทุกสาย ราชตระกูลตั้งแต่ชั้นหม่อมหลวง เท่านั้น¹

นอกจากนี้ การได้รับการปฏิบัติของนักเรียนนายร้อยทหารบก ระหว่างกลุ่มสามัญชน
และเชื้อสายราชวงศ์ยังต่างกัน นักเรียนกลุ่มหลังย่อมมีความใกล้ชิดต่อพระมหากษัตริย์มากกว่า

ในด้านของการจัดองค์กรนั้น เนื่องจากวิชาการทหารเป็นเรื่องที่รัชกาลที่ 5 ทรงให้
ความสนพระทัยอย่างมาก ดังนั้นงบประมาณ บุคลากร ตลอดจนวัสดุอุปกรณ์การศึกษาและการ
จัดการคานหลักสูตรในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้รับความก้าวหน้าอย่างมากเมื่อเทียบกับ
โรงเรียนการทหารระดับกลางและโรงเรียนอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะงบประมาณร่วมของกระทรวง
กลาโหมอยู่ในอัตราที่สูงกว่ากระทรวงอื่น ๆ ที่ได้รับในแต่ละปี² และเป็นเพียงกระทรวงเดียว
ที่เสนาบดีมีอำนาจเต็มในการใช้จ่ายเงินโดยไม่ต้องขออนุมัติตั้งเป็นโครงการนำที่ประชุม
เสนาบดี หรือเสนาบดีกระทรวงคลัง อย่างกระทรวงอื่น³

¹ ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 91 - 92.

² คู่มือผังตารางงบประมาณกระทรวงแผ่นดินระหว่าง พ.ศ. 2435-2453
จากตารางที่ 3 ในภาคผนวก.

³ แฉงน้อย คิตติรานนท์, "เปรียบเทียบเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยสมบูรณา
ญาสิทธิราชย์," หน้า 237.

นอกจากนี้ ความพร้อมในด้านบุคลากรการศึกษา ซึ่งนโยบายของผู้นำรัฐได้เตรียมการมาตลอด นับตั้งแต่การจ้างครูชาติตะวันตก โดยเฉพาะนายทหารบกอังกฤษ เขามาสอนในระยะต้น ทรงวางรากฐานให้พระโอรสได้ศึกษาการทหาร อันเนื่องมาจากเหตุผลที่นอกเหนือจากว่า เป็นวิชาที่มีประโยชน์ต่อความมั่นคงของชาติแล้ว อาชีพทหาร ซึ่งเป็นอาชีพที่มีสถานภาพทางสังคมที่มั่นคง เมื่อเปรียบกับตำแหน่งราชการอื่น ๆ ตำแหน่งในราชการทหาร เป็นระบบที่มีกฎเกณฑ์วินัยวางไว้อย่างเคร่งครัด การปลดนายทหารออกกระทำได้ไม่ถนัด ซึ่งรัชกาลที่ 5 เองก็ทรงเห็นว่า อาชีพมีความมั่นคง และพระองค์ก็ยังทรงวางพื้นฐานของตำแหน่งนายทหารชั้นสูงให้เปิดกว้าง สำหรับบรรดาพระโอรสด้วย การที่ทรงวางเป้าหมายการศึกษาให้บรรดาเจ้านายชั้นสูงและพระโอรสส่วนมาก ได้เล่าเรียนวิชาการทหารจากประเทศตะวันตกทั้งอังกฤษ เยอรมัน และรัสเซีย และหลายพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการศึกษาค้นคว้า เช่น สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ และสมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุม เจ้านายเหล่านี้เมื่อดับมา ได้เข้าทำการปรับปรุงกิจการคานกองทัพอากาศต่าง ๆ รวมทั้งการปรับปรุงความรู้การจักการเรียน - สอนของโรงเรียนการทหารด้วย ทำให้โรงเรียนนายร้อยทหารบก สามารถขยายหลักสูตรความรู้ได้รวดเร็ว

ปรากฏว่าในตอนปลายรัชกาลหลักสูตรความรู้ของโรงเรียนนายร้อยทหารบก สามารถขยายชั้นการศึกษาได้ถึง 6 ชั้น นับตั้งแต่การศึกษาพื้นฐานระดับมูลศึกษา ซึ่งรับแต่เฉพาะบุคคลในราชตระกูลขึ้นไปจนถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษา เทียบเท่ากับประโยค 3 ได้ เนื้อหาวิชาที่เรียนกันในโรงเรียนแบ่งได้เป็น²

¹ ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2475," หน้า 96.

² ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 27 - 33.

1. วิชาสามัญ สอนหลักสูตรเดียวกับประโยคสามัญศึกษา ตั้งแต่ประโยค 1 - 3
เรียนวิชาภาษาไทย อังกฤษ คณิตศาสตร์ เลข พีชคณิต ตรีโกณ ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร วาดเขียน
2. วิชาการทหารและวิทยาศาสตร์การทหาร ได้แก่ ผีทหัดอาวุธปืน เคมี วิ่ง หัด
วิชาป้อมค่าย ตำราพิชัยสงคราม กายกรรม การแผนที่ทหาร (Topography) ต่อมาได้นำ
การศึกษาวิชานายทหารระดับคาเจ็ดเพิ่มขึ้น เช่น การช่างไม้ กายกรรม ยิมนาสติก ศาสตร์
กรรม หรือ การฝึกหัดใช้อาวุธปืน การใช้สัญญาณทางทหาร และวิทยาศาสตร์การทหาร เช่น
วิชาเคมี (Chemistry) และเป็นใหญ่ เป็นต้น

สำหรับวิชาทหารและการทหารและวิทยาศาสตร์การทหารนี้ ในสมัยหลังที่สมเด็จพระเจ้า
เจ้าฟ้าจักรพงษ์ ทรงปรับปรุงความรู้ด้านการทหารภายในกองทัพ ได้จัดการให้มีการแปลตำรา
การทหาร โดยเฉพาะระบบแบบรัสเซีย ตั้งสถาบันวิทยาศาสตร์ทหารบกขึ้นเพื่อค้นคว้าเทคโนโลยี
โยธิการทหารบก และความก้าวหน้าในการศึกษาของการทหารนี้เป็นที่ปรากฏชัดเมื่อในสมัยต้น
รัชกาลที่ 6 ได้มีการประชุมตกลงกัน เพื่อจัดตั้งการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยนั้น สมเด็จพระเจ้า
จักรพงษ์ ทรงยืนยันถึงมาตรฐานความรู้ของโรงเรียนนายทหารว่า ได้ขึ้นถึงระดับมหาวิทยาลัย
อย่าง การศึกษาระดับสูงในอารยประเทศ

อย่างไรก็ดี ความรู้ในส่วนที่เป็นการปลุกฝังโลก-ชีวิตทัศน์ หรือตำราเรียนนั้น
ไม่แตกต่างไปจากความรู้ในโรงเรียนประโยคสามัญแห่งอื่น ๆ แต่ระเบียบวินัยความใกล้ชิด
และการจัดองค์การการศึกษามีครูผู้สอน หรือผู้บังคับบัญชา ตลอดจนนักเรียนร่วมโรงเรียน
ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเชื้อสายไทยลัทธิพระมหากษัตริย์ เหล่านายอมทำให้เด็กเรียนส่วนใหญ่น่าสามารถยอม
รับการปลุกฝังให้จงรักภักดีต่อศูนย์อำนาจ นอกจากนี้นักเรียนกลุ่มนี้ยังได้รับการยกย่องให้มี
อภิสิทธิ์ โดยฐานะทางสังคม สำหรับนายทหารจชั้นคาเจ็ดนั้น เข้ารับราชการเป็นชั้นสัญญาบัตร²

¹ หจข., ร. 6 ศ. 4/30, เรื่องโรงเรียนมหาดเล็ก.

² ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 10 - 12.

กลุ่มทหารชั้นสูงเหล่านี้ จึงสามารถรวมกลุ่มภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของ
รัชกาลที่ 5 และเป็นฐานอำนาจทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งที่จะจุนความมั่นคงทางการ
เมืองของพระองค์และของชาติ

อย่างไรก็ตาม ปัญหาของระบบและโครงสร้างภายในองค์กรทหารและความผัน
แปรทางสภาพแวดล้อมเศรษฐกิจ - การเมืองและสังคม มีผลผลักดันให้กลุ่มทหาร ซึ่งส่วนหนึ่ง
ที่มีสถานภาพชนภูมิหลังทางสังคมต่ำกว่ากลุ่มชนชั้นสูง ไม่ได้มีแนวความคิดเป็นไปตามระบบ
การปลูกฝังความรักภักดีไปเสียทีเดียว และเริ่มมีความคิดเห็นขัดแย้งกับชนาธิปไตยในสมัยต่อมา

โรงเรียนมหาดเล็กหลวง : สถานศึกษาสำหรับข้าราชการปกครองฝ่ายพลเรือน

เป็นโรงเรียนที่ฝึกหัดข้าราชการพลเรือนฝ่ายปกครองระดับสัญญาบัตรโดยเฉพาะ
ขึ้นตรงต่อรัชกาลที่ 5 สาเหตุการตั้งโรงเรียนนี้ เนื่องจากในสมัยเดิมข้าราชการทุกตำแหน่ง
หน้าที่ในระดับสัญญาบัตรซึ่งถือศักดินา 400 ขึ้นไปนั้นต้องมาจากกรมมหาดเล็ก ซึ่งผ่านการถวาย
ตัวรับใช้ใกล้ชิดเป็นที่รู้จักของพระมหากษัตริย์ บ้างกว่า เมื่อระบบราชการขยายตัวมากขึ้น
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากปฏิรูประบบบริหารราชการ - พ.ศ. 2435 เสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ
ต้องการข้าราชการที่มีความรู้จากโรงเรียนเข้ามาเป็นเสมียน ซึ่งการแต่งตั้งและบรรจุข้าราชการ
ระดับกลางอยู่ในอำนาจของ เสนาบดี ข้าราชการระดับเสมียนเหล่านี้หลายคนมาจากบุคคลธรรมดา
แต่ปฏิบัติราชการได้ก็เงินเสนาบดีต้องการเหตุผลขอพระราชทานตำแหน่งข้าราชการสัญญาบัตร
ซึ่งเป็นหนทางนำไปสู่ตำแหน่งระดับบริหารต่อไปได้ ปรากฏการแต่งตั้งถาวรนี้ รัชกาลที่ 5
เองก็ทรงหวังใยมาตั้งแต่ต้น ทรงเคยมีประกาศใหม่ครั้นหลานข้าราชการเข้ารับราชการ เป็น
เสมียนตามออฟฟิศ ฝึกหัดงาน เพื่อจะได้สามารถเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นได้ โดยมีพระราชประสงค์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี
เรื่อง "โรงเรียนมหาดเล็กหลวง" - (พระนคร : หนังสืออนุสรณ์งานศพนางเนียร ลพานุกรม,
2511), หน้า 144.

ในการเลือกผู้มีตระกูลเป็นที่คุ้นเคยไว้วางพระราชหฤทัย¹ เขารับราชการ อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของระบบราชการ ทำให้มีการขอตำแหน่งข้าราชการสักการบัตรให้ขุนนางใหม่ที่ไม่ทรงคุ้นเคยมากขึ้น จนใน พ.ศ. 2441 ทรงมีพระราชปรารภเรื่องนี้กับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยมงกุฎ ทรงแสดงความห่วงใยมากที่สุดคือ ข้าราชการขุนนางฝ่ายปกครองของกระทรวงมหาดไทย ในความรับผิดชอบสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยมงกุฎ เอง² เพราะขณะนั้นได้เริ่มจัดการปกครองหัวเมืองแบบมณฑลเทศาภิบาล และมีการขอพระราชทานแต่งตั้งข้าหลวงสมุหเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ จากส่วนกลางจำนวนมากไปปกครอง ดูแลหัวเมืองต่าง ๆ ข้าราชการตำแหน่งนี้จำเป็นต้องได้รับการคัดเลือกจากบุคคลที่ใกล้ชิดไว้วางพระทัยได้ มิฉะนั้นแล้วระบบการปกครองที่ตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอาจมีปัญหาเพิ่มความขัดแย้งมากขึ้น

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยมงกุฎ ได้หาทางแก้ไขปัญหานี้ ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้น เพื่อรักษาประเพณีการถวายตัวของข้าราชการมหาดเล็กเดิม ด้วยการให้นักเรียนได้ฝึกหัดระเบียบขนบประเพณีราชสำนัก เพื่อเข้าเฝ้ารับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ จะไดทรงรู้จักอัธยาศัยขณะเดียวกันก็ปลูกฝังความจงรักภักดีแก่นักเรียนและยังได้เรียนขนบธรรมเนียมราชการของกรมบริหารราชการระดับสูง เป็นการหัดเข้าสมาคมชั้นสูงให้เด็กเรียนรู้อริยาบท มารยาท สร้างความคุ้นเคยกับข้าราชการเจ้านายชั้นสูงผู้ใหญ่และเพื่อนนักเรียนด้วยกัน เพื่อเป็นการสะดวกในการติดต่อปฏิบัติราชการ นอกเหนือจากที่เป็นกวี

¹ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษา..... เรื่อง "ประกาศจะให้ไลขณธรรมเนียมมหาดเล็กหลวง," หน้า 39 และ "ประกาศให้ข้าราชการเข้ารับราชการตามออกพิทต่าง ๆ," หน้า 128.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี เรื่อง "โรงเรียนมหาดเล็กหลวง," หน้า 145.

ศึกษาความรู้วิชาการปฏิบัติการสำหรับข้าราชการพลเรือนแบบใหม่

โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2441 มีพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล) เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนอยู่ 3 ปี ได้กำหนดระเบียบการและหลักสูตรไว้ดังนี้² คือ

วิธีการรับสมัครนักเรียน ได้กำหนดอายุ 15 - 20 ปี ต้องจบชั้นมัธยมปีที่ 2 เป็นผู้อยู่โดยสกุล หรือต้องมีฐานะดี พอที่จะถวายตัวได้ จำนวนที่รับแต่ละปีไม่เกิน 50 คน

ส่วนหลักสูตรนั้นพระยาวิสุทธิฯ พยายามขยายความรู้สำหรับฝึกหัดข้าราชการสังกัดกรมตำรวจกระทรวงไม่แต่เฉพาะฝ่ายปกครอง โดยกำหนดเวลาเรียนไว้ 3 ภาค³

ภาคหนึ่ง ให้เรียนวิชาสามัญ อันเป็นความรู้เบื้องต้นของข้าราชการทุกกระทรวง

ภาคสอง ให้เขาถวายตัวเป็นมหาดเล็ก รับการฝึกสอนขนบธรรมเนียมราชการ ในราชสำนักและหัดความรู้พิเศษตามแต่ละกระทรวงต่องกรม

ภาคสาม ให้ไปศึกษาวิชาการฝึกหัดการปฏิบัติตามกระทรวงนั้น ๆ จนกระทั่งได้ความรู้ถึงระดับกำหนดของแต่ละกระทรวง จึงแต่งตั้งข้าราชการ สังกัดกรมยศเป็น "ขุน"

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 147 - 150.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 148 - 149.

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายหลักสูตรของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง หลัง พ.ศ. 2444 ซึ่ง ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์ เขารับตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนต่อมาไม่อาจผลิตนักเรียนมหาดเล็กให้เป็นบุคลากรสำหรับกระทรวงอื่น ๆ ได้ นอกจากกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้เป็นเพราะกระทรวงมหาดไทยต้องการรับนักเรียนจากโรงเรียนนี้ทั้งหมด เขาเป็นข้าราชการฝ่ายปกครองตามหัวเมืองต่าง ๆ มีสถิติปรากฏว่านักเรียนที่จบจากโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 สามารถรับราชการในตำแหน่งพระยาขึ้นไปได้ถึง 30 คน

โรงเรียนมหาดเล็กหลวง จึงเป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญยิ่งของรัฐที่เป็นกลไกทางการผลิตบุคลากร ข้าราชการฝ่ายปกครองระดับสูง โดยที่รัฐอันมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสามารถควบคุมคัดเลือกและฝึกหัดการทั้งความคิด ความรู้และการปฏิบัติของคนกลุ่มนี้ได้โดยตรง และโรงเรียนนี้ในสมัยต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน หรือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นั่นเอง

โรงเรียนฝึกหัดครู : แหล่งผลิตครูในการศึกษาระบบโรงเรียน

เนื่องจากการจัดตั้งการศึกษาระบบโรงเรียน ทำให้มีการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู เพื่อทำหน้าที่ผลิตครูอาชีพขึ้น ให้ครูได้มีประสิทธิภาพการเรียน - สอน บ่อนโรงเรียนที่มีอยู่ในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม โรงเรียนฝึกหัดครูนี้มี 2 ประเภท ๆ แรก เป็นโรงเรียนฝึกหัดครูสังกัดกระทรวงธรรมการ ทำหน้าที่ผลิตครูสอนโรงเรียนระดับประถม - มัธยม อีกประเภทหนึ่งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูของ คณะสงฆ์ ซึ่งทำหน้าที่ผลิตครูพระสงฆ์เพื่อทำการสอนในหัวเมือง

โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ในสังกัดกระทรวงธรรมการ

โรงเรียนแห่งแรกที่สร้างขึ้น คือ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2435 เพื่อฝึกหัดครูรุ่นใหม่ให้สามารถสอนอักษรวิธและความรู้วิทยาศาสตร์แบบใหม่ โรงเรียนนี้มี

อาจารย์ใหญ่เป็นชาวอังกฤษมาตลอด¹ และใน พ.ศ. 2446 ได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก บริเวณย่านสมเด็จเจ้าพระยาชั้นนอกแห่งหนึ่ง สอนนักเรียนฝึกหัดครูในระดับมูลศึกษา ซึ่งรวมถึงนักเรียนครูมูลในหัวเมืองทั้งพระและขรราวาส และครูระดับประถมและมัธยม ซึ่งต้องมีความสามารถในการสอนวิชาภาษาต่างประเทศด้วย²

พ.ศ. 2450 โรงเรียนมัธยมสตรีวิทยา เปิดสอนแผนกฝึกหัดครูสตรีขึ้นในโรงเรียน เพื่อผลิตครูสตรีขึ้นสอนตามโรงเรียนหญิงแก่อน ๆ ในเวลาเดียวกันโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ก็มีการเปิดสอนแผนกฝึกหัดครูสตรีขึ้นด้วย³

ระเบียบการเรียนได้กำหนดให้สำหรับนักเรียนครูมูล ใช้เวลาเรียน 1 ปี และถ้าเป็นนักเรียนครูมูลหัวเมืองที่จาคณะมณฑลคัดเลือกมากี่เสียค่าบริการสำหรับพระปละ 8 บาท ขรราวาส 10 บาท ส่วนนักเรียนครูชั้นประถมนั้น ถ้าเป็นนักเรียนหัวเมืองที่คัดเลือกเข้ามา ก็เสียอัตราเดียวกัน ส่วนนักเรียนสามัญ คงเสียค่าบริการสำหรับโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ เทพพิรินทร์ เดือนละ 15 บาท และโรงเรียนฝึกหัดครูตะวันตกเดือนละ 10 บาท สำหรับนักเรียนครูชั้นมัธยม นั้น มีหลักสูตรเรียน 2 ปี รับพวกที่จบชั้นมัธยมสามัญ หรือจบนักเรียนครูชั้นประถม โดยเสียค่าบริการปละ 25 บาท และนักเรียนฝึกหัดครูสตรีระหว่างเรียนต้องฝึกสอนนักเรียนแผนกประถมและชั้นมูลของโรงเรียนสตรีวิทยาและโรงเรียนสตรีเสาวภา โดยรับเบี้ยเลี้ยงสำหรับผู้ที่จบประโยคมัธยมเดือนละ 10 บาท และสำหรับผู้ที่ยังไม่จบประโยคเดือนละ 8 บาท⁴

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2507, หน้า 101 - 102.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106 - 107.

หลักสูตรวิชาที่เรียน แบ่งเป็น 1) วิชาสามัญ - เรียนนิตยาระดับสูงกว่าชั้น
ประโยค 2 2) วิชาเฉพาะ เป็นวิชาฝึกหัดการสอนหรือวิชาครู ซึ่งยังไม่มีตำราเฉพาะ
พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทรา) ในฐานะที่จบวิชาการฝึกหัดครูจากอังกฤษ
มาโดยตรง ได้เป็นผู้บุกเบิกแต่งตำราคำสอนทางคานัน โดยรวมพิมพ์หนังสือเรื่องเล็กเชอร
วิธีสอนของโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ขึ้นใช้ตั้งแต่ รศ. 119

หนังสือเล่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหมายของการ เป็นครูตามเป้าหมายและวิธี
การศึกษาแบบใหม่ กล่าวคือ โดยอธิบายถึงการเป็นครูที่ดีว่า ต้องทราบถึงความหมายของ
การศึกษานั้น ประกอบด้วยองค์ 3 คือ พหุศึกษา คือ ความรู้อันก่อให้เกิดปัญญาแก่เด็กเรียน
ในคานวิชาการตามหลักสูตรที่กำหนดให้ พละศึกษา คือการ เรียรุเพื่อสร้างสุขภาพพลให้แก่
ร่างกาย เพื่อจะไคส่งเสริมการเรียนพหุศึกษา เป็นการสอนให้ฝึกหัดร่างกายด้วยการออก-
กำลังกาย เล่นแข่งขัน หรือยิมนาสติก โดยเน้นถึงจรรยาของการ เล่นแข่งขันกีฬา เหล่านี้
การศึกษาไม่ใช่การพนัน แต่เป็นการเล่นเพื่อฝึกความสามัคคีและสร้างผู้นำ หรือกัปตันทีม
และให้รู้จักความยุติธรรมในการตัดสิน และต้องเคารพในอำนาจของผู้ตัดสิน จริยศึกษา
อันเป็นองค์ที่ 3 ของหัวใจการศึกษา เป็นความรู้ในข้อปฏิบัติคานคุณธรรม ฝึกให้เด็กประพฤติดี
หลักเลี้ยงความชั่ว

เนื้อหาการศึกษาทั้ง 3 ประการนี้ ถือว่าเป็นความรู้ซึ่งมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ
และเป็นที่รู้จักได้เพราะการ คณพบละสมและคณควาของผูมีความรู้ ดังนั้นแหล่งของ ความรู้
จึงมิได้จำกัดอยู่แคที่โรงเรียน เมื่อสำเร็จจากโรงเรียนก็สามารถหาความรู้จากการประกอบ
อาชีพ ความรู้จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้อง เรียนควยประสบการณ์คณคณชีวิต การเรียรูในโรงเรียน
เป็นแต่เพียงการ เตรียมและสะสมควมรู้พื้นฐานไว้ เพื่อนำไปใช้ประกอบในการทา เลี้ยงชีพ
ซึ่งเป็นการหาควมรู้เพิ่มขึ้นอีก

หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร ๗ อุษงษา) ; เล็กเชอรควยวิธีสอน
ของโรงเรียนอาจารย์; (พระนคร : โรงพิมพ์พรพินทรเจริญผล, รศ. 119 (พ.ศ. 2444).

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในโรงเรียน ครูและห้องสมุดย่อมเป็นแหล่งและตัวถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็ก ครูจึงต้องมี "ลักษณะครูแท้" คือมีความรู้ทางวิชาทั้งคือและวิชาครู ประกอบด้วยธรรมจริยาอันประเสริฐ หน้าที่ของครู ก็ต้อง เป็นผู้นำให้ความรู้แก่เด็กได้อย่างถูกต้อง ความรู้ที่ครูถ่ายทอดให้ จึงเป็นความจริงตลอดกาลและแน่นอนตายตัวจนไม่อาจขอโต้แย้งหรือสงสัย เพราะครูย่อมต้อง เป็นครูที่ดีที่สุด อย่างไรก็ตาม ความรู้จากครูอาจไม่พอเพียง ครูจึงมีหน้าที่เตรียมความรู้ขั้นต่อไปด้วยการ "จัดห้องสมุดและมีวิวัฒนาการของโรงเรียน" เพื่อฝึกหัดให้เด็กมีนิสัยรักการอ่านหนังสือคิดตัวไปแม่เมื่อออกพ้นจากสังคมโรงเรียนแล้ว เด็กก็สามารถค้นคว้าหาความรู้ อันไม่มีที่สิ้นสุดไปได้อีก ดังนั้น ครูจึงต้องรู้หลักการจัดหนังสือและห้องสมุดไว้อย่างดี นอกจากที่ครูต้อง เป็นพหุศาสตร์แล้ว ครูยังต้องปกครองและควบคุมนักเรียนให้อยู่ในกรอบกฎเกณฑ์ที่มีวินัยของโรงเรียนได้ ดังนั้นครูต้องสร้างบุคลิกภาพตนเองให้เป็นที่รักและยำเกรงของนักเรียน ควบคุมการวางตัวสูงกว่าให้เป็นทีเคารพ มีความสุขุมเรียบรอย ประพฤติดี พูดจริงทำจริง รักษาความยุติธรรม นอกจากนี้ครูยังต้องฝึกให้นักเรียนเชื่อฟังคำสั่งครู โดยยึดคำสั่งนั้นเป็นที่เด็ดขาดต้องปฏิบัติตาม และต้องเห็นว่า เป็นคำสั่งที่ยุติธรรม ปฏิบัติได้ โดยที่ครูสามารถควบคุมได้ทั่วทุกคน ครูต้องสร้างวินัยความพร้อมเพียงใหม่ขึ้นในหมู่นักเรียน นอกจากการ เป็นผู้สอน คุมบังคับบัญชาภายในห้องเรียนแล้ว ครูย่อมต้อง เรียบรورةบบโรงเรียนแบบสมัยใหม่ เพื่อบริหารการเรียนการสอนได้อย่างมีผล เช่น ต้องรื้อระเบียบหลักสูตร การปฏิบัติของโรงเรียน การทำทะเบียนนักเรียน ฯลฯ

วิธีการของการศึกษาแบบใหม่ คือการเรียน - สอนพบปะศึกษา พลศึกษาและจริยศึกษานั้น ก่อนอื่นครูต้องรูถึงธรรมชาติของนักเรียนว่า เด็กเรียนโดยอาศัยความเจริญเติบโตของ "อำนาจจิตญาณ" (Mind) ซึ่งรู้เห็นสรรพสิ่งด้วยอายตนะ และสามารถสร้างวิวัฒนาการให้แก่ "อำนาจจิตญาณ" นั้นอย่างมีขั้นตอน เริ่มด้วยการเรียนรู้อยู่ด้วยความรู้สึกหรือความเสทือนใจจากสิ่งที่เข้ามากระทบอายตนะ ขั้นสอง เรียนรู้ด้วยการสังเกตเป็นการเริ่มค้นหาเหตุผลจากสิ่งที่รับรู้ด้วยผัสสะ เมื่อสังเกตแล้วขั้นต่อไปเป็นการเรียนรู้อยู่ด้วยการจดจำ การจำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมเป็นการนึกถึงรูปพรกัสน์ฐานของสิ่งนั้น ขั้นต่อไป

คือการคาดคะเน ซึ่งเกิดจากการนำเอาความจำหรือความนึกคิดถึงสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเคยปรากฏแก่
 อายตนะมารวมกันเข้าเป็นความคิดเพื่อสร้าง สิ่งใหม่ขึ้น ต่อจากการคาดคะเนก็เป็นการพิจารณา
 ซึ่งเป็นการจัดประเภทของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่มีธรรมชาติหรือลักษณะเดียวกันเข้ากลุ่มเดียวกัน
 ในความคิดจากนั้นก็เป็นการไตสวนซึ่งเป็นความคิด เปรียบเทียบแยกแยะความแตกต่าง
 ระหว่างของสองสิ่ง และขั้นสุดท้ายคือการรูถึง เหตุผล เป็นการค้นคว้าเหตุผลอย่างกว้างขวาง
 ตามหลักตรรกวิทยา.

เมื่อทราบว่า "อำนาจจิตภายใน" (Mind) ของเด็กนักเรียนนั้นมีพัฒนาการตาม
 ขั้นก่อนดังกล่าวย่อมทำให้เราวิธีการที่จะให้นักเรียนเรียนรู้ได้นั้น ก็คือการให้นักเรียนศึกษา
 สรรพสิ่งจากอายตนะ ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่สัมผัสกับโลก หรือ "อำนาจจิตภายใน"
 นั้น พัฒนาขึ้นจนถึงขั้นที่สามที่คิดโดยเหตุผล การวางหลักการสอนเช่นนี้ ครูต้องดำเนินการ
 การให้ความรู้เป็นไปตามลำดับขั้น โดยเริ่มจากการสอนอ่าน ซึ่งถือว่าเป็นการฝึกความสังเกต
 ความจำและความคาดคะเน คือให้สังเกตลักษณะอักษร จังหวะอักษร ประโยคความและเนื้อเรื่อง
 ส่วนความคาดคะเนก็ให้ถึงเนื้อเรื่องให้ตลอดเข้าใจแจ่มแจ้ง รู้จักเปรียบเทียบ เช่น
 สอนอ่านพงศาวดาร ก็ให้ฝึกความสังเกต ด้วยการชี้ตัวบเลใหญ่ถูกต้อง ฝึกความจำด้วยการท่องจำ
 เหตุการณ์ที่สำคัญ วิธีสอนอ่านนั้นเริ่มค่อย สอนอ่านเป็นแผน อ่านนำ อ่านตามลำพัง บอกใจ
 ความที่อ่านและอ่านพร้อมกัน ต่อไปจึงเป็นการสอนลายมือ ฝึกหัดความสังเกต ไตสวน
 พิจารณาด้วยการคิดตัวสวย ถูกผิด ความสะอาด ตลอดจนถึงการสะกด เขียนตามคำบอกถูกผิด
 พิจารณาความคล้ายคลึง การสอนเลข ถือว่าเป็นการฝึกหัดความคิดหาเหตุผล

เพราะวิชาเลขบอกถึง เหตุผลที่เป็นจริงตายตัว การสอนจึงต้องอธิบายเปรียบเทียบ นึกถึงความ
 จริงที่เคยเห็น รวมทั้งการตั้งโจทย์เลข ก็ต้องสัมพันธ์กับสภาพความจริงในชีวิต การสอน
 ไวยากรณ์ เป็นการสอนให้รู้จักการเปรียบเทียบนัยภาพโครงสร้างของหลักเกณฑ์ทางภาษา

เพื่อที่จะให้เด็กเรียนรู้อย่างใดคนหนึ่ง "ต้องใช้วิธีการตอบแทน - ลงโทษ"

โดยต้องจัดให้มีการไต่ถามหรือการแข่งขันของนักเรียน อาจเป็นสิ่งของหรือคำชมเชย ทั้งนี้ไม่เน้นแต่เฉพาะการแข่งขันทางปัญญา เพื่อสร้างคน เน้นความฉลาดเท่านั้น แต่ยังคงให้แข่งขันในเรื่องระเบียบวินัย และจรรยา ส่วนการลงโทษนั้นให้มีการลงโทษทั้งทางกาย และทางใจ ทางกายให้กระทำน้อยครั้งที่สุด และให้แต่ครูใหญ่เท่านั้นเป็นผู้ลงโทษ และควรลงโทษแต่เฉพาะโทษที่เกิดจากความทุจริต เช่น ขโมย กล่าวคำหยาบ ทุจริตต่อผู้อื่น การลงโทษนั้นครูควรทำโดยปราศจากโทสะคติ การทำโทษทางใจนั้น ก็เป็นการวางถ้อยคำให้ไตร่ตรองใจ กฎเกณฑ์ที่ใช้ในการลงโทษนั้นต้องคำนึงถึงเหตุผลและความเหมาะสมกับความผิด และประการสำคัญมีหน้าเอาเรื่องการเรียนรู้มาเป็นการทำโทษ เรื่องเรียนต้องทำให้เป็นเรื่องสนุก น่าสนใจ และมีใจเรื่องยาก

ครูซึ่งผ่านการฝึกหัดตามหลักสูตรนี้ เป็นครูที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับระบบการศึกษาในโรงเรียนสามัคคีแบบใหม่ ให้สามารถสอนตามตำราเรียนและหลักสูตรการศึกษาแบบใหม่ได้ เช่น ระดับมูล - ประถม ซึ่งกำหนดให้ต้องเรียนหนังสือแบบเรียนเร็วที่เน้นการสอนด้วยประสบการณ์ โดยให้ครูเป็นผู้ฝึกหัด นำการสอนอ่านเขียนและคิดตามระบบพัฒนาการของสติปัญญา ดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นการศึกษารูปแบบใหม่จึงให้ความสำคัญต่อครูอย่างมาก แต่ปริมาณการผลิตครูแบบใหม่จากโรงเรียนฝึกหัดครูนี้มีจำนวนไม่มากนัก โดยเฉพาะแล้วคิดเป็นอัตราปีละ 7 - 10 คน ส่วนใหญ่ครูเหล่านี้จบการศึกษาแล้วมักสอนอยู่ตามโรงเรียนในกรุงเทพฯ ไม่ได้กระจายไปยังหัวเมือง หรือโรงเรียนนอกเขตเมือง ครูที่จะให้ความรู้ด้วยวิธีการแบบใหม่ จึงไม่เพียงพอที่จะทำการเรียน - สอนอย่างใหม่ในแพร่หลายไปทั่วทุกโรงเรียน

โรงเรียนของคณะสงฆ์

โรงเรียนฝึกหัดครูของสงฆ์ คือมหาหมกุฎราชวิทยาลัย ตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศน์ พ.ศ. 2437 โดยมีสมเด็จพระมหาพรฯ ธรรมสารเป็นแม่บทดำเนินการ ในตำแหน่งรองคณะธรรมยุติกฯ โรงเรียนฝึกหัดครูสงฆ์แห่งนี้ขึ้นตรงต่อคณะสงฆ์ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์โดยตรง

เป็นแหล่งจัดระเบียบความรู้ทางการศึกษาตามอุดมการณ์ของผู้นำคณะสงฆ์ยุคใหม่ ซึ่งสืบเนื่องมาจาก คติในการตั้งธรรมยุติกนิกายที่เน้นถึง เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถนำมาใช้ พิสูจน์หลักการคำสอนในพุทธธรรม โดยเฉพาะในค่านพระวินัย อันเป็นข้อประพฤติปฏิบัติของ มนุษย์ พุทธศาสนาในสมัยใหม่นี้ได้นำมาใช้สร้างความเจริญของบ้านเมืองในสมัยแห่งการรวม วิชาคตินั้น สมเด็จพระเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณ ทรงย้ายให้คณะสงฆ์ระดับชั้นนักการศึกษา เยาวชนของสงฆ์ เพื่อดำรงตนเป็นองค์กรสำคัญในสังคม มีหน้าที่ชี้แนะความถูกต้องให้แก่ราษฎรตามหลักพุทธ ศาสนานั้น ดังนั้นพระสงฆ์จึงควรสนใจศึกษาหลักธรรมหมวดพระวินัยตามพุทธวจนะ ที่ชี้ให้เห็น กฎศีลและบรรพชิตได้มีดวงตาแห่งธรรม เห็นสิ่งผิดชอบ ปฏิบัติและละเว้นที่ชั่ว ยึดมั่นในสิ่ง ที่ชอบด้วยกาย วาจา ใจ มรรคปฏิบัติตามพระวินัยดังกล่าว สามารถไพบรลุ ประโยชน์ 3 คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในภพภาคหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน¹

เพื่อประโยชน์ปัจจุบัน พระสงฆ์ผู้ฝึกไปในหลักธรรม จำเป็นต้องศึกษา มรรค ปฏิบัติดังกล่าว มหามกุฏราชวิทยาลัย สถานศึกษาสำหรับสงฆ์เป็นแหล่งความรู้ที่ตอบสนอง เนื้อหาความรู้และการตีความหลักธรรมในแนวทางดังกล่าว ได้มีการจัดให้มีการสอนสำหรับ สงฆ์ออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งจัดสอนและสอบค่านปริยัติธรรม ศึกษาบาลีพระวินัย จากคัมภีร์ พุทธศาสนานหมวดต่าง ๆ อันเป็นความรู้ของสงฆ์โดยเฉพาะ ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรและ วิธีการสอบ แบบพระปริยัติธรรมอย่างเก่าให้ดีขึ้น โดยจัดสอบคุณวุฒิจนของพระภิกษุธรรมออก ตามลำดับความรู้เป็น 9 ชั้น เรียกว่า 9 ประโยคแบบเดิม² ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง จัดให้มีการ สอนหนังสือไทย เพื่อฝึกหัดพระให้เป็นครู ให้ทำหน้าที่ให้การศึกษแก่เด็กชาวบ้านในหัวเมือง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ งานฉลองครบ 84 ปี ตุลาคม 2521 - (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 18 - 22:

² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย..... หน้า 3 - 4.

ได้ออกไป พระเหล่านี้ได้เล่าเรียนวิชาสามัญตามแบบการศึกษาอย่างใหม่ ในหลักสูตรประโยค
1 - 2 เป็นการศึกษาที่เน้นหนักภาษาไทย เลข และอังกฤษ อันเป็นวิชาที่ต้องการสำหรับ
รัฐและสังคมขณะนั้น นอกจากนี้ ยังได้ตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยสำหรับเด็กชั้นเพื่อให้พระ
ที่ได้รับการฝึกหัดเป็นครูได้ทำการทดลองสอนและพยายามขยายโรงเรียนเหล่านี้ให้ตั้งขึ้นตาม
พระอารามในเครือของมหามกุฏราชวิทยาลัย เช่น ในวัดบวรนิเวศน์ วัดมกุฏกษัตริยาราม
วัดเทพศิรินทร์ วัดพิชยญาติการาม และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ อย่างไรก็ตาม โครงการทั้ง
2 กลุ่มไม่ประสบผลเท่าที่ควรในระยะแรก เพราะความไม่นิยมของคณะสงฆ์เอง ส่วนโครง
การฝึกหัดครูของสงฆ์นั้น ต่อมา เมื่อมีการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูตะวันตกขึ้น จึงได้ย้ายหน้าทีนี้
ให้แก่กรมศึกษาธิการไป ทำให้โรงเรียนสอนหนังสือไทยก็รับเหมาเพราะไม่มีพระผู้ทรงคุณวุฒิ
ดูแลจนต้องเลิกไป

ต่อมา พ.ศ. 2449 (รศ. 124) ได้มีการประกาศให้พระราชบัญญัติการปกครอง
คณะสงฆ์กำหนดบทบาทคณะสงฆ์ใหม่หน้าที่ให้การศึกษาและเผยแพร่แนวความคิดและหลักปฏิบัติ
ทางพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาประจำชาติ สร้างคุณธรรมสำหรับให้แกราษฎรในประเทศให้
เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี และเป็นพสกนิกรที่ดีของพระมหากษัตริย์ พระราชบัญญัตินี้ ได้ระบุให้
พระสงฆ์ต้องเป็นบุรุษธรรม คือ มีความสามารถทางอักษรวิธี จึงจะได้รับอภิสิทธิ์ในสถาน
ภาพของสงฆ์ เช่น ยกเว้นเงินค่าธรรมเนียมในอัตรา 6 บาท และไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหารอย่าง
ราษฎรสามัญ

ด้วยเหตุนี้ จึงมีการปรับปรุงมาตรฐานความรู้ของพระภิกษุสงฆ์ใหม่ความรู้ด้าน
พระวินัยและภาษาบาลีอย่างเป็นแบบสมัยใหม่ควบคู่กันไป ในช่วงนี้เอง สมเด็จพระเจ้า กรมหมื่น
วชิรญาณ ทรงนิพนธ์และแปลตำราเรียนของสงฆ์ออกมาอย่างมากมาย และแทรกหลักสูตรที่
ทันสมัยสำหรับการศึกษาของสงฆ์ ให้เรียนภาษาไทยควบคู่กับภาษาบาลี เลข และจรรยา
เพื่อให้เป็นความรู้ที่นำไปสอนแก่ฆราวาสต่อไปได้²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย...., หน้า 51 - 62.

งานนิพนธ์หลายเล่มของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าองค์นี้ ได้อธิบายความเป็นไป
 ของโลก และความหมายทางจรรยาที่ฝึกสอนความเป็นคนดีให้แก่พลเมืองในรัฐชาติ ด้วยความรู้
 สึกกระคุนให้เกิดความรักชาติ จงรักภักดีของคหพระมหากษัตริย์ และเลื่อมใสในพุทธศาสนา¹
 และยังเป็นงานเขียนที่ใช้วิธีการและเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ อธิบายโดยตีความเชื่อที่
 พิสูจน์ไม่ได้ด้วยนิสสยะ ยำถึงการรับรู้ด้วยประสบการณ์ ให้มีการวิพากษ์วิจารณ์ตีความกันใหม่
 เปิดโอกาสให้ผู้อ่านทั้งครูและนักเรียนทำความเข้าใจด้วยสติปัญญาของตนเอง²

บทบาทของสงฆ์ในฐานะครูในโรงเรียนระดับมูลศึกษาในหัวเมืองและผู้นำ
 หลักธรรมทางพุทธศาสนาแก่ราษฎรสามัญทั่วไปในสมัยนี้ ทำให้สังคมต้องปรับตัวให้เข้ากับ
 เปลี่ยนแปลงทางความคิดของสังคมแบบใหม่ที่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเครื่องจักรกลซึ่งเริ่ม
 เข้ามามีบทบาทกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคม ถึงแม้ว่าปัญหาในขั้นตอนการดำเนินการ เพื่อปรับ
 ความคิด ความรู้ของคณะสงฆ์เหล่านั้นต้องเผชิญปัญหาความขัดแย้งอันเกิดจากความเฉื่อยช้าใน
 การเรียนรู้ความรู้ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ภายในกลุ่มคณะสงฆ์ แดงกักรสงฆ์จากฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
 ก็ประสบความสำเร็จในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่สังคมแบบใหม่ที่มีองค์พระ
 มหากษัตริย์เป็นผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคใหม่

¹ Stephen J. Zack, Buddhist Education Under Prince

Wachirayan Warorot, p. 124.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.